

ԶԱՄԱՐՈՒՆ

1980

Բ-Գ

198146

Լ Է
ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Վիճաբարություն – մեծություն

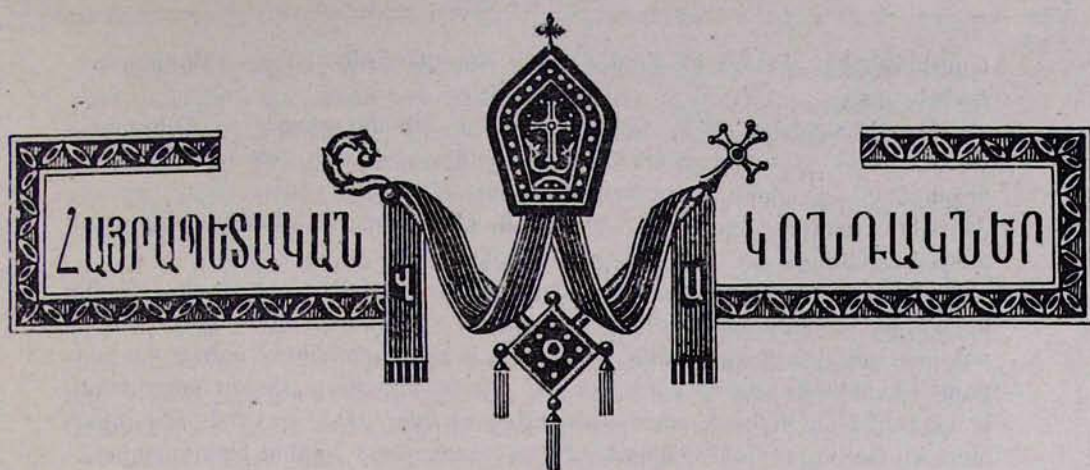
1980

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

S. S. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԻ
ՏՎՉՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԻ ՄԱՍԻՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԱԽԱՆԴ ՍԻՐՈՑ ՈՂՋՈՐՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՅ Տ. Տ. ԽՈՐԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՅ,
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Տ. ԵՂԻԾԷԻ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ, ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ
Տ. ԸՆՈՐՀՔԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ, ՀԱՄՕՐԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՍԱՐԿԱԽԱԳԱՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒՍԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԾԽԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴՈՑ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԷԻՑ ԵՒ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ ԺՈՂՈՎՐԻԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ

«Ծանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ,
իմանալ զքանս հանճարոյ»

Աստուծոյ ողորմութեամբ և Սուրբ Հոգու շնորհներով լուսազարդուած
մեր Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին հետզհետէ իր հոգևոր սպասաւորների
շարքերը ընդարձակում է, հաւատաւոր ու քարեջան երիտասարդներով,
որոնք նուիրումով ծառայում են մեր աղօթքի Տուններին և մեր հաւատացեալ
ծողովրդին թէ ի Հայաստան և թէ ի սփիւռս աշխարհի: Միայն Մեր գահա-
կալութեան անցնող քսան և հինգ տարիների ընթացքում, Մայր Աթոռիս
հոգևոր Ծեմարանի շրջանաւարտներից այժմ Եկեղեցու ծառայութեան գոր-
ծին են լծուած մօտ հարիւր երիտասարդ հոգևորականներ՝ եպիսկոպոսներ,
վարդապետներ, քահանաներ, սարկաւագներ: Նոյնքան և աւելի շրջանա-
ւարտներ մեր նուիրապետական միւս երեք Աթոռների կրթական հաստա-

տություններից, լծուած են նոյն հոգևոր առաքելութեան հայ սփիւռքի տարածքի վրայ:

Այս իրողութիւնը Մեր սիրտը լցնում է ուրախութեամբ ու մխթաբարութեամբ: Նաև լաւատեսութեամբ, որ այսուհետև էլ մեր Աթոռների հոգևոր կրթարանները պիտի դաստիարակեն կոշում ունեցող նոր ուժեր, դրանք ընծայելու համար մեր Մայր Եկեղեցուն, զի տակաւին «հունձք քաղում են և մշակք սակաւ»:

Մեր իղձն է և մեր հաւատացեալ ժողովրդի արդար սպասումը, որ մեր երիտասարդ հոգևորականները, կուսակրօն թէ ամուսնացեալ քահանաներ, աւելի ու աւելի զրաւեն իրենց միտքն ու հոգին՝ կրօնական ամուր հաւատքով, գիտական պատրաստութեամբ, գաղափարական նուիրումութեամբ և ազգային-հայրենասիրական գիտակցութեամբ: Մեր օրերին հետզհետէ առաւել կարևորութիւն է ստանում հոգևորականաց կրօնա-եկեղեցագիտական յորջ պատրաստութիւնը և ընդհանուր զարգացումը:

Յուզումով ենք յիշում երջանկայիշատակ Խորեն կաթողիկոս Մուրադ-բեկեանի հետեւեալ յորդորները, Հայ Եկեղեցու բարեկարգութեան հարցերին նուիրում, 1936 թուականի իր կոնդակից.

«Նպատակին ծառայելու համար, նոր հոգևորականութիւնը զինուած պիտի լինի նորագույն գիտութեամբ, ունենայ քրիստոնէական փիլիսոփայական լայն աշխարհայեացք: Նա հիմնականօրէն ծանօթ պիտի լինի ներկայ գիտութիւնների, իմաստասիրութեան և սոցիալական գիտութիւնների եզրակացութիւններին, մասնաւոր ուսումնասիրած լինի քրիստոնէական կրօնի հիմնական սկզբունքները»:

Մեր, առագ սերնդիս պարտքն է՝ ոչ միայն արթուն կերպով հսկել ու գործել, որպէսզի մեր կրթական հաստատութիւնները այդ գիտելիքները և զարգացումը ջամբեն մեր սաներին և շրջանաւարտներին, այլև ուշադիր ու սշալուրջ հետեւել, որ նրանք մաս ձեռնադրուելուց յետոյ եռանդալից աշխատեն աւելի խորացնելու իրենց գիտելիքները, աւելի ընդարձակելու իրենց զարգացումը, անձամբոյք ընթերցանութեամբ և, ուր որ հնարատր է, յատուկ մասնագիտական դասընթացների հետեւելով:

Ահա այս մտադրութեամբ և այս սկնկալութեամբ է որ քահանայութեան տարիներ առաջ 8 յուլիս 1958-ին որոշեցինք մեր Եկեղեցու մէջ վերահաստատել՝ վարդապետական աստիճաններ շնորհելու աւանդական հին կարգը, նկատելով դրանք իբրև գիտական աստիճաններ և ոչ թէ պարզապէս ձևական, անբովանդակ բնոյթ կրող պարզաբաշխումներ, երբեմն նոյնիսկ ողորմութեան նման շնորհում:

Մեր որոշումն էր վարդապետական չորս աստիճանները շնորհել այն արեղաներին, որոնք կը ներկայացնեն նուազագոյն յիսուն մեքենագրութեամբ էջերից բաղկացած մի ինքնուրոյն աշխատասիրութիւն, որպէսզի յետ քրմնարկման և գնահատման յատուկ մի յանձնաժողովի կողմից և յետ նրա հրապարակային պաշտպանութեան, Հայրապետի հրամանով վարդապետական չորս աստիճանները շնորհուեն թեկնածուին, Օշականի Ս. Մեսրոպ եկեղեցում, աւանդական տուչութեան արարողութեամբ:

Ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճանների տուչութեան համար հաստատել էինք նոյն կարգը, այն տարբերութեամբ, որ թեկնածուի ներկայացրած աշխատասիրութիւնը պէտք է լինի գիտական բնոյթ կրող մի ինքնուրոյն ընդարձակ ուսումնասիրութիւն բաղկացած նուազագոյն իննսուն մեքենագրութեամբ էջերից:

Թէ մասնաւոր և թէ ծայրագոյն վարդապետութեան համար պատրաստուած աշխատասիրութիւնները պէտք է նուիրուած լինեն աստուածաբանական, եկեղեցագիտական, կրօնա-քարոյշական, եկեղեցա-մատենագրական կամ նման այլ միջոցներ և հարցերի:

Այս կարգը անխափան գործադրում է Մայր Աթոռում առանց բացառութեան:

Արդ, քաջալերելու և գնահատելու համար մեր երիտասարդ հոգևորականների ջանասիրութիւնը և մտաւոր աշխատանքը, այսու Մեր կոնդակով պարտք ենք համարում պատուէր տալ Մայր Աթոռի միաբան սրբազան եպիսկոպոսաց դասին, որ ամէն տեղ յարգուի վարդապետական աստիճաններ շնորհելու վերաբերեալ Մեր որոշումը, նախօրօք տեղեկացնելով Մայր Աթոռ այդ մասին, խորհրդակցելու համար Մեզ հետ:

Նաև եղբայրաբար, մեր Եկեղեցու նուիրապետական Աթոռների շնորհազարդ գահակալների ուշադրութեանն ենք յանձնում Մեր վերահաստատած և գործադրութեան դրած վերև յիշուած կարգը:

Ջերմապէս հրաւիրում ենք Հայաստանեայց Եկեղեցու բոլոր պատասխանատու հոգևոր հայրերին և եկեղեցական ազգային իշխանութիւններին, որ նախանձախնդիր լինեն և հետամուտ, որ մեր երիտասարդ հոգևորականները առաւել չափով ձեռք բերեն մտաւոր հասունութիւն և գիտական պատրաստութիւն, ու իրենց առաքելութեան ամբողջ ընթացքում ձգտեն քայլ պահել մեր ժամանակների հոգևոր, գաղափարական ու գիտական զարգացումների հետ:

Անկեղծօրէն, լրջօրէն, վճռական կերպով փորձենք մեր Եկեղեցին գոնէ մօտեցնել մեր լուսամիտ եկեղեցական հայրերի և եռամեծ վարդապետների մտաւորական կատարելութեան մակարդակին:

«Իմաստունի գիտութիւնը յորդում է հեղեղի պէս և նրա խորհուրդը նման է կեանքի աղբիւրի» (Սիրաք, ԻԱ 18): Ամէն:

Վաչագան

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա կոնդակս ի 27 փետրուարի
1980 փրկչական ամի,
եւ ի տումարիս հայոց ՌՆԻԹ,
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ՀՄՐ. 1012

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՐՏԻԿՅԱՆԻՆ ԱՐՔՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏԻՎ ԸՆՈՐՀԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԳԵՐԱԸՆՈՐՀ Տ. ՏԻՐԱՅՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՐՏԻԿՅԱՆԻՆ,
ԲԱՐԵՋԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԹԵՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՈՒՄԱՆՈՑ ԵՒ
ԹԵՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ՊՈՒԿԱՐԻՈՑ,
ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՈՂՋՈՐՏՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ԹՐԶՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Բովարքատ

Բարձրեալն Աստուծոյ ողորմութեամբ շէն ու պայծառ են Հայաստան-
եայց մեր եկեղեցիները, մշտապէս Սուրբ Հոգւոյ կենարար շնորհները քաշ-
խելով իրենց լոյս սեղաններէն համայն մեր հաւատացեալ զաւակներուն:

Մեզի համար հոգեկան մեծ մխիթարութիւն է նաև հաւատալով թէ հայ
հաւատաւոր ժողովուրդի ծոցին մէջ, ամենուրեք կը գործեն մեր քարձրաս-
տիճան հոգևոր եղբայրները իբրև իմաստուն ու արթուն հոգևոր առաջնորդ-
ներ, նուիրումով ու հաւատարմութեամբ:

Սիրելի Արքազան, Դուք եւ կը պատկանիք մեր հոգևոր դասու ալ
հոյլին, Ձեր երկար տարիներու ուխտապահ ու հոգեշէն եռանդալի աշխա-
տանքով, գնահատուած ու սիրուած տիրախնամ Ձեր երկու թեմերու եկե-
ղեցական ազգային մարմիններու և հաւատացեալ ժողովուրդին կողմէ:

Այդ, Ձեր ծննդեան քիւնամեակի ուրախ առիթով, այլև շերմապէս գնա-
հատելով անցնող տարիներու Ձերդ Արքազնութեան եկեղեցանութ ծառա-
ութիւնները, և բնդատաշելով Ռամանիոյ և Պուկարիոյ թեմական խորհուրդ-
ներու կրկնակի խնդրանքներուն, Մեր տղն Հայրապետական կոնդակով Ձե-
զի կը շնորհենք ԱՐՔՈՒԹԵԱՆ պատիւ, աղօթքով սրտեանդ որ Տէրը Ձե-

զի շնորհէ բազում տարիներ քաջաոռողութեամբ, շարունակելու համար Ձեր սուրբ առաքելութիւնը Ձեզի յատուկ բարեջանութեամբ ու ոգեշնչանքով, ի փառս Հայ Առաքելական մեր Մայր Եկեղեցւոյ:

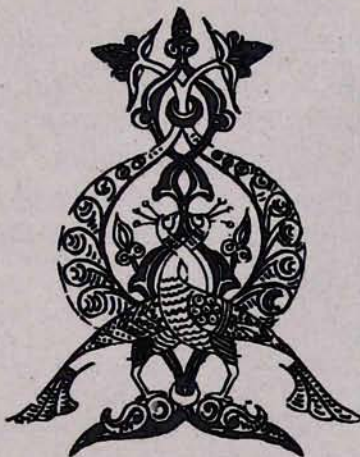
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնէն և Մեր քրտէն Ձեզի Մեր սիրոյ ողջոյնը և օրհնութիւնը տիրաւանդ:

«Այլ Աստուած յուսոյ լի արասցէ զձեզ ամենայն խնդրութեամբ և խաղաղութեամբ, առաւելով ձեզ յուսով զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ» (Հռոմ. ԺԵ 13): Ամէն:

Վաչ Գե Ռ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա կոնդակս ի 28 փետրուարի
1980 փրկչական ամի,
և ի տումարիս հայոց ՌՆԻԹ,
ի մայրաւանս Սրբոյ Էջմիածնի
ՀՄՐ. 1010

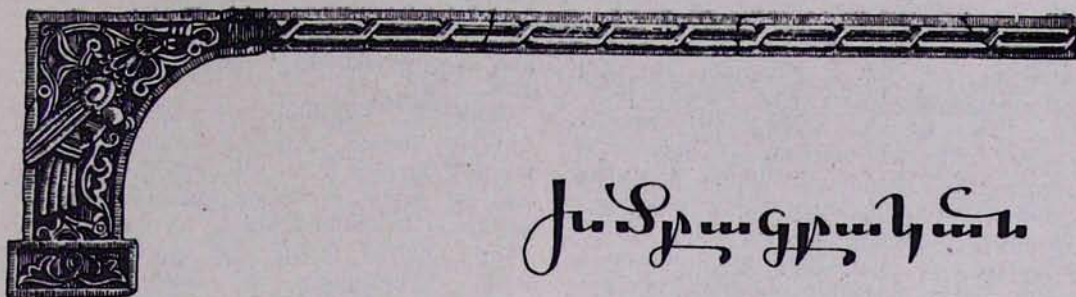
ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մայր Աթոռիս Դիվանը լիազորված է այսու հայտնելու ի գիտություն Հայաստանյայց եկեղեցիներին և հավատացյալ ժողովրդին, որ գործնական պատճառներով Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսի գահակալության 25-ամյակին նվիրված հանդիսությունները տեղի պիտի ունենան 1981 թվականի աշնանը:

ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

Ա. Էջմիածին,
8 հունվար 1980 թ.

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԵՎ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՎԱԶԱՆԻ ԻԾԵԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՎՉՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ*

Նորին Ս. Օծություն Վեհափառ Հայրապետը, Իր գահակալության առաջին իսկ օրերից, հանդես է եկել որպես «սիրող և նախաձեռնող պահպանության և պաշտպանության եկեղեցական կարգաց և արարողության»:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի 1958 թվականի հուլիսի 8-ի նիստում Վեհափառ Հայրապետի հրահանգով և առաջարկով քննության առնվեց մի շատ կարևոր հարց, որ սերտորեն կապված է մեր Եկեղեցու հին կարգերի պահպանության, եկեղեցու կյանքի և պաշտոնության ու հավատացյալների կրոնաբարոյական քրիստոնեական դաստիարակության հետ:

Վեհափառ Հայրապետի կողմից Գերագույն հոգևոր խորհրդին ներկայացված հարցն էր՝ «վարդապետ ձեռնադրվելու և ծայրագույն վարդապետության աստիճան ստանալու անհրաժեշտ նախապայմանները»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը սրտագին գոհունակությամբ ընդունեց Վեհափառ Հայրապետի առաջարկը և խնդրեց Նորին

Ս. Օծությունից՝ այսուհետև խստությամբ պահպանել հին կարգը, ըստ որի, մասնավոր կամ ծայրագույն վարդապետական իշխանության աստիճան ստանալու համար, թեկնածուից պահանջվում էր գրավոր մի աշխատություն՝ կրոնա-եկեղեցական, եկեղեցա-պատմագիտական և կամ եկեղեցաբանասիրական նյութերով:

Մասնավոր կամ ծայրագույն վարդապետության աստիճան ստանալու համար ներկայացված աշխատությունը պետք է քննվի Գերագույն հոգևոր խորհրդի նշանակած մի հանձնաժողովի կողմից, որը հետքննության կորոշի թեկնածուի արժանավորությունը և կիսնդրի Վեհափառ Հայրապետին՝ շնորհել թեկնածուին համապատասխան աստիճան:

Կահիրեի եպիսկոպոսական ժողովը իր 1956 թվականի մարտի 8-ի Ը նիստում զբաղվել էր եկեղեցական տիտղոսների հարցով և եկել այն ընդհանուր եզրակացության, որ «Տիտղոսներու տվչության մեջ հարկ է գործ դնել աշարջություն և ավագության, վարդապետության, ծայրագույնության և արքեպիսկոպոսության տիտղոսները տալ միայն ստուգապես արժանավորներուն»:

Վեհ է և սուրբ՝ հոգևորականի կոչումը, ասպարեզը, ծանր ու պատասխանատու՝ «հրեշտակակրոն այն պաշտոնը», որին կոչվում է վարդապետը: Այս պատճառով Պողոս առաքյալը պատվիրելով պատվիրում է իր Տիմոթեոս աշակերտին՝ «ձեռնվաղվաղակի յուրուք վերայ մի՛ դնիցես» (Ա Տիմ. Ե 22), որովհետև «ոչ որ զանձն

* Վեհափառ Հայրապետի փետրվար 27 թվակիր արքատառ կոնդակի ստիժով, որը նվիրված է մասնավոր և ծայրագույն վարդապետական իշխանության տվչության կարգին, վերահրատարակում ենք նաև նույն հարցի շուրջ «Էջմիածին» ամսագրի «Մասնավոր և ծայրագույն վարդապետական գավազանի իշխանության տվչության կարգը» խմբագրականը, որը հրատարակվել է «Էջմիածին» ամսագրի 1958 թվականի Ը համարում:

ընծայեցուցանել՝ նա է ընտրեալ, այլ գոր Տէրն ընծայեցուցանել: Դրա համար հարկ է, որ «մանրակրկիտ քննությամբ, արթուն հակողությամբ» նկատի առնվեն մասնավոր և ծայրագույն վարդապետական իշխանության թեկնածուների «անստորիտ գնացք»-ը (ընթացքը), անթերի գիտությունը, ուսումնասիրությունը, նկարագրի կայունությունը, կոչման գիտակցությունը, «անբամբաս քաղաքավարությունն և այլ ինչ քաղմասպանիկ կատարելությունը»-ը (Մաշտոց):

Ինչպես Հին Կտակարանում Օրենքի վԱՐԳԱՊԵՏՆԵՐԸ մեծ ազդեցություն և հեղինակություն էին վայելում իրենց գիտնականությամբ և ուսումնականությամբ. օրենքի բանիմաց հասկացողությամբ և մեկնությամբ, Նոր Կտակարանում եւ, եկեղեցու հոգևոր տնտեսության և կառավարության մեջ, մեծ տեղ էին գրավում վԱՐԳԱՊԵՏՆԵՐԸ: Պողոս առաքյալը գրում է. «Եւ զորս եղն Աստուած լեկեղեցոյ աչա են. նախ ԶԱՌԱՔԵԱՆԱՍ, երկրորդ ԶՄԱՐԳԱՐԵՍ, երրորդ ԶՎԱՐԳԱՊԵՏԱ» (Ա. Կորնթ. ԺԲ 28): Վարդապետը, ուրեմն, եկեղեցու երեք գլխավորներից մեկն է:

ՎԱՐԳԱՊԵՏ բառը նշանակում է ՌԻՍՈՒԶԻՑ, ՌԻՍՈՒՑԱՆՈՂ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՌԻՍՄԱՆ, որից և վարդապետել՝ սովորեցնել, քարոզել բառերը, վարդապետությունը բառը՝ որպես ուսուցում, քարոզություն: Վարդապետները «ճշմարիտ Բանին քարոզութեան աշակերտ» են, որոնք «զգիտութիւն բանին Աստուծոյ ուսուցանեն, զմեզ լուսատրեն, զգիշեր մեղաց և գիտար անգիտութեան փարատեն». այլ խոսքով՝ Եկեղեցու վարդապետության և դավանության գաղափարախոսները, ողորպատության ճշմարիտ պաշտպաններն են, մեկնիչ ու քարոզիչ, «ձիթենիք որք տնկեալ կան ի սուրբ Եկեղեցիս և յարագուարն դպարութեամբ պատրաստեն զնիս» լուսոյ լապտերաց հոգւոց և զպատգամս Աստուծոյ քերեն առ ժողովորդս, քարոզեն և իմաստասիրեն, քանզի աստուածաբան են և աստուածամիտ»:

«Ճշմարտութեան վարդապետ, գերահանճար հոևտոր և սուրբ հաւատոյ, անյաղոս ակոյեան» Գրիգոր Տաթևացին շատ գեղեցկորեն է բնութագրել վԱՐԳԱՊԵՏԻ կոչումն ու առաքելությունը: Նա գրում է. «Վարդապետն իշխան է բանից (խոսքի իշխան), որ հրամայէ և ուսուցանէ, Եկեղեցոյ տեսական իմաստասէր, որ մտօք և բանիս տեսանէ և քննէ և ուսուցանէ և խրատէ զաշակերտս, իսկ նորա զժողովորդս» (Տաթևացի, «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Զմերան հատոր», «Նորին քա-

րոզ վարդապետաց և եպիսկոպոսաց», էջ 163-165):

Գրիգոր Տաթևացին վարդապետների կոչման մասին խոսելով նրանց քաղաքական և վարդի հետ. «վարդն ծաղիկ՝ ունի քաղում յատկությունս որ յարմարի վարդապետին», և պահանջում է, որ վարդապետները զինված լինեն գիտությամբ, հավատով, արթությամբ և առաքինությամբ, «վարդապետն բանիս և արդեամբ զօրաւոր լիցի և արի և անյաղթելի ի մէջ թշնամեաց... որպէս պարիսպ և եզր Եկեղեցոյ»:

Մեր Եկեղեցու կյանքում էլ շատ հին է «վարդապետ» կոչման գործածությունը: Գր. Տաթևացին գրում է. «յաղագս մեր բոցափայեաց աստիճան քահանայապետութեան ի Սրբոյն Գրիգորէ..., աստիճան վարդապետութեան՝ առ Սուրբ Մեսրոպ... և յայնմհետէ՝ աստիճան վարդապետութեանս յաջորդեցաւ առ միմեանս» (նույն տեղում, էջ 161):

Մեր գիտուն վարդապետները, Հայաստանի զանազան զավատներում, վանքերի մեջ իրենց շուրջ հավաքում էին քաղմասպիվ աշակերտներ և ուսուցանում նրանց: Իսկ ծայրագույն վարդապետները գիտնականի հոշակ էին վայելում և, որպէս կանոնական սովորություն, ամեն մի թեմում իրավունք ունեին քարոզելու քեմից, որպէս Հայաստանյայց Եկեղեցու վարդապետության ճշմարիտ ուսուցանողներ: Արծանավոր վարդապետները դարուց դար փոխանցեցին «զվարդապետութեան աստիճանն իրեանց աշակերտաց, և նորա այլոց ողորպատ վարդապետաց Ազգիս Հայոց մինչև ցմեր իսկ աւուրս»:

Վարդապետ բառը շատ հաճախ հիշատակվում է մեր հին մատենագրության մեջ իր լիիրավ արժեքով և նշանակությամբ, որպէս «ուսուցանող», «ուսուցիչ» իմաստով: «Վարդապետ» անունը, որպէս գիտական տիտղոս կամ կոչում, տրվում էր ասանձին հանդիսությամբ, ինչպէս նշված է Մաշտոցում: Դրանով իսկ վարդապետները իրավունք էին ստանում ուսուցանելու, քարոզելու ժողովրդին և իբրև նշան այդ կոչման՝ կարող էին ձեռններին զավագան բռնել: Վարդապետական գիտական կոչումը տալիս էին միայն վարդապետները, վարդապետության թեկնածուի գիտական պատրաստությունը քննելուց և արժանավորությունը հաստատելուց հետո միայն: Եղել են եպիսկոպոսներ, պատրիարքներ՝ առանց վարդապետության այդ գիտական կոչումը ունենալու:

Բայց դժբախտաբար միշտ չէ, որ խրատությամբ պահպանվել է մասնավոր և

ծայրագույն վարդապետության աստիճան տալու կարգը մեր Եկեղեցում: Հաճախ եղել են խախտումներ, որոնց դեմ պայքարել են, օրինակ, Մխիթար Գոշ (ԺԳ դար), Գրիգոր Տաթևացի (ԺԵ դար) եռամեծ վարդապետները, որպես «նախանձատուր անստերիոր և անթերի պահպանության կարգացնող տալոյ զգաւագան մասնաւոր և ծայրագոյն իշխանութեան վարդապետաց»: Նրանք պայքարել են խեղաթյուրումների դեմ և պահանջել են միայն արժանավորներից տալ գավազանի իշխանություն և ծայրագույն վարդապետի գիտական կոչում:

Մեծ վարդապետ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքի առաջին մասի երրորդ գլխում, «Յաղագս դատաստանաց վարդապետաց» բաժնում, ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒՄ ԷՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ (Էջ 88—93): Մխիթար Գոշը առաջին հերթին շեշտողնում է վարդապետների ուսումնականության վրա. «Եւ վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթեալք Հին և Նոր Կտակարանաց և կանոնական հրամանաց... Յերկուց և յերից վարդապետաց կոչեացին ի պատիւ հրամանի», այսինքն առնվազն երկու կամ երեք վարդապետ միասին պետք է «վարդապետական իրաւունք» տալին վարդապետական նոր թեկնածուին:

Մի այլ կանոնով Մխիթար Գոշը պահանջում է վարդապետից «զհամար ուսման Գրոցն... թէ ո՛ր և կամ յումմէ զգիրս գիրաբանչիւր ընթերցաւ ուսմամբ ... զի մի պատրեալ անկատարս զպատիւ առեալ՝ բազում վնաս խակութեամբն գործիցեն»:

Մխիթար Գոշի կանոններից երևում է, որ անցյալում մեծ զգուշություն էին ի գործ դնում, որ տգետները վարդապետական կոչում չստանային, իսկ եթե ոմանք այլ ճանապարհներով, կանոններին անհամապատասխան կերպով տիրանան այդ սուրբ աստիճանին, «զայնպիսիս լոնցուցանել իրաւացի դատաստանաւ, առնուլ ի ձեռանէ զգաւագանն՝ տայցեն ցուպ շոշոդութեան», —ասում է Մխիթար Գոշը:

Մխիթար Գոշից հետո Գրիգոր Տաթևացին կազմել է «ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎՉՈՒԹՅԱՆ ԾԻՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ» (Օրմանյան, «Ազգապատում», հատ. Ա, էջ 2030) «Գիրք գաւազան տալոյ աշակերտացն ճմարիտ բանին քարոզութեան, նախ զմասնաւոր իշխանութեան» որ է չորս աստիճան, և ապա զծայրագոյնն՝ որ է տաւրն չորս աստիճան» («Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1876 թ., էջ 66):

Ըստ Օրմանյան սրբազանի վկայության, Տաթևացու հորինած կանոնը «Տաթևացիին միտքին ստեղծումն է»: «Հայ վարդապե-

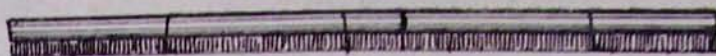
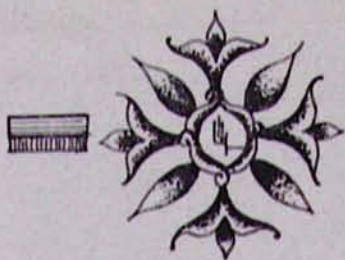
տությունը,—գրում է Օրմանյանը,—որ աստվածաբանության մագիստրոսի աստիճանին կատարաստանէ, Տաթևացիին դրությամբ ամբողջապես եկեղեցական կերպարանի վերածված է. 14 աստիճաններու դասավորությամբ... մեկը 4 և մյուսը 10 աստիճաններով, որ Փոքր և Մեծ, կամ Մասնավոր և Ծայրագույն անուններով կորոշվին» («Ազգապատում», հատ. Ա, էջ 2030):

Վարդապետական մասնավոր աստիճանը տրվում էր «ուսմանց ընթացքը լրացնողներուն, իսկ ծայրագույնը պահված էր վարդապետաց վարդապետներուն, որոնք վանքերու կամ վանական դպրոցներու կամ վարդապետանոցներու մեջ իրենց հատուկ աշակերտություն մը կկազմեին»: Օրմանյան սրբազանը նաև իր վրդովմունքն է հայտնում, որ Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանում ևս դժբախտաբար չի պահպանվել մասնավոր և ծայրագույն վարդապետական աստիճան տալու նվիրական «սկզբունքը», երբ «անուսներու անգամ ծայրագույն աստիճան կտրվի»: Վերջին ժամանակներում այս ընդհանուր երևույթ է եղել դժբախտաբար և շատ քչերը միայն եղել են արժանավոր:

Այսօր էլ պատկերը տարբեր չէ անցյալից: Վեհափառ Հայրապետը, նախանձախնդիր Հայ Եկեղեցու կարգերի պահպանման և պայծառացման, Մխիթար Գոշի, Գրիգոր Տաթևացու, Օրմանյանի և այլ լուսաբան կոչումներ վարդապետների օրինակով և շնչով, ուզում է վերականգնել մեր Եկեղեցու ծոցում վարդապետական գավազանի մասնավոր և ծայրագույն իշխանության տվչության կարգը, շեշտողնում է ամենից առաջ մեր նոր հոգևորականների կոչման գիտակցության, խոր ու բազմակողմանի զարգացման և բարոյական նկարագրի վրա:

Մեր եկեղեցու բարեգարդության և բարեկարգության ամենահիմնական խնդիրներից մեկը մեր հոգևորականության, Եկեղեցու պաշտոնեության պատրաստության հարցն է: «Մեք առաւել քան զամենեւեւն ունիմք պէտս հոգւոց բշկութեան» (Ծնորհալի):

Հայ Եկեղեցու զարթոնք, բարեկարգությունն նշանակում է ամենից առաջ Եկեղեցու պաշտոնեության բարեկարգություն և պատրաստություն: Լուսավոր, զարգացած, հավատավոր և կարգապահ հոգևորականությունը միայն կարող է Եկեղեցին պահել բարեկարգ և բարեգարդ վիճակում: Ս. Սահակ Պարթև գրել է. «ՅՈՐԺԱՄ ՈՒԽՏՆ ՈՐ ԳԼՈՒԽՆ Է ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, ԸՆՏԻՐԲ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻԲ ԼԻՆԻՑԻՆ, ԵՒՍ ԱՌԱՒԵԼ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ»:

ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՆՎԱՆԱԿՈՉՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐԶԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Հայ ժողովրդի համար ինչպես ազգային, այնպես էլ եկեղեցական մեծագույն տոններից մեկը Վարդանանց տոնն է: Այդ տոնը միաժամանակ համընկնում է Ամենայն Հայոց Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձին:

Այս տարի էլ Մայր Աթոռում հանդիսությունը նշվում են այդ գույգ տոները:

Փետրվարի 10-ին, կիրակի օրը, երեկոյան ժամերգությունից հետո, Մայր տաճարում Վարդանանց տոնի առթիվ կատարվում է նախատոնակի հանդիսավոր ժամերգություն:

Փետրվարի 11-ին, երկուշաբթի.—Տօն Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն մերոց՝ հազար երեսուն և վեց վկայիցն, որք կատարեցան ի մեծի պատերազմին:

Ժամը 10.30-ին Ավագ խորանի վրա սկսվում է հանդիսավոր և պատարագի արարողությունը: Օրվա պատարագիչն էր Տ. Գրիգորիս վրդ. Բունիաթյանը, որը և հավարտ և պատարագի Իջման Ա. Սեդակից խոսում է քարոզ՝ Վարդանանց խորհրդին նվիրված:

Պատարագից հետո, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, կատարվում է Հայրապետական մաղթանք:

Ժամը 13.30-ին Վեհարանի հանդիսությունների շքեղ դահլիճում սկսվում է Վարդանանց հանդիսությունը:

Հանդիսությանը ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամները, մայրավանքի պաշտոնեությունն ու աշխատավորությունը և այլ հյուրեր:

Հանդիսությանը ներկա էր նաև Հայկական ՍՍՀ Միեմիստրների խորհրդին առընթեր Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ռուբեն Պարսամյանը:

Հանդիսությունը սկսվում է Հայկական ՍՍՀ պետական հիմնի նվագով, որից հետո հոգևոր ճեմարանի սաները կատարում են «Ճեմարանի քայլերգ» խմբերգը:

Հանդիսության քաջման խոսքով հանդես է գալիս հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Տ. Գրիգորիս վրդ. Բունիաթյանը: Այնուհետև Վարդանանց խորհրդի մասին քանախոսություն է կարդում հոգևոր ճեմարանի դասախոս Տ. Անանիս վրդ. Արաքաջյանը, որն ի միջի այլոց շեշտեց:

«Այս կապույտ երկնքի տակ ապրող ամեն մի ժողովուրդ ունի իր «Ելիականը»:

Իր պատմության ծանր օրերին, այն ոգևորող մի օրինակ է հանդիսանում տվյալ ժողովրդի համար, տատապանքի ու գերության շրջաններին դառնում է մի ջիհջ, անաղարտ երազ ու վերջապես ուրախության և փառքի օրերին, Հեմինգուեյի խոսքերով ասած, «Տոն, որ միշտ քեզ հետ է...»:

«Տոն, որ միշտ քեզ հետ է...»:

Ավարայրի խորհուրդ: Ի՞նչ էս այսօր դու մեզ համար, աշխարհի վրա ապրող, իր ազատության, իր հավատքի ու նրա կուսության վրա հողդողացող յուրաքանչյուր հաշի համար:

Պատարագի նշխար: Մայրական օրոր: Թե պանդխտության ծանր օրերի ախփեցնող մրմունջ-երգ:

Ինչու՞մն է քո վեհությունն ու մեծությունը, որ այսօր, մոտ 15 դար հետո, 451-ի

մայիսի 26-ը հիշելիս, դու ստիպում ես մեզ պատանու մեծագույնը ու զգացնել տալ, թե ինչպես է արյունը ջերմանում մեր երակներում, առնականանում ձայնը ու անհասկանալի մի կրակով բոցավառվում հայքը»:

Այնուհետև հարգելի բանախոսը, համառոտակի շարունակելով իր խոսքը, վերջում եզրակացնում է.

«Այսօր Ավարայրի ճակատամարտից անցել է 1529 տարի: Ծառ բան փոխվել է կյանքում: Նույնը՝ հայ իրականության մեջ: Սակայն Ավարայրի լույսը այս 15 դարերի ընթացքում մեր ժողովրդի պատմության մեջ օրերին առաջնորդը հանդիսացավ հայ ոգեկանության: Ամեն անգամ Ավարայրի երգը շուրթերին հայը մտնում էր պատերազմի դաշտ ու փյունիկի մեծ կենդանի մտնում:

Ավարայրի վերապրումն էր մեծ Սարդարապատը, ուր հայը մեկ անգամ ևս աշխարհին ապացուցեց, որ այնքան ժամանակ, քանի դեռ կոչվում է, իրավունք ունի ապրելու:

Ու այսօր էլ մեր ազատագրված ոչ վերականգնանա՞ց մայր հայրենիքում՝ Սովետական Հայաստանում, հարածամ մղվում են մոռանոր ավարայրներ, մղվում են գիտության, արվեստների, բժշկության, աստղագիտության և այլ մարզերում: Ավարայրներ, որոնք ժամ առ ժամ ավելի են ծաղկեցնում, շենացնում և պատվի աստիճաններով վեր բարձրացնում մեր փոքրիկ, սակայն պատմական Հայոց երկիրը:

Ավարայր է ամենօրյա հայ պիյուրը, որտեղ ամեն անհատ անդուլ կերպով, համարյա բնագրական մի մղումով, ջանքեր է թափում կույ չգնալ օտարին ու հայ մեալու...

Մեծ եղավ Եկեղեցու դերը 451 մայիսին: Հավատարիմ մնալով «Հովիտ քաջ զանձն իր դնէ ի վերայ ոչխարաց իւրոց» քրիստոնավանդ պատգամին, հայ հոգևորականությունը ոգին դարձավ Ավարայրի ողջ դեպքերի:

Ու այսօր էլ շարունակվում է «Վասն Յիսուսի, վասն հայրենեաց» նշանաբանով մեր առաքելությունը այս երկրագնդի համարյա ողջ սփյուռքի վրա, ուր ապրում է հայության մի սրբազան մասունքը:

Փոխվել են անունները... Չկա այլևս Հովսեփի կաթողիկոս, չկան Ղևոնդ, Եզնիկ... Սակայն նույնանում է առաքելու-

թյունը, նույնն են տեսիլքները մեր մեծ հայրապետների, եպիսկոպոսների:

Ու թերևս այդ է պատճառը, որ ամեն տեղ, ամեն ժամանակ հայը միշտ ամուր փարված է մնում Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն:

Ու թերևս հենց այստեղ պետք է որոնել Վարդանանց խորհրդի մեծության արժեքը, բանալին:

Իր հավատասիրության, եկեղեցասիրության, ազգային և կրոնական ավանդույթները սուպահովելու ոչնչի առջև կանգ չառնող, ամեն ինչ զոհաբերող հավատքի մեջ:

Եվ այսօր Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցին, մեր երախտապարտ Եկեղեցին օրհնում և փառաբանում է քեզ, ով քաջը Վարդան:

Փառք քեզ ու քո 1036 արի կտրիճների:

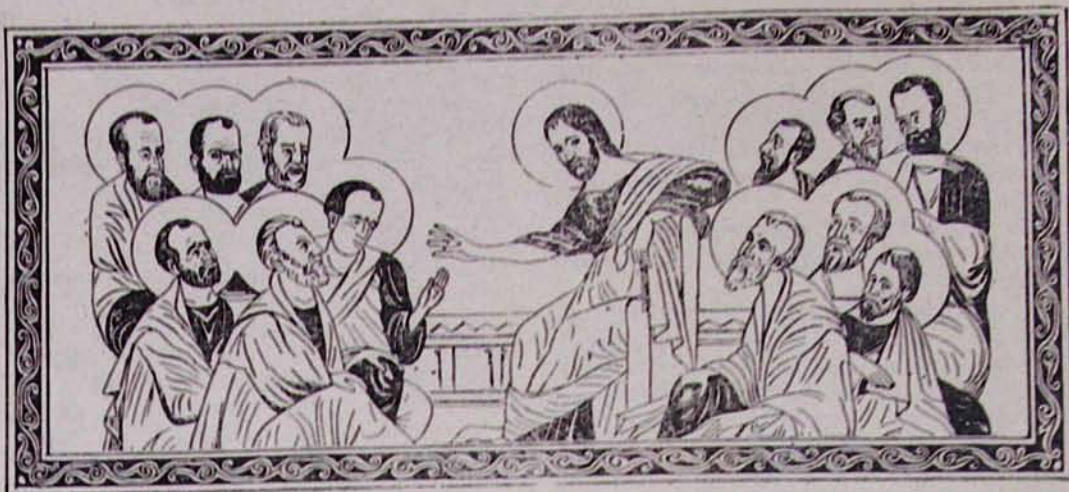
Բանախոսությունից հետո սկսվում է հանդիսության գեղարվեստական բաժինը: «Նորահրաշ» և «Արիացեալք» շարականների երգեցողությունից հետո, արտասանություններով հանդես են գալիս Հովսեփ արկ. Պալլադանը, Հայկ արկ. Չիլիգարյանը (Գլխարան) և Մեսրոպ Խաչիկյանը (Ալխարան), որոնք հաջորդաբար կատարում են հատված Եղիվարդի (Եղիշե պատրիարք) «Վարմիր Ջորավար» պոեմից, Ռ. Պատկանյանի «Վարդանի երգը» բանաստեղծությունը և «Վարդանի ճառը» հատվածը Եղիշեից ստեղծագործությունները:

Վահրամ արկ. Տերտերյանը, Խաչիկ արկ. Մարտիրոսյանի նվագակցությամբ, կատարում է Մակար Եկմայանի «Լոնեց, ամպերը...» մեներգը: Այնուհետև հոգևոր ճեմարանի երգչախումբը՝ ղեկավարությամբ երաժշտության դասախոս Տ. Մասիս վրդ. Գալստյանի, հաջորդաբար կատարում է «Ով մեծաքանչ դու լեզու», «Ով Հայոց աշխարհ», «Ով դու բարեկամ» և «Ազնիվ ընկեր» խմբերգերը:

Հանդիսության վերջում օրհնության խոսքով հանդես է գալիս Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Սրբությունը շեշտելով Վարդանանց խորհրդի նշանակությունը, հորդորում է, որ միշտ բոլոր հայորդիները իրենց հոգում վառ պահեն Վարդանանց ոգեկանության անմար հիշատակը:

Հանդիսությունն ավարտվում է խմբովին երգված «Հայր մեր»-ով և Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ սույն թվականի փետրվարի 24-ին, կիրակի օրը, Ս. Գալստե վանքի տաճարում տեղի է ունենում քահանայական ձեռնադրություն և օծում:

Ժամը 11-ին սկսվում է ս. պատարագի արարողությունը: Օրվա պատարագին է Մայր տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արքեպ. Սանթրույանը:

«Ռոջոյն»-ից առաջ պատարագիչ արքայական հայրը, համաձայն «Ձեռնադրության Մաշտոց»-ի, կատարում է ձեռնադրության կարգը: Այդ օրը քահանա են ձեռնադրվում հոգևոր ճեմարանի 1979 թվականի շրջանավարտ Հովհաննես արկ. Ղազարյանը և հոգևոր ճեմարանի այս տարվա քահանայական լսարանի ուսանողներ Օճիկ արկ. Լուսարարյանը, Խաչատուր արկ. Մատարյանը, Ղևոնդ արկ. Հարությունյանը և Անդրանիկ արկ. Օհանյանը:

Նորընծաների քահանայական կոչման արարողությունը կատարվել էր մույն տաճարում՝ ձեռամբ Տ. Հուսիկ արքեպիսկոպոսի:

Ձեռնադրությունից հետո, «Հայր մեր»-ից առաջ, Հուսիկ արքայազանը քարոզում է հավուր պատշաճի, շնորհավորում նորընծաներին ու մաղթում, որ նրանք լինեն հավա-

տարիմ սպասավորները Հայաստանյայց մեր Սուրբ եկեղեցու:

Պատարագից հետո Հուսիկ արքեպ. Սանթրույանը հինգ նորընծաներին, Վեհափառ Հայրապետից նախապես խոսեց և Վեհափառ Հայրապետին ողջված շնորհակալական խոսք է ասում Տ. Ղևոնդ քհն. Հարությունյանը:

Նորին Սրբությունը, շնորհավորելով նորընծա քահանաներին, հայտնում է Իր ուրախությունը և տալիս հայրական Իր թելադրանքները և մաղթում, որ նրանք լինեն մեր եկեղեցու ազնիվ ծառայողները, որպես «Մշակք առանց ամօթոյ»:

Տ. Բարսեղ քահանա Ղազարյան. ծնվել է 1955 թվականի հունիսի 1-ին, Հոկտեմբերյան քաղաքում: Ավագանի անունն է՝ Հովհաննես:

1970 թ., միջնակարգ կրթությունը ստանալուց հետո, ընդունվել է հոգևոր ճեմարան և այն ավարտել 1979 թվականին: 1978 թ. մայիսի 27-ին ձեռնադրվել է սարկավագ:

Տ. Օհան քահանա Լուսարարյան. ծնվել է 1956 թվականի մայիսի 22-ին Կիպրոսի Նիկոզիա քաղաքում: Ավագանի անունն է՝ Օճիկ:

1962 թ. ծնողների հետ ներգաղթել է Հայաստան: 1971 թ. ընդունվել է հոգևոր ճեմարան և սովորել մինչև 1974 թվականը: 1978 թ. վերադարձել է հոգևոր ճեմարան՝ այս անգամ որպես ազատ ունկնդիր: 1979 թ. մարտի 4-ին ձեռնադրվել է սարկավագ:

Տ. Գրիգոր քահանա Օհանյան. ծնվել է 1938 թվականին Մուսաղեռում: Ավագանի անունն է՝ Անդրանիկ:

1954 թ. ավարտել է Բեյրութի Թեքլյան վարժարանը: 1978 թ. հետևել է Անթիլիասի դպրեակների և 1979 թվականից՝ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում հետևում է քահանայական լսարանի դասընթացներին: 1979 թ. դեկտեմբերի 25-ին ձեռնադրվել է սարկավագ:

Տ. Նաիրեկ քահանա Մատարյան. ծնվել է 1946 թվականին Սիրիայի Այնըլարաբ գյուղաքաղաքում: Ավագանի անունն է՝ Խաչատուր: Տեղի Ավետիս Սարրաֆյանի անվան դպրոցը ավարտելուց հետո, 1960 թ. ընդունվել է Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարան, ուր սովորել է մինչև 1962 թվականը: 1965 թ. ծնողների հետ ներգաղթել է Հայաստան: Երևանի Ռոմանոս Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանն ավարտելուց հետո, ընդունվել է Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիա: 1966—69 թվականներին եղել է Մայր տաճարի երգչախմբի անդամ: 1979 թ. հոկտեմբերից հետևում է հոգևոր ճեմարանի քահանայական դասընթացներին: 1980 թվականի փե-

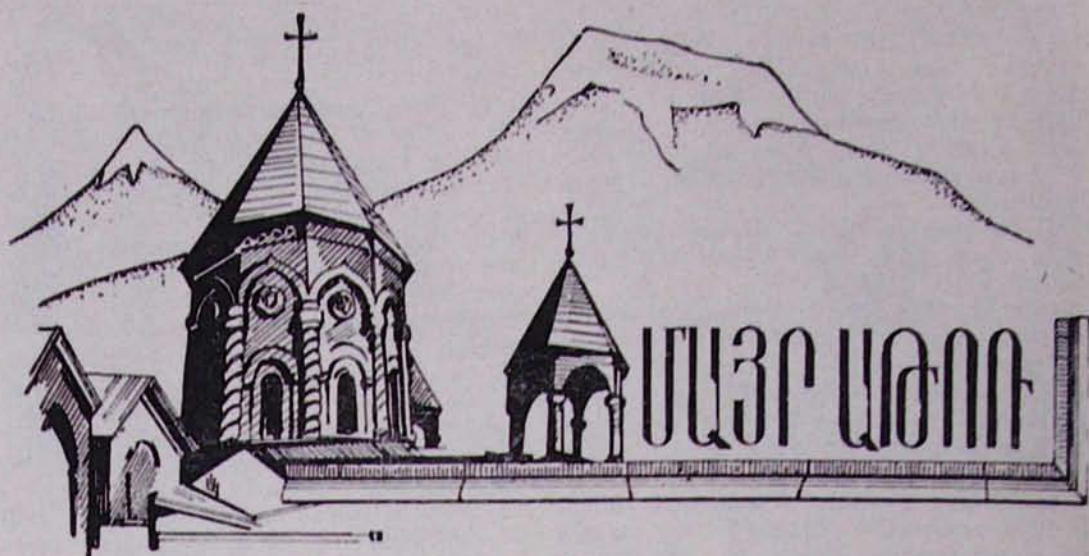
տրվարի 10-ին ձեռնադրվել է սարկավագ:

Տ. Ղևոնդ քահանա Հարությունյան. ծնվել է 1936 թ. հունվարի 9-ին Ֆրանսիայի Մարսել քաղաքում: Ավագանի անունն է՝ Ղևոնդ: Նախնական կրթությունը ստացել է Ֆրանսիական դպրոցում: 1947 թ. ծնողների հետ ներգաղթել է Հայաստան: 1955 թ. ավարտել է միջնակարգ դպրոցը: 1958 թ. ընդունվել է Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիա և այն ավարտել 1965 թվականին: 1960 թվականից Մայր տաճարի երգչախմբի անդամ է և միաժամանակ՝ փոխխմբավար: 15 տարի դասախոսել է Երևանի Խաչատուր Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտում: 1979 թ. հոկտեմբերից հետևում է հոգևոր ճեմարանի քահանայական դասընթացներին: 1980 թ. փետրվարի 10-ին ձեռնադրվել է սարկավագ:

Նորընծա քահանա հայրերն իրենց քառասունքն անցկացնում են Մայր Աթոռում, որից հետո Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ հոգևոր ծառայության կնիքով են համապատասխան վայրերում:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը շնորհավորում է նորընծաներին և մաղթում, որ նրանք լինեն ճշմարիտ հովիվներ մեր Եկեղեցու հոգևոր ծառայության ասպարեզում և հանդիսանան «Մշակք առանց ամօթոյ»:

ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԱՇՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով փետրվար-մարտ ամիսներին կատարվեցին հետևյալ նշանակումները.

Ա. Արարատյան թեմ. Երևանի Սուրբ Սարգիս եկեղեցում առաջնորդական փոխանորդի օգնական-փոխանորդ նշանակվեց Տ. Գարեգին աթեղաՆերսիսյանը:

Բ. Օշականի Ա. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցի-վանք. Վանահայր նշանակվեց Տ. Բագրատ աթեղա Գալստյանը:

Գ. Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի առաջնորդական տեղապահի օգնական նշանակվեց, Ռուստովի հայոց եկեղեցու համար, Տ. Կոմիտաս աթեղա Հովնանյանը:

Դ. Սուրբ Խորվիրապ եկեղեցի-վանք. Վանահայր նշանակվեց Տ. Գուրգեն քահանա Մուրադյանը:

Ե. Էջմիածնի Սուրբ Շողակաթ եկեղեցի-վանք. Վանահայր նշանակվեց Տ. Ղևոնդ քահանա Հարությունյանը:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը շնորհավորում է նոր պաշտոններ ստանձնած վերոհիշյալ եկեղեցականներին և բարեմաղթում, որ նրանք իրենց հետագա նվիրյալ, բարեխիղճ աշխատանքով արդարացնեն Հայոց Հայրապետի վստահությունը և լինեն «Մշակք Իտանց ամօթոյ»:

Է—Ժ ԴԱՐԵՐՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ԱԾԽԱՐՀՈՒՄ ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ ԴԻՐՔ ԷՐ ԳՐԱՎՈՒՄ ՄԱՔԵՆՅԱՑ ՎԱՆՔԸ ԻՐ ՀՈԳԵՎՈՐ, ԾԹԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐՈՎ:

ԱՅՍ ՎԱՆՔԻ ՀՈՎԱՆՈՒ ՏԱԿ ԾԱՂԿՈՒՄ ԷՐ ԱՊՐՈՒՄ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՐԻ ԱԿՆԱՌՈՒ ՍՏԵՂԾԱԿՈՐ- ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ՄԵԿՆ ԷՐ «ՄԱՔԵՆՅԱՑ ԽԱԶԱՐԸ» (Թ ԴԱՐ), ԻՐ ՊԱՐՋ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔՈՎ:

ԽԱԶԱՐԻ ՆԵՐՔԵՎԻ ՄԱՍԻ ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՔԱՆԴԱԿԻՑ ԾՆԱՐՁԱԿՈՒՄ Է ԿԵՆԱՑ ԾԱՌԻ (ԱՐՄԱՎԵՆԻ) ՊԱՏԿԵՐՈՎ, ՅԱՆՔԻ ՀԱՎԵՐԺԱՅՈՒՄԻ ԵՎ ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ՉՈՐՍ ՏԱՐԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱՆԾԱՆ ԽԱԶԱՔԱՆԴԱԿ:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Փետրվարի 8-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Եզնիկ քին. Պետրոսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Ինչու Քրիստոս աշխարհ եկավ» թեմայով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

.*.*

Փետրվարի 8-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Ս. Եզնիկ քին. Պետրոսյանը ներկայացնում է «Բարսեղ Կեսարացու կյանքն ու գործունեությունը» թեման:

.*.*

Փետրվարի 10-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Խաչատուր քին. Ֆրանգյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Ծով մեղաց իմոց զիս ալեկոծե, որ ես նապակտ բարի, շնորհեա ինձ նառհանգիստ Հայր ամենակալ» (սպաշխարության շարական) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

.*.*

Փետրվարի 18-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան, Մայր տաճարում տեղի է ունենում «Տեսողնդառաջ»-ի նախատոնակի ժամերգություն՝ նախագահությամբ Վեհափառ Հայրապետի:

Նույն օրը տեղի ունեցավ նաև «Տեսողնդառաջ»-ի ավանդական խարույկի բացվալումն ճեմարանի մարզադաշտում:

.*.*

Փետրվարի 14-ին, հինգշաբթի.—Տեսողնդառաջ: Տօն քառասունեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն.

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Եղիշե քին. Բաղրամյանը:

.*.*

Նույն օրը, երեկոյան, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական հերթական

հավաքույթ, որի ընթացքում Ս. Անանիա վրդ. Արաքաշյանը ներկայացնում է «Բ տիեզերական ժողովը Կ. Պոլսում» թեման:

.*.*

Փետրվարի 16-ին, ուրբաթ.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ են ժամանում Փարիզի հայրապետական պատվիրակի փոխանորդ Ս. Գյուտ եպս. Նազաշյանը և Արևմտյան Գերմանիայի հոգևոր հովիվ Ս. Հակոբ արդ. Գըլլենշյանը:

.*.*

Փետրվարի 17-ին, կիրակի.—Բուն Բարեկենդան.

Այսօր Մայր տաճարում, փակված Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Հովհաննես ավագ քին. Մարությանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ «Մեծի Պահոց» խորհրդի մասին հոգեղից քարոզ է խոսում Վեհափառ Հայրապետը:

.*.*

Փետրվարի 18-ին, երկուշաբթի.—Այսօր հոգևոր ճեմարանի ուսանողները չորսօրյա ձմեռային հանգստի են մեկնում Ծաղկաձոր:

.*.*

Փետրվարի 24-ին, կիրակի.—Բ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Արտաքսման).

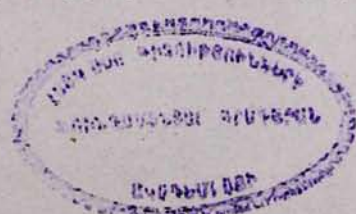
Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Մովսիկ վրդ. Սարգսյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ «Քրտամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո, միճչև դարձցիս լերկիր ուստի առար, զի հող էիր և ի հող դարձցիս» (ԾԱՆՐ. Գ 19) բնաբանով քարոզ է խոսում Ս. Ստեփանոս արդ. Չաքալյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

.*.*

Նույն օրը, երեկոյան, Վեհարանում տեղի է ունենում աստուծոյ երեկո: Երեկոյին հրավիրված էր տաղանդավոր դերասանուհի Մետաքսյա Սիմոնյանը, որը և հանդես եկավ Ավ. Իսահակյանի, Վ. Տերյանի, Ե. Չարենցի, Պ. Սևակի, Ս. Կապուտիկյանի, Գ. Էմինի, Ալիսիա Կիրակոսյանի մի

շարք բանաստեղծությունների արտասանությամբ:

Ասումների երեկոյին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

• •

Փետրվարի 29-ին, ուրբաթ.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Փարիզի հայրապետական պատվիրակի փոխանորդ Ս. Գյուտ եպս. Նագաշյանը, Վեհափառ Հայրապետից հրաժեշտ առնելով, մեկնում է իր պաշտոնատեղին:

• •

Մարտի 2-ին, կիրակի.—Գ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Անառակին):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Անանիա վրդ. Արաբաշյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ «Հա՛յր, մեղայ լեր-կինս և առաջի բոյ» բնաբանով քարոզ է խոսում ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Արևմտյան Գերմանիայի հայոց հոգևոր հովիվ Ս. Հակոբ վրդ. Գրլընդյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

• •

Մարտի 3-ին, երկուշաբթի.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Երուսաղեմի Պատրիարքարանի դիվանապետ և Ժառանգավորաց վարժարանի ու բնձայարանի տեսուչ Ս. Շահե արքեպ. Անեմյանը:

• •

Մարտի 4-ին, երեքշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռի միաբան սարկավագները չորսօրյա ձմեռային հանգստի մեկնեցին Ծաղկաձոր:

• •

Նույն օրը, երեկոյան, Երևանի հայրապետական վիլլայում գումարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը:

Սույն նիստին ներկա էր նաև Ս. Շահե արքեպ. Անեմյանը:

Վեհափառ Հայրապետի հրավերով, որպես Գերագույն հոգևոր խորհրդի նոր անդամներ, ժողովին ներկա էին նաև հանրապետության ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջյանը և բանասեր-պատմաբան Հայկ Մելքոնյանը:

Ատենի ժողովի Վեհափառ Հայրապետը ողջունեց և շնորհավորեց ներկայությունը Գերագույն հոգևոր խորհրդի երկու նոր անդամների և մաղթեց նրանց հաջողություններ՝ իրենց գործունեության մեջ:

Այնուհետև Գր. Խանջյանը և Հ. Մելքոնյանը իրենց պատասխան խոսքերում շնորհակալություն հայտնեցին Վեհափառ Հայրապետին՝ իրենց անձի նկատմամբ ցուցաբերած վստահության համար:

• •

Մարտի 9-ին, կիրակի.—Գ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Տնտեսի):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Ստեփանոս արք. Չաքալյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ «Զի որդիք աշխարհիս այսորիկ իմաստնագույնք են քան զորդիս լուսույ» (Ղուկ. ԺԶ 8) բնաբանով քարոզ է խոսում Ս. Մասիս վրդ. Գալըստյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

• •

Մարտի 12-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան, Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Ս. Արսեն եպս. Բերքերյանը ներկայացնում է «Եփեսոսի Գ Տիեզերական ժողովը» թեման:

• •

Մարտի 16-ին, կիրակի.—Ե կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Գատառքին):

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ խորանի վրա, ս. պատարագ է մատուցում Ս. Խաչատուր քհն. Ֆրանգյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ «Երանեալ են անիծք ի ճանապարհի և ոյք գնան յօրենս Տեառն» (Սաղմ. ԾԺԲ) բնաբանով քարոզ է խոսում Ս. Մոմիկ վրդ. Սարգսյանը:

• •

Մարտի 19-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան, Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Ս. Ստեփանոս արք. Չաքալյանը ներկայացնում է «Քաղկեդոնի Տիեզերական ժողովը» թեման:

Մարտի 22-ին, շաբաթ.—Տօն է Սրբոյն Գրիգորի Լուսաորչին մերոյ սոսկալի չարանացն և մտին ի Վիրապն.

Այսօր Մայր տաճարում, Իջման և Սեղանի վրա, և պատարագ է մատուցում Տ. Հովհաննես ավագ քին. Մարությանը:

Նույն օրը, պատարագից հետո, հոգևոր ճեմարանի ուսանողները ուխտի են մեկնում Խորվիրապի վանք:

Մարտի 23-ին, կիրակի.—Զ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Գալստեան).

Այսօր Մայր տաճարում և պատարագ է մատուցում Տ. Արտակ քին. Սիմոնյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ «Որ գլխորհուրդ քո գալստեանը» բնաբանով քարոզ է խոսում Տ. Գրիգորիս վրդ. Բունիաթյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

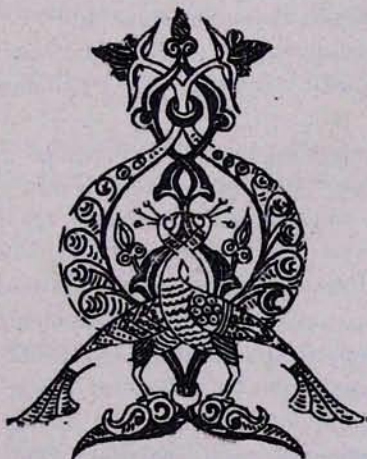
պետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Տ. Արսեն եպս. հերթերյանը ներկայացնում է «Քաղկեդոնի ժողովից հետո ընդհանուր Եկեղեցու ծոցում առաջացած ընդվզումները և Հայ Եկեղեցու դիրքը Քաղկեդոնի ժողովի հանդեպ» թեման:

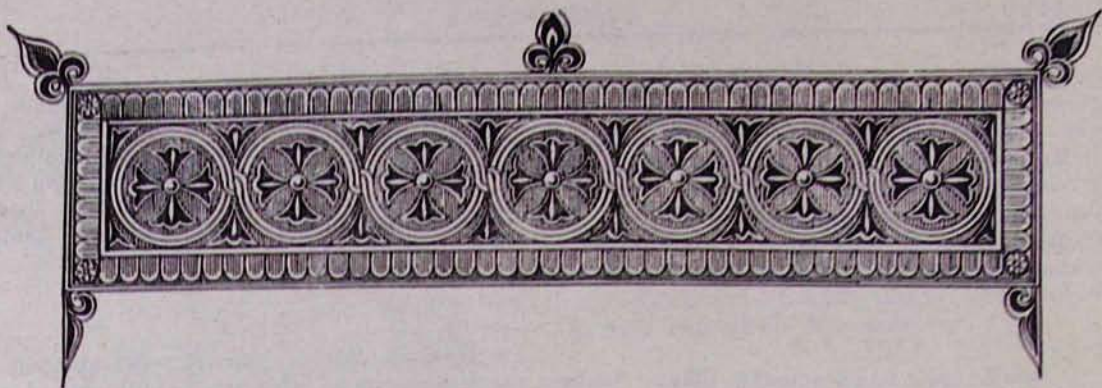
Մարտի 30-ին, կիրակի.—Ծաղկազարդ.

Այսօր, օրվա մեծ տոնի առիթով, Մայր տաճարում, Ավագ սեղանի վրա, և պատարագ է մատուցում Տ. Գրիգորիս վրդ. Բունիաթյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Եւ որ առաջին և զկնի երթային՝ աղաղակեին և ասէին. Ովսաննա բարձրելոյն, օրհնեալ որ գասդ լանուն Տեառն. Օրհնեալ թագաւորութիւնդ եկեալ Հօր մերոյ Դաւթի, խաղաղութիւն յերկինս և փառք ի բարձունս» (Մարկ. ԺԱ 9—10) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը, երեկոյան, Մայր տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, կատարվում է «Դոճբացէք»-ի ավանդական հանդիսությունը:

ԿԱՐԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Ա.

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆՔ, [ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՒ ԳՈՐԾՔ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅՆ]

(Ձեռ. № 625, էջ 93բ—94ա, ԺԷ դ.)

^{93բ} ...Ա. Սուրբն Դիոնիսիոս՝ յոյժ գիտնական և հանճարեղ: Սա լաւոր խա-
չելութեանն Քրիստոսի ետես զխաւարումն արեգական և Պողոսէ լեալ ե-
պիսկոսոս արեւմացոց:

Բ. Յրեթէոս բնկերն Դիոնիսիոսի: Ի սմանէ ուսան ամենայն ողղա-
փառաց ասել Աստուածածին գտորք կոյսն Մարիամ. հրեղէն լեզու:

Գ. Սեղբասորոս: Սա մկրտեաց զմեծն Կոստանդիանոս: Սա կարգեաց
ի վեր քան զաւաք լրումն լուսնի առնել Զատիկն:

Դ. Աթանաս Աղէքսանդրացին: Սա գրեաց Հաւատամքն, որ ի <կի>
Նիկիա, և անտի բնկալան ամենայն ազգ քրիստոնէից, և այլ կանոնս
գրեաց:

Ե. Մեծն Կիրեղ Երուսաղէմացին: Սա արար զգիրս Երախայիցն և
կարգեալ գիրսն Յակոբայ, լաւել բնթերցուածս ԺԹ (19)՝ հանդերձ մեկնու-
թեամբ մոցին, որ ասի Կոչումն բնծայութեան, ՀԷ (77) ամ արար պատ-
րիարզութեան:

^{94ա} Զ. Եփրեմ Խորին Ասորին: Սա արար Մեկնութիւն Հին և Նոր Կտակա-
րանացը՝ չԱրարածոցն սկսեալ // մինչ ի Աւետարանն Յոհաննու, և՛ այլ
բազում ճառս ի տօնս տէրունականս՝ թուով ԷՌ (7000):

Է. Բարսեղ Կեսարացին հաւասար գտաւ սուրբ առաքելոց: Սա արար
զգիրս Պահոցն, և Հարցողացն և Վեցօրէից արարչութեանն Աստուծոյ և
այլ մեկնութիւնս աստուածային գրոց. յոյժ ծերացեալ էր:

Ը. Գրիգոր Նիսեացին՝ եղբայր Բարսղի Կեսարացոյ ըստ մարմնոյ: Սա
արար զգիրս Կազմութեան և Բնութեան մարդոյս, արար Երգ երգոյն մեկ-

նութիւնս, այլ և Ինն երանութեանն և աստուածութեանց Աղօթիցն, արար զգիրս Կուսութեան:

Թ. Գրիգոր Աստուածաբանն արար բազում արթիւնս: Սա արժանացաւ ինն պարգևացն Աստուծոյ Հոգոյն, զոր առաքեալն Պօղոս թուէ:

Ժ. Եպիփան Կիպրացին: Սա արար զՄեկնութիւնս Սաղմոսացն Դաւթի և այլ բազում ճառս:

ԺԱ. Յոհան Ոսկիբերանն: Սա ասաց ճառս ԲԺ-ն Ռ (12 000) և կոչեցաւ Ոսկիբերան վասն պատուականութեան բանին, վարդապետ ապաշխարութեան:

ԺԲ. Փոքր Կիրեղ Աղէքսանդրացին: Սա արար զգիրս Գանձուցն և Պատգամացն:

Այլ և որպէս երկոտասան առաքելոց գլովսն Դ (4) աւետարանիչքն եղան, այսպէս երկոտասան վարդապետաց գլովսն՝ Աթանաս, Կիրեղ Երուսաղէմացին, Բարսեղ Կեսարացին, Գրիգոր Աստուածաբանն:

Բ

ԱՅՍ ԵՆ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔՆ

(Զեռ. № 605, էջ 19բ—20ա, ԺԷ դ.՝ 1671 թ. առաջ: Առաջինի մի այլ տարբերակն է: Այս բնագրերին կրկնում են նոյն Մատենադարանի թիվ 81 (258ա), 403 (252ա) և այլ ձեռագրերում պահպանված ցանկերը, որոնք սոսկ անունների թվարկում են):

Ա. Առաջին Դիոնիս[ի]ոս Արիսպագացին: Ի տման[է] աւանդեաց ձեռնադրութիւն քահանայութեան երկնայնոցն, զոր ուսաւ ինքն ի Պօղոսէ առաքելոյն:

Բ. Երկրորդ Յովթէոս Վարդապետն՝ ընկեր սրբոյն Դիոնիս[ի]ոսի: Սա զարմացոյց զհրեղէն լեզուն՝ ի Ներքողեան Կուսին գովեստից:

Գ. Երրորդ սուրբն Սեդրեստրոս, որ մկրտեաց զմեծն Կոստանդիանոս: Սա սահմ[ան]եալ կանոն[ե]աց ի վեր քան զաւագ լրումն առնել զաւագ Զատիկն:

Դ. Չորրորդ մեծն Աթանաս Աղէկսանդրացին: Սա զրեաց զՀաւատաւքն ի ժողովն Նիկիայ:

Ե. Հինգերորդ մեծն Կիրեղ Երուսաղէմացին: Ի սորայ ժամանակն երևեցաւ սուրբ խաչն ի Գողգոթայ՝ ցոլացեալ մինչ ի լեառն Զիթենեաց, և արար զգիրս Երախայից:

Զ. Վեցերորդ սուրբ Եփրեմ Խորին Ասորին, որ արար զՄեկնութիւն արար[ած]ոցն Հին և Նոր Կտակարանացն՝ յԱրարածոցն սկսեալ մինչ ի յԱւետարանն Յոհաննոս:

Է. Եօթներորդ Բարսեղ Կեսարացին: Սա արար զգիրս Պահոցացն և զՀարցողացն: Սմայ ասաց Աստուածածին. «Գրեայ, գրեայ. խնայեայ, խնայեայ», զի ծեր էր:

Ը. Ութներորդ Գրիգոր Նիսացին՝ եղբայր Բարսեղի: Սա արար զգիրս Կազմութեան և զԲնութեան:

Թ. Իններորդ Գրիգոր Աստուածաբանն:

Ժ. Տասներորդ մեծն Եփիփան Կիպրացին, որ արար զՄեկնութիւն Սաղմոսացն Դաւթի:

ԺԱ. Մետասաներորդ Յոհան Ոսկիերանն, որ ասաց ճառս երկոտա-
սան հազար և կոչեցա Ոսկիերանն:

ԺԲ. Երկոտասաներորդ Կիրեղ Աղէկսանդրացին, որ արար զգիրս
20m Գանձուցն // և զՊարապմանցն:

Աթանաս և Կիրեղ, Բարսեղ և Գրիգոր Աստուածաբանն՝ սոքայ գերա-
զոյնք են:

Գ.

ԹԻԻՔ ԵՒ ԱՄՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ
ՍԿՍԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ ԽԱ (41)

(Զեռ. № 2220, էջ 295բ—296բ, 1789—1790 թթ.)

Սուրբն Մատթէոս գրեաց զԱետարանն յամի Տեառն ԽԱ (41):

Սուրբն Մարկոս յամի Տեառն ԽԵ (45):

Սուրբն Դովաս յամի Տեառն ԾԼ (58):

Սուրբն Յովհաննէս յամի Տեառն ԴԹ (99):

Դիոնիսիոս Արիպագացին, Իզնատիոս Աստուածագեացն, Շմատն
ագականն Քրիստոսի կատարեցան՝ ԺԹ (109):

Պօղիկարպոս Իզմիլոնոյ հայրապետն՝ ԺԿԹ (169):

Երանոս հետևողն առաքելոց՝ ԲԺԵ (205):

Գրիգոր Սբանչեղագործն՝ ԲԺԿԵ (265):

Ամբ ծննդեանն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ ԲԺԾԹ (289):

Մուսն ի Վիրապն՝ ԲԺԶԹ (289):

Զեռնադրիլն ի Կեսարիա՝ ԳԺԳ (303):

Կատարումն սրբոյն Պետրոսի Աղէքսանդրոս հայրապետին՝ ԳԺԺ (310):

Հաւատալն մեծին Կոստանդիանոսի՝ ԳԺԺԻ (314):

Գումարումն Նիկիոյ սուրբ ժողովոյն ըստ պատմագրաց՝ ԳԺԻԵ (325):

Հանգիստ սրբոյն Նիկողայոսի հայրապետին՝ ԳԺԻԶ (326):

Ի քաց կալն յաթոտոյն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ ԳԺԼԲ (332):

Հանգիստ սրբոյն Սեդրեատրոսի հայրապետին՝ ԳԺԼԵ (335):

Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին՝ ԳԺԽԼ (348):

Անտոնի Անապատականի՝ ԳԺԾԶ (356):

Աթանասի հայրապետին՝ ԳԺՀԳ (373):

Բարսղի և Եփրեմի՝ ԳԺՀԼ (378):

Գումարումն Կոստանդնուպոլսի սուրբ ժողովոյն՝ երեք հարիւր ԶԱ (381):

20m // Կիրոյի Երուսաղէմայ հայրապետին և Ներսիսի մեծին՝ ԳԺԶԶ (386):

Գրիգորի Աստուածաբանին՝ ԳԺԶԹ (389):

Գրիգորի Նիսացոյն՝ ԳԺՂԵ (395):

Ամբրոսիոսի Մինդոլացոյն՝ ԳԺՂԷ (397):

Եպիփանոս Կիպրացոյն՝ ԴԺԳ (403):

Յովհաննոս Ոսկերեբանին՝ ԴԺԷ (407):

Գիւտ գրոյն հայոց՝ ԴԺԸ (408):

Զերոնիմոսի Լատինացոյն՝ ԴԺԻ (420):

Օգոստինոսի Հիպօլիտացոյն՝ ԴԺԼ՝ (430):

Գումարումն սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի՝ ԴԺԼԱ (431):

Կիրոյի Աղէքսանդրացոյն՝ ԴԺԽԴ (444):

Սահակայ Պարթևի և Մեսրոպայ հայրապետին՝ ԴԺԽԹ (449):

Միս ժողովն Եփեսոսի՝ ԴԺԽԹ (449):

Ժողովն Քաղկեդոնի՝ ԴԺԾԱ (451):

Կատարումն սրբոց Վարդանանցն՝ ԴԺԿԳ (468):

Յովհաննու Մանդակունեցոյն՝ ԴԺՂԶ (496):

Գումարումն երկրորդ ժողովոյն Կոստանդնուպօլսի, ուր ընդդիմացան սխալմանցն Քաղկեդոնի՝ հինգ հարիւր ԾԳ (553):

Գրիգորի պապուն Հռոմայ՝ ԶԺԴ (604):

Գումարումն երրորդ ժողովոյն Կոստանդնուպօլսի՝ վեց հարիւր ԶԱ (681):

Յովհաննու Օձնեցոյն՝ ԷԺԻԶ (726):

Գումարումն երկրորդ ժողովոյն Նիկիոյ՝ վասն սրբոց պատկերաց՝ ԷԺԶԷ (787):

Գումարումն չորրորդ ժողովոյն Կոստանդնուպօլսի, ուր սկիզբն եղև երկպառակութեան Յունաց ընդ Լաթիմացոց՝ ԸԺՀԹ (879):

Գրիգորի Նարեկացոյն՝ ՌԴ (1004):

//Գրիգորի Վկայասիրի՝ ՌԺԷ (1107):

Բեռնարտոսի հօրն՝ ՌԺԾԳ (1153):

Ներսէսի Ծնորհալոյն՝ ՌԺՀԳ (1173):

Ներսէսի Լամբրօնացոյն՝ ՌԺՂԷ (1197):

Մխիթարայ Գոշի՝ ՌԲԺԺԶ (1216):

Վարդանայ վարդապետին՝ ՌԲԺՀԱ (1271):

Ալբերթի՝ ՌԲԺԶ (1280):

Յովհաննու Որոտնեցոյն՝ ՌԳԺԶԷ (1387):

Գրիգորի Տաթևացոյն՝ ՌԴԺԸ (1408):

Դ

[ԿԱՐԳ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԳԱԻԱԶԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՍ ՀԱՅՈՑ]
(Զեռ. № 1078, էջ 40բ—41բ, 1760 թ.)

41ա Աստանայ պարտ է գիտել մեզ, թէ յորմէ սերեցաւ զծայրագոյն գաւազան վարդապետութեան Հայոց. մինչև //առ մեզ են այտքիկ:

Նախ Թաղէոս առաքեալն Քրիստոսի:

Նորին աշակերտ Թեոփիլոս:

Նորին աշակերտ Ղևոնդ:

Նորին աշակերտ սուրբ Լուսաւորիչն մեր Գրիգորիոս:

Նորին աշակերտ Արիստակէս:

Նորին աշակերտ Վրդանէս:

Նորին աշակերտ Յուսիկ:

Նորին աշակերտ Փառնեքսէն:

Իսկ մեծն Ներսէս էառ յԵսեքեայ:

Նորին աշակերտ Իսահակ:

Նորին աշակերտ Մեսրօպ. սա արար զգիրս Հայոց:

Նորին աշակերտ Մովսէս Քերթօղն:

Նորին աշակերտ Դաւիթ Անյաղթն:

Նորին աշակերտ Եզնակ:

Նորին աշակերտ Մամբրէ:

Նորին աշակերտ Ղազար:

Նորին աշակերտ Պօղոս:
 Նորին աշակերտ Արրամ:
 Նորին աշակերտ Յովհաննէս Մայրապանեցին:
 Նորին աշակերտ Ներսէս Մեծոփեցին:
 Նորին աշակերտ Յօհան Օծնեցին:
 Նորին աշակերտ Վահրամ:
 Նորին աշակերտ Ներսէս Կայեցին:
 Նորին աշակերտ Գրիգոր:
 Նորին աշակերտ Մխիթար, որ մականունամբ Գոշ ասի:
 Նորին աշակերտ Յովաննիսի, որ է Վանական:
 Նորին աշակերտ Վարդան:
 41բ // Նորին աշակերտ Ներսէս:
 Նորին աշակերտ Եսայեայ, որ է ի Նիշ գաւառ:
 Նորին աշակերտ Յոհաննու Որոտնեցոյ:
 Նորին աշակերտ Գրիգոր Տաթևացոյն:
 Նորին աշակերտ Դանիէլ:
 Նորին աշակերտ Յոհաննէս Համշինեցոյ:
 Նորին աշակերտ Թօրոս:
 Նորին աշակերտ Գրիգոր Տարօնեցոյ:
 Նորին աշակերտ Յովհաննէս, որ մականունն Շիրակ ասի:
 Նորին աշակերտ Ղուկաս Կեղեցոյ:
 Նորին աշակերտ Արապիոն յնրմացի, որ եղև կաթողիկոս սուրբ Էջմիածնայ:
 Նորին աշակերտ Գրիգոր Կեսարացի:
 Նորին աշակերտ Մովսէս Սիւնեցի, որ եղև կաթողիկոս սուրբ Էջմիածնայ:
 Նորին աշակերտ Պետրոս Կառկատեցի, որ եղև կաթողիկոս ի Սիս:
 Նորին աշակերտ Թօրոս, որ եղև կաթողիկոս ի Սիս:
 Նորին աշակերտ մեծն Մարտիրոս Շնքուշեցի:
 Նորին աշակերտ Արիստակէս Խարբերտեցի:
 Նորին աշակերտ Եղիազարտ Հօռօմկայեցի, որ եղև կաթողիկոս սուրբ Էջմիածնայ:
 Նորին աշակերտ Նահապետ, որ եղև կաթողիկոս սուրբ Էջմիածնայ:
 Նորին աշակերտ Ներսէս, որ եղև ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Աղուանից. Մեծ գունեից:

Ե

[ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԲԱՂԻՇԵՑԻՈՅ] ԱՅՍ ԵՆ ԿԱՐԳ ՎԱՐԳԱՊԵՏԱՅՆ ՄԵՐՈՑ՝
 ՈՉ ԱՌԱՋՆՈՅՆ, ԱՅԼ՝ ՎԵՐՋՆՈՅՆ:

(Ձեռ. № 45, էջ 325բ, 1642 թ.: Նույն բնագրի մի այլ՝ գրչական շնչին տարբերակներ ունեցող տարբերակ գրանցված է Մատենադարանի թիվ 2865 ձեռագրի 312բ էջում, որպէս հետագա հիշատակագրություն)

Նախ Գրիգոր Տաթևացին.
 Եւ Նորին աշակերտն Դանիէլ.
 Նորին՝ Յովաննէս Համշեցին.
 Նորին՝ Գրիգոր յԱրճիշոյ, որ մականունն Չորթան ասի.
 Եւ միւս աշակերտն՝ Թորոս վարդապետն.

Իսկ Չորթանի աշակերտն Ներսէս, որ Մատաղ ասի:

Նորին՝ Ներսէս Բաղիշեցի.

Նորին՝ Ներսէս Ամկեցի,

Նորին աշակերտքն Բ (2).

Յոհաննէս Ոստանցին ի գեղջէն Վառնուշատ և

Ազարիայ ի Հայոց Մեծաց, ի գեղջէն Ծառկերտոյ՝ մերձ ի քաղաքն Նախճուանայ:

Իսկ աշակերտքն Յովաննէս Ոստանցոյն՝

Սիմոն Ապարանցին և

Բարսեղ Գաւառցին.

Սիմոնի աշակերտքն Կարապետ Կալօն և Փարխանցին,

և նորին՝ միւս փոքր Սիմեոն Ծգնազգեացն:

Եւ Բարսեղի աշակերտքն՝ Յոհաննէս Բուծիկ Բաղիշեցին և այլք քաղաքն:

Եւ Յոհաննէսին՝ Խաչատուր մեծ ըստմին, և այլ արևելեանք ամեն և Չորթանէն սերեցան:

Դարձեալ նոր սկսայց ի Յովաննէս Համշեցին.

Նորին միւս աշակերտն Թորոս, որ ի վերոյ ասացաւ.

Թորոսի աշակերտն Գրիգոր Տարօնեցին.

Նորին՝ Յովաննէս Ծիրաքն.

Նորին՝ Ղուկասն, որ էր ի Խորձունեաց գաւառէն Կեղոյ.

Նորին՝ Պետրոս Կարկառցին և

Սրապիոն յՈւրհայեցին, որ եղև կաթողիկոս սուրբ աթոռոյն Էջմիածնայ տարի մի և վեց ամիս և փոխեցաւ առ Քրիստոս:

Այլ և նորին աշակերտքն՝

Բարսեղ որ է Սասնոյ, ի Նիջ գաւառէն, ի գեղջէն որ ասի Մարման և Յովսէփ Հզվեցին,

Յոհաննէս յՈւրհայեցին:

Եւ՝ նուաւտ Կարապետ քանի սպասավոր Բաղիշեցի, ի գեղջէն Փարխանոյ, զոր լուս ի պատմագրացն և զոր աչօք մեր տեսաք, զի չէին ինչ պակաս յառաջին վարդապետացն ուսմամբ և գործով, այլ ևս գերագոյն: Այլ և երկու անուանի վարդապետ այլ գրեցի.

Յովաննէս Անթապեցին, որ է կաթողիկոս Կիլիկեցոց, և

Գրիգոր Ղասարցին՝ յԱռաջին Հայոց՝ բանիբուն և սիրող իմաստասիրական հանճարոյ:

Յովաննէս ի մերոյ Ներսիսեանցն է, և Գրիգոր՝ ի Թորոսի աշակերտացն:

Զ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ՄԵՌԱՆԵԼՆ
(Ձեռ. № 84, էջ 282բ, 1614 թ.)

Հանգեալ ի Քրիստոս Ներսէս վարդապետն ի վանս Գլաճորոյ՝ թվին հսկոց 214 (1284), ի փետրվարի ԻԶ (26), ի փառս.

Վախճանեցաւ սուրբ վարդապետն Մխիթար Այրիվանեցին՝ թվականիս մերոյ 222 (1337) (իմա՝ 20Զ—1307—Գ. Հ.), փետրվարի Ժ (10):

Յոհաննէս Որոտնեցիին փոխեցաւ ի Քրիստոս թվին ՊԶԵ (1426)՝ ի նոյն ատոր ծննալ յորում վախճանեալ. և այս է Կախիկ վարդապետն, և էր սայ գաւառաւ Որոտնեցի, յաշխարհէն Սիւնեաց, ի գեղջէն Վաղատնոյ:

Վախճանեցաւ Զաքարիա կաթողիկոս Աղթամարցիին՝ թվին ՊԽԲ (1393), յունիսի ԻԶ (26):

Է

ՎԿԱՅԵԱԿԱՆ ԳԱԽԱԶԱՆԻ

(Զեռ. № 748, էջ 312ա—314բ, 1731 թ.)

Ինքնագոյ իսկութեան և երբեակ անձնատրութեան և անբակ միատրութեան անօգնական սահման, պատեզր անփոփոխ, կերպաձև տիպ անորակ, յէութիւն անակիզքն, գոյութեան անեղ, կեանք անվախճան, իսկութիւն յաւետ դիմօք յատկացեալ, և բնութեամբ միացեալ կամք, մի ներգործութիւն, նոյն տէրութիւն գոյք, գորութիւն անկըշիտ, իշխանութիւն հարթ, պատիւ հաւասար, կատարելութիւն անպակաս, լիութիւն աննուագ, պարզութիւն անխառն, մաքրութիւն զուտ, քաղցրութիւն առանց դառնութեան, քարութիւն առանց չարութեան, ճառագայթ անշիջանելի, ճշմարտութիւն անսոտ, ցրնծութիւն անզրաւ, խորհուրդ խոր, իմաստութիւն անբաւ, բարձրութիւն անբաղտատ, որքանութիւն անկէտ, մեծութիւն անշափ, գերազանցութիւն անպարփակ տեղոյ, հուպ անհեղի, բարձրեալ անբննից, գորութիւն անհեղ, տէր արարածոց, թագաւոր երկնի, պետ բարի, աջ ապաւինութիւն, 312բ պարիսպ ամրութեան, անզննի յիմանալեաց, // անբննի ըսգալեաց, անհաս Բանի, անճառ լեզուի, արարիչ ամենայն գոյի, ըստեղծիչ հրեշտակաց, հաստիչ հ[ո]ղեղինաց, յորոց անկեղծի օրհներգութեան պատուելի և երկըրպագելի, և փառաւորելի, ամենասուրբ Երրորդութիւն նոյն մարդասէր և արարչագործ բնութիւն բարերարին Աստուծոյ, ըստ բարերար գործոց իրոց:

[Ա]. Նախ յառաջ շարժեաց ըստեղծումն լէից, և նախախնամեաց, ևս, և նախ ինքն եցոյց արարիչն զնախախնամութիւն իւր, զի որպէս զգալի լերկնէս կրկին լուստիպալութիւնք ճառագաթին և լուսաւորեն զմեզ, նոյնպէս Աստուած պէտականէն լուսոյ, այսինքն՝ ի Հօրէն կրկին լոյս, Բանն Աստուած և Հոգին Սուրբ վարդապետաբար լուսաւորէ զհաւատացեալս նախախնամութեամբ իւրով:

Բ. Երկրորդ՝ ի նոյն Բանէն Աստուծոյ գիտութիւն իմաստութեան հեղու առ թերթէսն և շնորհօք իմաստութեան նոցա բարերարութիւն:

[Գ]. Երրորդ՝ նոյն ինքն յառաջին և միջին և վերջին երիցս երբեակ տարրորոշեալ դասքն, ըստ մեծին Դ[ի]ոնէսիեայ ուսուցանեն զմիմեանս, 313ա այսպէս և վարդապետք եկեղեցոյ ուսուցանեն // զլաշակերտեալսն իրեանց, և նոքա՝ զժողովուրդսն նախախնամաբար:

Դ. Չորրորդ՝ զի ստոխնան ետուր ի նախահայրն մեր Ադամ, որ մարգարեացաւ, թէ ահա այժմ այս ոսկր ուկերաց իմոց և մարմին ի մարմնոյ իմոյ, որ նշանակէր զմարգարէութեան և զվարդապետութեան շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն:

Ե. Հինգերորդ՝ երեցաւ շնորհս Աստուծոյ ի նախապետնն Նոյ, որ վարդապետաբար խրատէր զորդիսն իւր՝ պաշտել և ոչ խառնակիլ ի տունն Կայենի:

Զ. Վեցերորդ՝ երևեցաւ շնորհս այս ի վաղ աներումն աշտարակին, որ գնացին իրաքանչիւր ազգս իրեանց և ուսուցին վարդապետաբար զկրօնս և զլեզուս իրեանց միմեանց:

Է. Եօթներորդ՝ երևեցաւ սոյն շնորհս առ նահապետն Աբրահամ, որ քանական օրէնս ընկալաւ Աստուծոյ և խրատելով ուսուցանէր զորդիսն:

Ը. Ութերորդ՝ պայծառացաւ շնորհս այս առ մեծ մարգարէն Մովսէս, զոր էառ զգաւագանն Աստուծոյ և վարդապետ կոչեցաւ ի վերայ ժողովրդեան իրոյ՝ ազգին Իսրայէլի, և ետ աշակերտին իրոյ Եսուայ որդւոյ Նաւեայ:

Թ. Իններորդ՝ երևեցաւ շնորհս այս ի Հեղի քահանայն, որ խրատէր զորդիսն իւր: Այսպէս եհաս ի Նաթան յանդիմանօղն Դաւթի, ի Եզրաս մեծ դպիրն, և Եսու Օսեդեկեանց քահանայն մեծ, և ի նմանէ մինչև ի ծերն Սիմեօն և // մինչև ի մեծն Մկրտիչն Յոհաննէս՝ Կարապետն Քրիստոսի, որ քարոզէր յանապատի և ասէր. «Ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է արքայութիւնն երկնից» և այլն:

Ժ. Տասներորդ՝ ճշմարտապէս երևեցաւ ի ճշմարիտ վարդապետն ի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որպէս և հրամայեաց ասելով, թէ «Դուք կոչէք զիս վարդապետ, բարիոք առնէք և եմ իսկ» և եցոյց զվարդապետութիւն իւր ի քարոզելն իրում ժողովրդեանն: Եւ արար զառաքեալսն իւր վարդապետս, յորժամ առաքեաց զնոսա քարոզել:

ԺԱ. Մետասաներորդ՝ ընթացան յառաքեալքն ի վիճակս իրեանց և եղեն վարդապետք, աշակերտացն իրեանց քարոզելն զօրհնեալ անուն ամենասուրբ Երրորդութեան, փառաւորելով զՀայր և զՈրդի և զամենասուրբ Հոգին:

ԺԲ. Երկոյտասաներորդ՝ պարգևեցաւ շնորհս այս ի սուրբ հայրապետսն առաջինս, որ եղեն վարդապետքն եկեղեցւոյ և ուսուցին մեզ պաշտել զԱստուած աստուածայնօք և ասել զաշխարհս աշխարհայնօք՝ որպէս սուրբն Բարսեղ և Գրիգոր Աստուածաբանն, մեծն Աթանաս, և սուրբն Կիրիլ, և Յոհան Ոսկիբերան և այլ հետևողք սոցա երկոտասան վարդապետք:

ԺԳ. Երեգտասաներորդ՝ շնորհս այս և աստիճան վարդապետութեան քացեափայլեաց ի սրբոյն Գրիգորէ մերոյ Լուսաւորչէ, քանզի յառաքեալն Թադէոս առեալ ի Տեառնէ շնորհս այս, որով լուսաւորեաց զՀայս, և լետ գաւազան Թեոփիլէի, որ ի Կեսարիէ Կապադովկացոց, և նա՝ զՂեւոնդիէ պատրիարքին Կեսարիոյ // և նա ետ սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին, և նա ետ որդոց իւրոց, այսինքն՝ Արիստակէսի, և նա ետ եղբօր իւրոյ Վըրդանայ, և նա ետ Ոսկայ, նորին աշակերտ Բագրատուն, նորին աշակերտ մեծն Ներսէս, և նա ետ որդոյ իւրում Իսահակայ:

ԺԴ. Չորեքտասաներորդ՝ եկն եհաս շնորհս այս և աստիճան մինչև ի մեծն Մեսրօպ վարդապետն Հայոց, որ եկլիսիաստական ճոխութեամբ և պերճութեամբ, իշխանութեամբ և պատուօք փառաւորեցաւ Հայոց և ի Յունաց. նորին աշակերտ Մովսէս Քերթողն. նորին աշակերտ Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփայն. նորին աշակերտ Եզնակ. նորին աշակերտ Մամբրէ. նորին աշակերտ Ղազար. նորին աշակերտ Պօղոս. նորին աշակերտ Աբրահամ. նորին աշակերտ Յոհան Գոմեցին. նորին աշակերտ Ներսէս Մեծորեցին. նորին աշակերտ Յոհան Օձնեցին. նորին աշակերտ Վահրամ. նորին աշակերտ Ներսէս Կլայեցին. նորին աշակերտ Գրիգոր Տղայ կոչեցեալն. նորին աշակերտ մեծ և երջանիկ թաքունապետն Մխիթար, որ մականուամբ Կոշ կոչեցաւ. սա յայտնապէս ետ գաւազան Յոհաննէս Վանականին. նորին

աշակերտ մեծն Վարդան. նորին աշակերտը՝ Ներսէս. նորին աշակերտ Եսայի Նիշեցի. նորին աշակերտ Յովանն Որոտնեցի, որ մականուամբ Վախիկ ասի. նորին աշակերտ Գրիգոր Տաթևացի. նորին աշակերտ Յովաննէս Արճիշեցի. նորին աշակերտ // <նորին աշակերտ> Դանիէլ ճգնատրն. նորին աշակերտ Յովաննէս Համշեցի՝ հրեղէն լեզուն. նորին աշակերտ Գրիգոր Սևեղայարոյց, որ մականուամբ Չորթան ասի. նորին աշակերտ Թորոս. նորին աշակերտ Գրիգոր Տաթևացի. նորին աշակերտ Յովաննէս, որ մականուամբ Ծիրակ ասի. նորին աշակերտ Դուկաս Կեղեցի. նորին աշակերտ Սրապիոն Ուրհայեցի, որ եղև կաթողիկոս [ի] սուրբ Էջմիածին. նորին աշակերտ Գրիգոր Կեսարացի. նորին աշակերտ Մովսէս Սիւնեցի, որ եղև կաթողիկոս սուրբ Էջմիածնի. նորին աշակերտ Պետրոս Կառկանեցի, որ եղև կաթողիկոս [ի] Սիս. նորին աշակերտ Թորոս, որ սա եւ եղև կաթողիկոս [ի] Սիս. նորին աշակերտ մեծն Մարտիրոս Ընթուշեցի. նորին աշակերտ Արիստակէս Խարբերթեցի. նորին՝ Սահակ Երուսաղմեցի, որ մականուամբ Կլըմբօզ կոչի. նորին աշակերտ Սահակ Ապուշեցի, որ եղև պատրիարք սրբոյն Սաղիմայ և դիտապետ Կոստանդնուպօլսոյ. և Քրիստոսի փառք յափտեանս. ամէն:

Ը

[ԳՐԻԳՈՐԻ ԲԱՂԻՇԵՑԻՈՅ ՎԿԱՅԵԱԿԱՆ ԳԱԽԱԶԱՆԻ՝ ՏՈՒԵԱՂ Ի ՎԱՐԴԱՆԱՅ ԲԱՂԻՇԵՑԻՈՅ]
(Զեռ. № 737, էջ 6ա—8ա, ԺԸ դ.)

Ի գերազանց լուսոյ և ի բարեբուն յատուածապատկան Հօրէ յառաջ իսկ յիսկզբան շարժեալ գիտութեամբ յիստեղծումն ամենայն էից գերազարդեալ շքեղապանծ փառօք գերկինս և գերկիր վայելչացոյց իրով ամենաբանչ և արարչագործ բնութեամբ և յետոյ՝ իբր զտէր և զիշխան, զմարդն ստեղծագործեաց վայելոյ երկուց աշխարհաց:

Եւ նախ ինքն՝ ամենագօր արարիչն. նախախնամութիւն եցոյց առ իւրական արարածս, քանզի որպէս ի ըզգալի երկնէս կրկին լուսափայլութիւնք ճառագայթին և զվարճացեալ լուսատրնն զմեզ, նմանապէս և յանձարածագ թափանցանց լուսոյ Հօրէ կրկին ճառագայթ հատանին և ոչ բաժանին ի նմանէ, այսինքն՝ Աստուած Բանն ծնեալն ի Հօրէ և Աստուած Սուրբ Հոգին րդխեալն ի նոյն անճատ Հօրէ. սոքայ երբեակ և մին՝ միշտ նախախնամաբար վարդապետեն զմեզ՝ զհաւատացեալս իր: Եւ է այս անճատ նախախնամութիւն:

Երկրորդ՝ ի նոյն ամենասուրբ Երրորդութենէն գիտութիւնն և անճատածագ իմաստութիւնն հեղու միշտ առ քերօվբէսն և շնորհք իմաստութեան րդիւէ առ սերովբէսն, և սոքօք զրոյր դասս կատարելագործեն քանի վարդապետութեամբն իրեանց: Եւ այս եւս նախախնամութիւն քարոզի:

Երրորդ՝ զի նոյն ինքեանք առաջին և միջին և վերջին, երիս երբեակս դասակարգութիւնքն տարրորշեալս մեծին Դիոնիսեայ, և նախ զմիմեանս ուսուցանեն և առ միմեանս զեղուն շնորհս գիտութեան // վարդապետօրէն. նոյնպէս և վարդապետք ուսուցանեն զաշակերտս, և նոքա՝ զժողովուրդս ինճամարս:

Չորրորդ՝ զաստիճանս եղ ի նախամայրն Աղամ. մարգարէացաւ թէ

ահա ոսկր լուկերաց իմոց, որ նշանակել գմարգարեութեան և զվարդապետական շնորհն:

Հինգերորդ՝ երևեցաւ շնորհս այս ի նահապետն Նոյ, որ վարդապետէր խրատելով զորդիսն իր՝ պաշտել զԱստուած կենդանի և ոչ խառնակիլ ի տունն Կայենի:

Վեցերորդ՝ երևեցաւ կարգս այս յաւերումն աշտարակին, որք գնացին իրաքանչիւր յագգս իւր և ուսուցին վարդապետաբար զկրօնս և զլեզուս իրեանց:

Եօթներորդ՝ երևեցաւ առ նահապետն Աբրահամ, որ բնական օրէնս ընկալաւ յԱստուծոյ և խրատեալ ուսուցանէր զորդիսն իւր:

Ութներորդ՝ պայծառացաւ շնորհս այս առ մեծն Մովսէս. զգաւագանն, զոր էառ յԱստուծոյ, վարդապետեաց ժողովրդեանն իւր:

Իններորդ՝ երևեցաւ առ Հելի շնորհս աստիճանիս այս, որ խրատէր զորդիսն իւր: Այսպէս և առ Նաթան յանդիմանողն Դաւթի և յԵզրաս և Յեսու Յովսէփէկեանց քահանայն մեծ և ի ճմանէ մինչև ի Յովաննէս Մկրտիչն, որ վարդապետէր և ասէր. «Ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է արքայութիւն Աստուծոյ»:

Տասներորդ՝ երևեցաւ ի ճշմարիտ վարդապետն, ի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որպէս հրամայեաց ասելով. «Դուք կոչէք զիս Տէր և վարդապետ, որպէս և եմ իսկ», և եցոյց զվարդապետութիւնն ի քարոզել ժողովրդեանն:

7ա

Մետասաներորդ՝ արար զա//ռաքեալսն վարդապետ, յորժամ առաքեաց զնոսա քարոզել, և պատուիրեաց նոցա, ասելով. «Գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք» և այլն:

Երկուտասաներորդ՝ ի համբառնայն, Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս եղ զձեռս իւր ի վերս զլիսց նոցա և արար զնոսա կաթողիկոսունս, և յորժամ էջ Սուրբ Հոգին, ի սուրբ Վերնատանն, յաւոր Պէնտէկոստէի արար զնոսա վարդապետս և ուսուցիչս:

Երեքտասաներորդ՝ ընթացան առաքեալքն ի վիճակս իրեանց և եղեն վարդապետք հեթանոսաց. քարոզէին զաճեղ անուն ամենասուրբ Երրորդութեան՝ զՀայր և զՈրդի և զամենասուրբ Հոգին:

Չորեքտասաներորդ՝ հայրապետք սուրբք եղեն վարդապետք եկեղեցւոյ, ուսուցին պաշտել զԱստուած աստուածայնօք, ատել զաշխարհս աշխարհայնօք՝ որպէս սուրբն Բարսեղ, Գրիգոր Աստուածաբանն, մեծն Աթանաս, սուրբն Կիրիլ, Յոհան Ոսկիբերան և այլք հետևողք նոցին:

Հնգետասաներորդ՝ եկն եհաս շնորհս այս և աստիճանս ի մեծն Մեսրոպ վարդապետն հայոց, որ էկլէսիաստիկան իշխանութեամբ և պատուօք փառաւորեցաւ ի Յունաց և ի Հայոց, և անտի եկն եհաս յեռամեծ և յերջանիկ ընթացապետն մեր Մխիթար, որ մականուամբ Գոշ կոչեցաւ, և նա շնորհեաց յայտնապէս զաւագան Յովաննէս Վանական վարդապետին: Եւ նա ետ Վարդանայ մեծ // վարդապետին, և նա՝ Ներսէս վարդապետին, և նայ՝ Եսայեայ վարդապետին Նչեցուն, և նայ՝ Յովհաննու վարդապետի Որոտնեցուն, և նա՝ Գրիգորի վարդապետի Տաթևացուն, և նայ՝ Դանիէլի վարդապետի Ճգնաւորին, և նա՝ Յովհաննու վարդապետի Համշենցուն, և նա՝ Գրիգորի վարդապետի Արմիշեցուն՝ մականուամբ Չորթան կոչեցելոյ, և Մեղեպարոյց ասեն զնա, և նա՝ Ներսէս Մատաղ վարդապետին, և նա՝ Ներսէս վարդապետին Բաղիշեցուն, և նա՝ Ներսէս վարդապետի Ամկեցուն, և նա՝ Յովաննէս բարեգութ վարդապետի Ոստանցուն, և նա՝ Բարսղի մեծի

7բ

վարդապետի Կարպեղացուն, և նա Յոհաննես Բուծիկ վարդապետի Բաղիշեցուն, և նա՝ Խաչատուր վարդապետի Բաղիշեցուն, և նա՝ Վարդանայ մեծ և բնդիր վարդապետի Բաղիշեցուն:

Եւ արդ, ես՝ Բաղիշեցի Վարդան վարդապետս, լերկիրն Բաղէշու և ի մեհաստանն Սրբոյն Յովաննու, որ մականուամբ Ամրտոլու Սուրբ Յովաննէս կոչի, առաջի բազմահոյ վարդապետաց, քահանայից, և առաջի մեծամեծ իշխանաց և ժողովրդոց՝ ետու մեծ գաւազան և կարգեցի գլուխ վարդապետ, դաս ասել, իշխանութիւն և մեծ գաւազան տալ խնդրողաց հոգեւոր՝ և սիրամունդ որդոյն իմոյ Գրիգոր վարդապետին Բաղիշեցո, ի թուականութեանս հայկական ժարմից Ռ-երորդի, Ը-երորդի, Ի-երորդի, Թ-երորդի (1680):

8ա

Արդ, մի որ իշխեացի հակառակ կալ սիրագուն // որդեկիս իմոյ Գրիգորի վարդապետին, զի այլ որ չունի իշխանութիւն ի վերա դորա, բաց յիճնէ. կապեալն ի դմանէ կապեալ է՝ քստ բանի Տեառն, և արձակեալն՝ արձակեալ:

Կատարօղք հրամանաց մերոց, արհմիք յԱստուծոյ. ամէն:

Այս բանիս վկայ.

Մարգարէ վարդապետ Արզրումցի,

Բարադամ վարդապետ Հզվեցի,

Ներսէս վարդապետ Արծկեցի,

Կարապետ վարդապետ Սպառկերցի,

Սարգիս վարդապետ Բաղիշեցի,

Յովաննէս վարդապետ Թօխատեցի,

Մխիթար վարդապետ Խոյսեցի,

Սարգիս վարդապետ Արզրումցի,

Անդրէաս սարունտէր Արծկեցի.

Բաւ է:

Թ

[ՎԱՍՆ 2ՈՐԻՑ ԵՂԱՆԱԿԱՑՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ]

(Ձեռ. № 5947, էջ 312ա, ԺԸ դ. վերջից ոչ վաղ)

Գիտել պարտ է, զի Դ (4) է վարդապետութեան լեղանակն. նախ Սահմանականն, Բ՝ Բաժանականն, Գ՝ Ապացուցականն, Դ՝ Վերլուծականն:

Արդ, սահմանի փաղանուանքն և բաժանի հոմանունք և ապացուցի հաստատի և մեկնի:

Դարձեալ՝ բնութիւն իրին սահմանաւ ճանաչի և յատկութիւն՝ բաժանմամբ, վասն որոյ սահմանէ զերանութիւնն:

Ժ

ԳՈՎԱՍՍԱՆ-Բ ԳԱԽԱԶԱՆԻ

(Ձեռ. № 5721, էջ 76ա, 1733 թ.: Մատենադարանի ձեռագրացուցակն այս չափածո գործի հեղինակ համարել է գրչին (հմտ. Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Բ, կազմեցին Օ. Եզանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթրաքյան, Ե., 1970, էջ 170), բայց մենք վստահ չենք, որ 1711 թ. գրված «Գովասանք»-ի հեղինակը 1733 թ. գրիչն է)

Եպիսկոպոս յոյժ անպիտան
յետոյ շինել զայս գաւազան,
արծաթապատ և զսնազան,
որ և չկա իրեան մըման:

Է վարդապետ անուն տիրիս՝
իշխանաւոր գաւազանիս.
ով սուրբ եղբայր, որ վայելիս,
յիշեա զաղօթս քո զեղկելիս:

Գաւազանէս առ քեզ խըրատ,
թէ խելք և միտք ունիս յըստակ,
զի է դորա բոլորն արծաթ,
և ի մերքոյ ունի չոր փայտ:
Նոյնպէս և ես երևիմ մարդ՝
փառօք պայծառ որպէս ըզվարդ,
և ի մերքոյ հոգիս աղքատ
Է սևացեալ քան զայրած փայտ:

Դարձեալ ասեմ քեզ այլ խըրատ՝
մի փառասէր լիմիր խըպարտ.
լեր դու հովիւ արի և ըզգաստ
և ի գայլոց պահէ զոչխարտ:

Մի ժողովէր ոսկի, արծաթ
և մի անտես առներ զաղքատ,
մի կաշառօք առներ զքո կարգդ,
մի ձեռնադրեր անարժան մարդ:

Մի անպատեհ առներ զայտ բանդ
և մի անկմիր ի բանբասանք.
դու մի առներ զերկիր գանգատ,
որ ոչ ասեմ երկիր քեզ վատ:

Յոռու անկանիմ հայրապետին,
յորժամ կարդայ ըստ պատշաճին,
յիշէ զմերձեալ գծող չնչին՝
ի ՌԾ ՎԱՍՏՈՒՄ (1711) թըվինս:

(Գրչի հիշատ.) Գրեցի աչս Գաւազանագիրքս ի թվականիս մերոյ
ՌԾԶԲ (1733) ամին, օգոստոսի ԻԵ (25):

Հրատարակութեան պատրաստեց՝ ԳԵՎՈՐԳ ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ա/թ. փետրվարին ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Արևմտյան Գերմանիայի հոգևոր հովիվ Ս. Հակոբ արեղա Գլըննյանը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց մի ուսումնասիրություն՝ «Աստուծո հայտնությունը իր բարդություններով» վերնագրով՝ վարդապետական աստիճան ստանալու համար:

Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ ստեղծված հանձնաժողովը, բաղկացած Գերագույն հոգևոր խորհրդի առեւտար Ս. Սիոն արքեպ. Մանուկյանից (նախագահ), հոգևոր ճեմարանի դասախոսներ Ս. Անանիա վրդ. Արաքաջյանից և Պարզև Շահբազյանից, քննելով Ս. Հակոբ արեղայի ներկայացրած վարդապետական թեզը, աշխատանքը գնահատեց բավարար և թույլատրեց հեղինակին հանդես գալու բանավոր պաշտպանությամբ, որը տեղի ունեցավ փետրվարի 27-ին, չորեքշաբթի օրը, երեկոյան, միաբանական հերթական հավաքության ընթացքում:

Բանավոր պաշտպանության ժամանակ հայր սուրբը փայլուն կերպով ներկայացրեց իր աշխատանքը և ապա պատասխանեց հանձնաժողովի տված մի շարք հարցերի: Հանձնաժողովը դրական գնահատեց բանավոր պաշտպանությունը ևս և միջնորդեց Վեհափառ Հայրապետին՝ Ս. Հակոբ արեղա Գլըննյանին վարդապետական աստի-

ճան շնորհելու համար: Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը օրհնության և գնահատանքի խոսքով շնորհավորեց հայր սուր-

Հ. ԱՅՎԱՋՈՎՍԿԻ—ՀԻՍՈՒՍԻ ԵՐԵՎՈՒՄԸ ԾՈՎԻ ՎՐԱ

բին և մաղթեց նրան նորանոր հաջողություններ՝ իր հովվական ու ուսումնական ասպարեզներում:

Մարտի 1-ին, շաբաթ օրը, առավոտյան ժամը 12-ին, Օջականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Արսեն եպս. հերթերյանը վարդապետական մասնավոր գավազան կրելու իրավունք շնորհեց Ս. Հակոբ արք. Գլընճյանին:

Նույն օրը Նորին Սրբությունը հայրական ջերմ սիրով ընդունեց Ս. Հակոբ վարդապետին և նրան պարգևատրեց վարդապետական լանջախաչով:

Տ. ՀԱԿՈԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԸԼԸՆՃՅԱՆ

Ավագանի անունով՝ Հակոբ: Ծնվել է 1955 թվականին Քեսապ (Սիրիա) գյուղաքաղաքում: Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի «Ուսումնասիրաց միացյալ վարժարան»-ում: 1968—1972 թվականներին սովորել է Անթիոխի դպրեվանքում: 1973 թվականին ընդունվել է Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան, որի լսարանական բաժինը ավարտել է 1976 թ. մայիսին՝ փայլուն հաջողությամբ: Ավարտաճառի թեման եղել է «Եկեղեցական կանոններն ու պատամուրթը», որը պաշտպանել է 1976 թ. մայիսին «Գերագանց» գնահատականով:

1974 թվականի դեկտեմբերին ձեռնադրվել է սարկավագ: 1975—1977 թթ. աշխատել է «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունում որպես քարտուղար:

1976 թվականի նոյեմբերի 14-ին ձեռնադրվել է կուսակրոն քահանա:

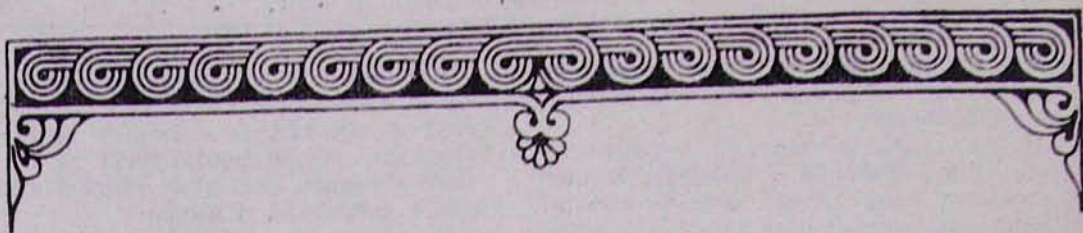
1977 թվականի հունիսին, Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ, Հակոբ արք. Գլընճյանը մեկնել է Արևմտյան Գերմանիա՝ կատարելագործելու իր աստվածաբանական ուսումը և միաժամանակ հոգալու տեղի հայկական համայնքների հոգևոր կարիքները:

1978 թվականի աշնանը, Արևմտյան Եվրոպայի հայրապետական պատվիրակ Ս. Սերովբե արքեպ. Մանուկյանի հաստատումով, նշանակվել է Արևմտյան Գերմանիայի հայոց հոգևոր հովիվ: Գերմաներեն լեզվի մեջ առաջադիմության համար Ս. Հակոբ վարդապետը ստացել է Ռեգենսբուրգի համալսարանի Գերմաներեն լեզվի վկայական:

Ծնորհավորում ենք Ս. Հակոբ վարդապետին սույն շնորհաբաշխական առիթով և նրան ցանկանում լավագույն հաջողություններ իր ուսումնառական և հովվական աշխատանքներում:

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՈՆԵԼԻ ՍՐԲԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Փետրվարի 1-ին

ՀՈՎՆԱՆ ՄԱՐԳԱՐԵ

Հովնան մարգարեի վրա դրվում է մի դժվարին պարտականություն՝ Նինվեի մեջ ապաշխարանք քարոզել: Հովնանը նախ խոստափում է այս պարտականության կատարումից: Բայց ի վերջո համակերպվում է աստվածային հրամանին՝ այն հույսով, որ ամենայն հավանականությամբ Նինվեն պիտի չապաշխարի և, հետևաբար, պիտի կործանվի:

Սակայն, ի մեծ զարմանս նրա, միևնույն օրը, անսպասելիորեն քարոզության, որ քաղկացած էր հինգ քառերից, որ է՝ «Երեք օրից Նինվեն պիտի կործանվի», ապաշխարում են և դարձի գալիս:

Ուստի Աստված ներում է միևնույն օրը ինչ և խնայում նրանց քաղաքը:

Սա նշանակում է, որ Աստված «Իր արեգակը ծագեցնում է չարերի և բարիների վրա, անձրև է բերում արդարների և մեղավորների վրա» (Մատթ. Ե 45):

Հովնանը համարվում է Հին Կտակարանի 12 «Փոքր» մարգարեներից մեկը: Նրա՝ Նինվեի առաքելության մասին կարդալ ԴԹագ. ԺԴ գլխում:

Փետրվարի 2-ին

ՍԱՐԳԻՍ ԶՈՐԱՎԱՐ

Սարգիսը Կապադովկյան Կեսարիայի Գամիքք գավառից էր, քաջ և առաքինի մի զինվորական: Կոստանդիանոս կայսեր օրոք հասել էր ստրատելատության աստի-

ճանի: Հաստատամտորեն քարոզում էր Ավետարանը և կործանում քաղիքներ ու մեհյաններ:

Երբ թագավորում է Հուլիանոս Ուրացող կայսրը, Սարգիսն իր Մարտիրոս որդու հետ միասին ապաստան է գտնում Հալաստանում, Տիրան թագավորի մոտ: Որոշ ժամանակ անց տեղափոխվում է Պարսկաստան՝ պարսից Շապուհ արքայի մոտ ծառայելով որպես զինվորական:

Իր և որդու ազդեցությունը մեծ է լինում իր հսկողության տակ գտնվող պարսիկ զորքի վրա, որի համար և վերջիններից ոմանք քրիստոնեություն են ընդունում:

Այս հանգամանքը հայտնի է դառնում պարսից արքունիքին, ուստի Սարգիսն և իր որդուն պարտադրում են զոհ մատուցել արքայական մեհյանում: Սարգիսը խստիվ կերպով մերժում է հրամանը և համարձակ կերպով անհարգում կոտրեքը:

Այս բանի համար մոլեգնում են քրմերը և ունեակոխ սպանում Սարգիսի որդուն: Բայց Սարգիսը ձերբակալվում է, նետվում բանտ և այնուհետև գլխատվում: Իրեն հալալատաբիմ տասնչորս պարսիկ զինվորներ վերցնում են նրա մարմինը և զգեստավորում մաքուր հանդերձներով: Սակայն թագավորի հրամանով այս տասնչորս զինվորները գլխատվում են:

Փետրվարի 4-ին

ԱՏՈՄՅԱՆՔ

Մեր եկեղեցու պատմության մեջ հիշատակվում են երկու խումբ Ատոմյաններ, առաջին խումբը նահատակվել է Ե դարում,

Վարդանանց պատերազմից երկու տարի առաջ, իսկ երկրորդ խումբը՝ 853 թվականին, Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով:

Առաջին Ատոմյանը. Վոսմյան Հազկերտը, կասկածելով իրեն հպատակ բոլոր քրիստոնյա ազգերին, հատկապես՝ հայերին, աշխատում է նրանց մեջ քիչ թե շատ զինվորական ուժ ներկայացնող տարրը հեռացնել բուն երկրից դեպի օտար աշխարհներ՝ պատճառաբանելով պատերազմական պայմանները:

Ատոմ Գնունին և Մանածիհր Ռշտունին հարկադրված են լինում իրենց գնդերով մեկնել Պարսկաստանի խորքերը: Կռահելով Հազկերտի մտադրությունը, կես ճանապարհից նրանք ետ են վերադառնում Հայաստան: Տեղեկանալով այս մասին, պարսիկները դիմում են զանազան միջոցների, անգամ սպառնալիքով ցանկանում են հնազանդեցնել նրանց: Ատոմը և յուրայինները մի պահ փորձում են դիմադրություն ցույց տալ բռնակալին: Սակայն մի ում ճգնաժամի տեսլիքից իմանում են, որ իրենց վախճանը նահատակությամբ պետք է լինի: Այդպես էլ լինում է: Ատոմյանը զինաթափ են լինում և նահատակվում Ջիակալում: Իսկ Մանածիհր Ռշտունին, որ հասել էր մինչև իր գավառ, հալածվում է պարսիկների կողմից և յուրայինների հետ միասին նահատակվում Ոչխարանից վանքում:

Ատոմի հետ նահատակվածների թվում են. որդին՝ Վարս Գնունին, Վարս Ոստանիկը, Ներսես Երվանդունին և Վարձավոր Արծրունին:

Մանածիհրի հետ նահատակվածներից ոչ ոք չի հիշատակվում:

Երկրորդ Ատոմյանը. Կոչվում են նաև Նոր Ատոմյանը: Սրանք, ինչպես ասվեց, նահատակվել են 853 թվականին Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով:

Վերջինիս կարգադրությամբ շուրջ 150 վաշելչատես ու հաղթաբազուկ հայ երիտասարդների հավաքում և քանդակում են Դվինում՝ ընծայաբերելու Բաղդադի ամիրապետին՝ անշուշտ հավատափոխ անելուց հետո: Չհասնելով իր նպատակին, ալ-սիմըն՝ չկարողանալով հավատափոխ անել, Բուղան մաս առ մաս նրանց տանջամահ է անում՝ այսպիսով, անշուշտ, հույս ունենալով կենդանի մնացածներին սարսափի ազդեցության տակ հավատափոխ անել: Սակայն այս կերպ էլ չի հասնում իր նպատակին: Գազազած Բուղայի հրամանով, այնուհետև, նահատակության պակսի են ընդունում նաև ողջ մնացածները: Վերջիններիս թվում հիշատակվում են. Ատոմ

Անձնացի, Մլեհ Վարաժունի, Գեորգ Բողկացի և Վասակ Ակեացի:

ՄԱՐԿՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Մարկոսը Ասորիքի սահմանի վրա գրեմբվող Արիթուս քաղաքի եպիսկոպոսն էր Դ դարում: Արիթուսականներն ամեն հնարք գործադրում էին Մարկոսին իրենց կողմը ներգրավելու՝ հաշվի առնելով նրա գրչի և խոսքի ուժը: Մարկոս եպիսկոպոսը մասնակցել է Սարգիսի և Սիրմիքի ժողովներին: Հեղինակ է համարվում «Որդին յամենայնի մեան է Հօրը» բանաձևի: Ավելի ուշ ներկա է եղել Սելևկիայի ժողովին: Հենց այդ ժամանակից էլ, հավանաբար, ամբողջովին հարել է ուղղափառությանը:

Երբ Հուլիանոս Ուրացող կայսեր կողմից սկսվում են հալածանքները քրիստոնյաների դեմ, առիթից օգտվելով հեթանոսները ցանկանում են վրեժխնդիր լինել Մարկոս եպիսկոպոսից՝ նրա կողմից իրենց մեհյաններից մեկը քանդելու համար: Հալածանքներից խուսափելու համար սկզբում Մարկոսը թաքնվում է, բայց, իր պատճառով քրիստոնյա եղբայրներին նեղություն չտալու համար, հետագայում ներկայանում է կայսեր և ենթարկվում անլուր չարչարանքների, սակայն որոնց տոկոս է քաջությանը և համբերատարությանը: Ի վերջո աքսորվում է մի հեռավոր կղզի, որտեղ ևս նվիրվում է մի հեռավոր կղզի, որտեղ ևս նվիրվում է հեթանոսներին քրիստոնյա դարձնելու սրբազան գործին:

Մարկոս եպիսկոպոսն իր մահկանացուն կնքում է աքսորում:

ՊԻՈՆ ՔԱՀԱՆԱ

Պիոն քահանան բազմաթիվ հեթանոսների քրիստոնյա է դարձնում և ամրացնում հավատը այն քրիստոնյաների, որոնք հալածանքների շրջանում անկայուն դիրքի վրա էին գտնվում: Պիոն քահանան երբ դատական ատյան է տարվում, քննության համար, նույնիսկ այնտեղ նա սրտագին հորդորներ է ուղղում թե՛ հեթանոսներին և թե՛ հրեաներին:

Բազմաթիվ և բազմապիսի տանջանքների ենթարկվելուց հետո, Պիոն քահանան կենդանի այրվում է խարույկի վրա:

ԿՅՈՒՐԵՂ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

Կյուրեղը սարկավագ էր Լիբանանի Հելիոպոլիս քաղաքում: Ամբաստանվելով Հուլիանոս Ուրացող կայսեր մոտ այն բանի համար, թե նա Կոստանդիանոս կայսեր օրոք մի շարք կոտորածներ է կործանել,

562 թվականին հանձնվում է քրմերի վրեժխնդրությունը: Օգտվելով իրենց ընձեռված հնարավորությունից, նրանք մի ակընթաքթում հռչակում են Կյուրեղ սարկավագի մարմինը և ուտում նրա լյարդը, որի համար էլ չարաչար մեռնում են նաև իրենք:

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

Բենիամին սարկավագն ապրել է գործել է Թեոդոս Բ (Կրտսեր) կայսեր (408—450) և պարսից Հակեկերտ Ա-ի (399—420) օրոք:

Պարսից շրջանում քրիստոնեությունը քարոզելու համար ձերբակալվում և բանտարկվում է Հակեկերտ Ա-ի հրամանով: Երկու տարի բանտում մնալուց հետո, Թեոդոս կայսրը միջնորդում է ազատ արձակելու նրան: Պարսից թագավորը խոստանում է ազատել նրան՝ պայմանով, որ Բենիամինը հրաժարվի պարսից շրջանում քրիստոնեություն քարոզելուց: Բենիամինը, սակայն, կտրականապես մերժում է՝ ասելով, որ անհնար է արգելել Աստուծո շնորհքը մարդկանց:

Ի վերջո արքան տեղի է տալիս դեսպանների աղաչանքին, և Բենիամին սարկավագն ազատ է արձակվում: Բայց վերջինս չթողացող ջանասիրությամբ շարունակում է իր ավետարանական գործունեությունը և բազմաթիվ նորադարձներ մկրտում, որի պատճառով էլ կրկին նետվում է բանտ: Բանտում ենթարկվում է ահավոր տանջանքների և 418 թվականին հոգին ավանդում՝ Աստուծո գոհություն և փառաբանություն տալով:

Սրանից հետո է միայն, որ Ս. Սահակ Պարթևի և Ս. Մարտիրոսի դիմումների վրա Հակեկերտ Ա-ը դադարեցնում է իր հալածանքները քրիստոնյաների դեմ:

ԱՐԴՄԱՆԷՆ ՎԿԱ

Արդմանեհր Պարսկաստանի Ծիդար քաղաքից էր, Ղևի անունով մի հրեայի որդի, Ասեր անունով: Ծնողները մեծահարուստ հրեաներ էին և ունեին բազմաթիվ զավակներ, որոնցից կրտսերն էր ինքը: Նա Դավթի մամն արածացնում էր հոր ոչխարներն ու արջառները: Իր անասունների հոտը ջրելու էր տանում մի վայր, որտեղ հավաքվում էին քրիստոնյա և պարսից զրադաշտական կրոնի հետևող մի խումբ հովիվ տղաներ: Այս երկու կրոնների հետևող տղաները հավաքվում էին երկու տարբեր խմբերում, իսկ Ասերը, որ հրեա էր, մնում

էր առանձին, մեկուսացված: Եվ քանի որ նրա համակրանքը դեպի քրիստոնյա տղաներն էր, և ձգտում էր նրանց խմբին միանալ, ուստի առաջարկում է նրանց՝ քրիստոնյա դարձնել իրեն: Այդպես էլ լինում է: Նրանք մկրտում են Ասերին ջրհորի մոտ գտնվող ավազանում և նրան կոչում Արդմանեհր, որ նշանակում է «Ծառա Քրիստոսի»: Եվ որպեսզի Արդմանեհր հաստատուն մնա իր հավատքի մեջ, տղաները ծակում են նրա ականջալթակը և գիճդ անցկացնում:

Երբ Արդմանեհր տուն է վերադառնում, և մայրը իմանում է կատարվածի մասին, իմաստուն ու բարի այդ կինը անում է այնպես, որ իր ամուսինը այդ մասին չիմանա:

Մի անգամ տղան տեսիլք է ունենում և այն պատմում մորը, թե ինչպես Քրիստոս իրեն դուրս է բերում մութ հորից՝ ձեռք բռնած: Այս բանից ներշնչված, մայրը նույնպես ընդունում է քրիստոնեություն:

Իսկ հրեական մի տոնակատարության ժամանակ հայրն իմանում է տղայի հետ կատարվածի մասին և բազմության առաջ ձեռի ենթարկում և անգամ սուրբ հանելով ցանկանում սպանել նրան: Արդմանեհր մի կերպ փախչում է իր մկրտության վայր: Բայց հայրը վրա է հասնում և սրախողիտղ անում տղային:

Դրանից հետո ընկերները գալիս և թաղում են Արդմանեհրի մարմինը: Մայրն այդ վկայաբանում մկրտվում է և միթաքարվում նահատակի մայր լինելու երջանկությամբ:

ՈՐՄԶԴԱՆ

Որմզդանը Հակեկերտ Ա-ի օրոք պարսկական արքունիքում պարսիկ քրիստոնյա նախարար էր: Անվան պարսկական ձևը հավանաբար Որմիզդ կամ Հուրմուզ է: Երբ մերժում է հրաժարվել քրիստոնեական կրոնից, որպես պատիժ Որմիզդը պաշտոնանկ է արվում, զրկվում իր դասակարգի բոլոր պատիվներից և ուղարկվում արածացնելու արքունի ուղտերի երամակները: Որմիզդն այնուհետև տվաշտում է աղքատության մեջ: Բայց, որոշ ժամանակ անց, թագավորն ազնվականի շապիկ է ուղարկում նրան՝ ասելով. «Հիշիր նախկին ազնվականիդ և վերադարձիր մեր կրոնին»: Որմիզդը, սակայն, ուղարկված շապիկը կտոր-կտոր է անում և ետ ուղարկում թագավորին՝ ասել ցանկանալով, որ իրեն ավելի փառավոր պատմուհան է վերապահված Երկնքի Արքայությունում:

Այս բանի համար թագավորի հրամանով Որմիզդը գլխատվում է:

ՍԱՅԻՆ

Սայինը Հազկերտ Ա-ի օրոք քրիստոնյա դարձած պարսիկ բարձրաստիճան պաշտոնյա էր: Բազմաթիվ հորդորներն ու ստիպումները, այն մասին, որ նա վերադառնա զրադաշտական կրոնին, կտրականապես մերժվում են: Սայինն ուներ ավելի քան հազար ծառաներ և մեծ հարստություն: Հազկերտ Ա-ը հրամայում է պատվագորկ անել նրան, ունեցվածքը և կնոջը հանձնել նրա ամենամիաստ ծառային, իսկ Սայինին էլ, որպես առավել նվաստացում, այդ նույն ծառայի մոտ նշանակել սպասավոր: Սայինն անտրտուն կրում է այս բոլոր նվաստացումները՝ հիշելով իր Տիրոջը, որ իր ծառայից ապտակ էր ստացել:

Ի վերջո, 418 թվականին Սայինը սրով ստանում է իր նահատակության պսակը:

Փետրվարի 5-ին

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆՔ

Սուրիայանք տասնինն պալատական ալաններ էին, որոնք Հայաստան էին եկել Սաթենիկ թագուհու հետ՝ Արտաշես թագավորի հարսանիքին մասնակցելու: Արքունիքում հանդիպում են Ոսկյան քահանաներին և քրիստոնյա դառնում: Ոսկյան քահանաների նահատակությունից հետո, քաշվելով Բագրևանդի լեռներից մեկը, լեռ, որը հետագայում, ի հիշատակ Սուրիայի, կոչվում է Սուկավեռ, Սուրիայանք 44 տարի մնում են այնտեղ՝ վարելով ճգնողական կյանք, մեկուսացված մարդկային հասարակությունից:

Այնպես Շապուհ թագավորի մահից հետո գահ է բարձրանում Գինգիանուր, որը հրավեր է ուղարկում Սուրիայաներին՝ վերադառնալ իրենց հայրենիք: Սակայն Սուրիայանք կտրականապես մերժում են թագավորի հրավերը:

Այնուհետև ալանաց թագավորի հրամանով Սուրիայանք գազանաբար խոշտանգվում են և նահատակվում նույն Սուկավեռ լեռան վրա:

Փետրվարի 7-ին

ՈՍԿԱՆՔ

Ազգային ավանդության համաձայն, Հոռմից հայոց Սանատրուկ թագավորի մոտ են ուղարկվում հինգ դեսպաններ, որոնց գլխավորի անունն էր Խոռուսի, որ նշանակում է՝ Ոսկի: Սրանք Հայաստան գալու ճանապարհին հանդիպում են Թադեոս առաք-

յալին և, աշակերտելով նրան, մկրտվում նրա կողմից, իսկ Ոսկին ձեռնադրվում է նույնիսկ քահանա:

Այնուհետև Ոսկյանք գալիս են Արտաշես թագավորի և Սաթենիկ թագուհու արքունիք և քրիստոնեություն քարոզում: Թագուհու ազգականներին, որոնք ազգությամբ ալան էին, Եփրատի ակունքներում մկրտում են, իսկ նրանց գլխավորին՝ կոչում Սուրիա: Այս բանի համար 107 թվականին Արտավազդ արքայորդու կողմից նահատակվում են:

Սուրիայանք ամփոփում են Ոսկյանների մարմինները և նրանց փոխարեն իրենք կրոնավորում:

Փետրվարի 9-ին

ՍԱՀԱԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Սահակ Հայրապետի մասին կիսովի Թարգմանչաց տոնին:

Փետրվարի 12-ին

ՂԵՎՈՆԴՅԱՆՔ

Ղևոնդյանց անվան տակ ճանաչվում են այն հոգևորականները, որոնք Վարդանանց պատերազմից հետո, Ատրորմիզդ մարգպանի դրդումով, պարսից Հազկերտ Բ-ի կողմից ձերբակալվում են՝ երկիրը ապրտամբական մոր խլրտումներից զերծ պահելու համար, և տարվում Ապար աշխարհի Նյուշապուր բերդ:

Այնուհետև նրանց առաջարկվում է ընդունել մագդեզականություն՝ իրենց կյանքը փրկելու համար: Ղևոնդյանք մերժում են այս առաջարկը:

454 թվականին քուշանների դեմ մղած մարտերում Հազկերտ Բ-ը պարտություն է կրում: Մոգերը այս պարտության պատճառը վերագրում են Ղևոնդյաններին: Այս անհիմն պատճառաբանությամբ պարսից շահի հրամանով բոլորը նահատակվում են:

Պատմությունը հիշատակում է Ղևոնդյանց քահանաների անունները: Դրանք են՝ Հովսեփ կաթողիկոս (Հողոցմանց գավառի Վայոց ձոր գյուղ), Սահակ եպիսկոպոս (Ռշտունյաց գավառ), Ղևոնդ երեց (Վանանդի Իջավանք գյուղ), Մուշե քահանա (Աղբակ), Արշեն երեց (Բագրևանդի Եղեգիկ գյուղ), Քաջաշ սարկավազ (Ռշտունյաց գավառ):

Այս վեց նահատակ քահանաների հետ էին նաև Աբրահամ և Խորեն երեցները, որոնք թեև ցանկանում էին նահատակվել նշված մարտիկների հետ, սակայն նրանք

այդ բանին չեն արժանանում: Այս երկու բանանաներին ազատ են արձակում տարագրության մեջ ապրելու՝ կտրելով միայն նրանց ականջները:

Որոշ ժամանակ անց, չդիմանալով Ասորեստանի տորակեզ եղանակներին, Խորենը մահանում է: Իսկ Աքրահամը հետագայում նույնիսկ թույլտվություն է ստանում վերադառնալու հայրենիք, որտեղ և ձեռնադրվում է Բզնունիքի եպիսկոպոս:

Աքրահամին է վերադրվում ասորական «Վկայք Արևելից»-ի հայերեն թարգմանությունը:

Փետրվարի 23-ին

ԹԵՌՈՂՈՐՈՍ ԶՈՐԱԿԱՆ

Թեոդորոս գորականը ծնվել է Ամասիա քաղաքի գյուղերից մեկում, քրիստոնյա ընտանիքում: Վաղ հասակից զրկվում է մորից և մեծանում հոր խնամքի տակ: Լինելով առաքինի և ֆիզիկապես ուժեղ մի երիտասարդ, շրջանի գորապետը նրան վերցնում է իր մոտ:

Մի ճանապարհորդության ժամանակ, երբ գետի ափին, ծառի տակ, Թեոդորոսը հանգստանում էր, նրա վրա է հարձակվում մի հսկա վիշապ: Թեոդորոսը վեր է թռչում և սրի մի հարվածով երկու կես անում նրան: Սրա համար էլ նա կոչվում է Վիշապասպան Թեոդորոս:

304 թվականին, երբ Դիոկղետիանոս կայսեր հրովարտակով սկսվում են հալածանքները քրիստոնյաների դեմ, Թեոդորոսը, հաստատելու համար, որ կուտքերը չեն տարբերվում քարից ու մարմարից, նույն օրերին կրակ է գցում քաղաքի մեհյանի մեջ և այրելով փոշի դարձնում կուտքերին: Այս պատճառով Թեոդորոսը աստվան է կանչվում: Քննության ժամանակ նա պնդում է այն միտքը, որ կուտքերը անշունչ առարկաներ են, սուս քարեր, իսկ այդպիսիք երբեք Աստված չեն կարող լինել, որ նրանք մարդու ձեռքով են պատրաստվել, իսկ մարդու ձեռքով պատրաստված կուտքը Աստված չէ:

Թեոդորոսն այնուհետև նետվում է բանտ: Բայց բանտում, շղթայակապ ձեռքերով և ոտքերով, նա չի դադարում օրհնության սաղմոսներ երգել Աստծուն:

306 թվականին դատավորի վճռով Թեոդորոսն այրվում է կրակի վրա և այսպես ընդունում իր ճանաչակությունը:

Մարտի 1-ին

ԿՅՈՒՐԵՂ ՀԱՅՐԱԿԵՏ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ

Կյուրեղ Հայրապետ Երուսաղեմացու մասին կիսովի Երկոտասան Վարդապետացն տոնի ատրիվ:

ԿՅՈՒՐԵՂ ՀՈՒԴԱ ՀԱՅՐԱԿԵՏ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ ԵՎ ՄԱՅՐՆ ԱՆՆԱ

Այս Կյուրեղը, որ կոչվում էր նաև Կիրակոս, ազգությամբ հրեա էր: Նախկին անունը եղել է Հուդա:

Հուդան ապրում էր իր մոտ՝ Աննայի հետ Երուսաղեմում: Երբ Հեղինե թագուհին գալիս է Երուսաղեմ՝ խաչափայտը փնտրելու, որով խաչվել է Հիսուս, տեղացի հրեաները մատնանշում են Հուդային՝ որպես քաջատեղյակ անձնավորություն Գողգոթայի տեղական մանրամասնությունների:

Ավանդությունը մեզ տեղեկացնում է, որ խաչափայտի գտնվելուց հետո Հուդան իր մոր հետ մկրտվում է և վերանվանվում Կյուրեղ: Հետագայում ձեռնադրվում է եպիսկոպոս Պաղեստինի վիճակներից մեկի վրա և Մեծն Կյուրեղ Երուսաղեմացու արտոբելուց հետո գահակալում Երուսաղեմի պատրիարքական Աթոռին:

Երբ Հուդիանու Որացող կայսրը գալիս է Երուսաղեմ, անլուր չարչարանքների և տանջանքների է ենթարկում Կյուրեղին և իր մորը: Կտրել է տալիս Կյուրեղի աջ ձեռքը, հալած կապար լցնում քերանն ու մարմինն և գեղարդով ապանել տալիս նրան:

Իսկ մորը՝ Աննային, հրամայում է կախել մագերից և ողջ մարմինը քերել մինչև ոսկորները:

Այսպես ճանաչակվում են մայր և որդի:

Մարտի 8-ին

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀԱՅՐԱԿԵՏ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ

Հովհաննես Հայրապետը 386 թվականին Երուսաղեմի պատրիարքական Աթոռի վրա հաջ. դում է Կյուրեղ Երուսաղեմացուն: Հովհաննեսը նշանավոր է իր լրբակրոն վարքով և կրոնագիտությամբ: Ամարկու էր հանցապարտների նկատմամբ, քայց և չափազանց գորովագույս ու հայրագույս՝ դեպի հնազանդները: Սերտ և սրտազին բարեկամական հարաբերությունների մեջ էր Հովհանն Ոսկեբերանի հետ, որն իր արարավայր Կոկիսոնից թղթակցում էր Հովհաննես Երուսաղեմացու հետ: Հովհաննեսի հոշակը տարածվել էր Աֆրիկայում, Հռո-

մում և այլուր: Բարեկամական հարաբերությունների մեջ էր մասնակցությունը մեծամասնում եպիսկոպոս Օգոստինոսի հետ: Բրիտանացի Պեղագուհի, որն ապրել և գործել է Դ դարի վերջին քառորդին և Ե դարի առաջին տասնամյակներին, հերձվածողական հայտարարությունների դեմ ժողովներ է գումարում Հովհաննես Երուսաղեմացին և խստորեն դատապարտում նրա դատողությունները, սակայն Պեղագուհը դարձվածքներով կարողանում է փրկել իր անձը դատապարտությունից:

Հովհաննես Երուսաղեմացին վախճանվել է 417 թվականին, խաղաղ մահով:

ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ, ՀՈՎՀԱՆ ՈՐՈՏՆԵՑԻ,
ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՏԻ

Մարտի 22-ին

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ

Հայ եկեղեցու այս եռամեծ վարդապետների կյանքին և գործունեությանը կանոնադրանք Հայ եկեղեցու վարդապետների տոնին:

Մարտի 15-ին

ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՄԱՆԿՈՒՆՔ

Սրանք քառասուն երիտասարդ զինվորներ էին Կապադովկիայի կայսերական բանակում: Նրանք եկել էին Փոքր Հայքի գանազան քաղաքներից և բոլորն էլ քրիստոնյաներ էին: Նրանց՝ Սեբաստիայում գտնվելու ժամանակ Լյուսիաս դուքսը Լիկիանոս կայսրից հրաման է ստանում քննության ենթարկել իր զինվորներին և պարզել՝ արդյոք քրիստոնյաներ կա՞ն իր բանակում: Այսպես քննության են ենթարկվում մասնաձև քառասուն զինվորները, որոնք բացահայտորեն հաստատում են իրենց քրիստոնյա լինելը: Դատավորը հորդորում և ստիպում է նրանց հրաժարվել քրիստոնեությունից և վերադառնալ բանակ՝ խոստանալով նրանց մեծ ապագա: Սակայն ձերբակալվածները միաբերան գոռում են. «Մեր ապագան արդեն իսկ որոշված է երկնքում»:

Այնուհետև այդ քառասուն երիտասարդ քրիստոնյաները ենթարկվում են քաղմաթիվ փորձությունների և տանջանքների, բայց միշտ հաստատում մնում իրենց հավատքին: Վերջապես նրանց մերկացնում և նետում են Սեբաստիայի մոտ գտնվող լիճը:

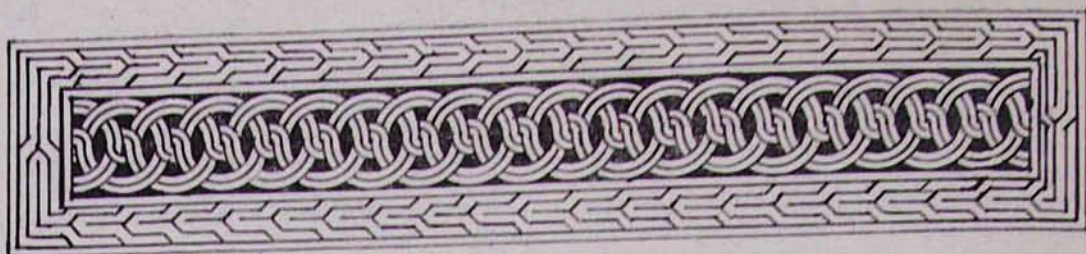
Զմեռ էր: Գիշերը ջուրը սկսում է սառչել, որի հետևանքով ճաքքում են նրանց մարմինները: Դատավորը գաղթակցության համար լճի մոտ կառուցել էր տվել մի քաղմիք, որպեսզի երիտասարդ քրիստոնյաները ցրտից պատապարվելու համար ստիպված լինեն մտնել այնտեղ և այդպիսով հրաժարվեն իրենց դավանանքից: Եվ արդարև պատահում է այնպես, որ վկաներից մեկը, չդիմանալով ձմեռվա սառնամանիքին, դուրս է փախչում ջրից և մտնում քաղմիք, բայց նույն ժամին էլ մահանում՝ չարժանանալով նահատակության պսակին:

Սակայն այդ դասալիքի տեղը գալիս է լրացնելու պահապան զինվորներից մեկը, որը գիշերվա միջոցյան մեջ տեսնում է, թե ինչպես մի քանի անգամ երկնքից լույս է իջնում տանջահար այդ երիտասարդների վրա և լուսապսակներով զարդարում նրանց գլուխները: «Ես էլ քրիստոնյա եմ և պաշտում եմ Քրիստոսին» գոչելով միանում է նրանց խմբին:

Հաջորդ օրը դատավորը հրամայում է նահատակների անշնչացած մարմինները այրել և նետել գետը: Պատահում է այնպես, որ այդ քառասուն երիտասարդներից մեկը, որն ամենաերիտասարդն էր, կենդանի է մնում: Դատավորը որոշում է ներում շնորհել նրան՝ մտածելով, որ եթե ապրի, դարձի կգա: Սակայն մահամերձի մայրը շալակում է նրան և հետևում՝ դիակները այրելու տանող սաղին, որպեսզի որդին նույնպես ընդունի նահատակության պսակ: Ժանապարհին մահանում է նաև այս վերջին մարտիրոսը:

Իրականացվում է դատավորի հրամանը: Այրվում են քառասուն նահատակների անշնչացած մարմինները և նետվում գետը: Սակայն գետի ջրերը ի մի են հավաքում նահատակների մասունքները, որոնք և քաղաքի եպիսկոպոսի կողմից գիշերով ամփոփվում են գետեզրին, ապահով մի տեղ:

ՎԱՍՏԱԿԱՎՈՐ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆԸ

Լրացավ Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ, արվեստի վաստակավոր գործիչ, արվեստագիտության դոկտոր Սարգիս Մեղիքսեյանի ծննդյան 80-ամյակը: Սարգիս Մեղիքսեյանը 1967 թվականից սկսած, որպես Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ, իր սրտագին և օգտակար ծառայությունն է քերել Նորին Սուրբ Օծության բոլոր ձեռնարկներին: Նրա ծառայությունը Մայր Աթոռում միշտ բարձր է գնահատվել Հայոց Հայրապետի կողմից՝ արժանանալով Նրա գնահատությանն ու օրհնությանը:

Սարգիս Մեղիքսեյանը ծնվել է 1899 թվականի սեպտեմբերի 5-ին Կիրովաբադում (Ադրբեջանական ՍՍՀ): Նրա ընտանիքը այնուհետև տեղափոխվել է Թիֆլիս, ուր և նա իր սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի մանկավարժներ Օրբելյանների պանսիոնում և ապա Ա. Մանթաշյանի անվան առևտրական դպրոցում:

Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում միջնակարգ իր կրթությունը ստանալուց հետո, հետագա տարիներին հաճախում է Թիֆլիսի Ժողովրդական համալսարանի դասընթացներին:

Սկսած 1910-ական թվականների վերջերից Ս. Մեղիքսեյանը զբաղվում է գրական փորձերով և թատերական արվեստով: Քառանկյան թվականների սկզբից նա ակտիվորեն մասնակցում է աշմյան Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնի ստեղծագործական կյանքին և զբաղվում թատերական բեմադրատությամբ ու թատրոնի պատմության ուսումնասիրությամբ:

Երեսնական թվականներին նրա հախաձեռնությամբ Երևանում կազմակերպվում է Հանրապետական թատերական տեխնիկոնը, ինչպես նաև Հայաստանի թատերական

թանգարանը: Նույն թվականներին նա բանաստեղծ ու հասարակական գործիչ Ազատ Վշտունու հետ հրատարակում է «Խորհրդային արվեստ» (ներկայիս «Արվեստական արվեստ») ամսագիրը:

Ս. Մեղիքսեյանը մեծ աշխատանք է կատարել նաև մեր ազգային թատրոնի պատմությանը վերաբերող թատերական թանգարանի կազմակերպման գործում:

Ս. Մեղիքսեյանի վատտակը մեծ է նաև որպես դասախոս և մանկավարժ: Նա եր-

կար տարիներ դասախոսել է Երևանի թատերական տեխնիկումում, իսկ ապա նաև՝ թատերական ինստիտուտում, որի հիմնադիրներից մեկը եղել է ինքը:

Երկար տարիներ նա աշխատել է Հայաստանի արվեստի գործերի վարչությունում և մի շարք թատերագետների հետ հիմնել է թատերական ընկերությունը:

1956 թ. Հայկական ՍՍՀ Միմիստրների խորհրդի կողմից նրան շնորհվել է Հայկական ՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործչի կոչում և 1970 թ. պարգևատրվել է Գերագույն սովետի պատվոգրով:

1972 թ. մարտին նրան շնորհվել է արվեստագիտության դոկտորի գիտական աստիճան՝ «Սովետահայ թատրոնի պատմությունը» ուսումնասիրության համար:

Նա հեղինակ է նաև բազմաթիվ թատերագիտական արժեքավոր ուսումնասիրությունների և մեմագրությունների:

1964 թվականից Ս. Մելիքսեթյանը նշանակվել է Եղիշե Չարենցի անվան Գրականության ու արվեստի հանրապետական թանգարանի դիրեկտոր:

Նույն թվականից Ս. Մելիքսեթյանը «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրության առաջարկով եղել է նրա խմբագրական մարմնի անդամ և ապա կարճ ժամանակ հետո Ա. մեմայն Հայոց Վազգեն Ա կաթողիկոսի կողմից հրավիրվել է անդամակցելու Գերագույն հոգևոր խորհրդին:

Սույն թվականի փետրվարի 29-ին, ուրբաթ օրը, Վեհարանի սեղանատանը, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում ընդունելություն՝ ի պատիվ Սարգիս Մելիքսեթյանի ծննդյան 80-ամյակին:

Ծաշկերության հրավիրված էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն հոգեվոր խորհրդի ու Մայր Աթոռին առընթեր ժարտարապետների հանձնաժողովի անդամները և այլ հյուրեր:

Ծաշկերության ներկա էր նաև Հայկական ՍՍՀ Միմիստրների խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ռուբեն Պարսամյանը:

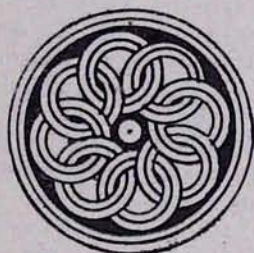
Ծաշկերության ընթացքում ողջույնի և շնորհավորական ջերմ խոսք ասաց Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Սրբությունը, շնորհավորելով հոբելյարին, գնահատեց նրա երկարամյա ծառայությունը, որպես «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական մարմնի և ապա Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամի, և նրան պարգևատրեց «Ս. Ներսես Ծնորհալի» շքանշանով:

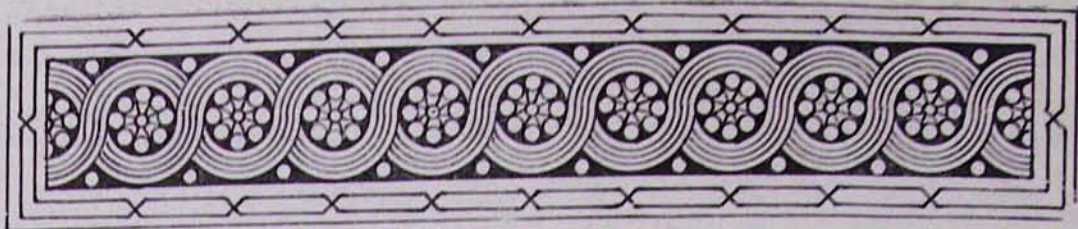
Սեղանի շուրջ հոբելյար Ս. Մելիքսեթյանին ողջույնի և շնորհավորական խոսք ասացին նաև տիար Ռ. Պարսամյանը, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Բ. Առաքելյանը, ժողովրդական նկարիչ Գ. Խանջյանը, Գերագույն հոգեվոր խորհրդի անդամ պրոֆ. Կ. Կարապանյանը:

Վերջում շնորհակալական խոսքով հանդես եկավ Սարգիս Մելիքսեթյանը:

Ծնորհավորում ենք վաստակավոր արվեստաբանին և մաղթում նրան նորանոր հաջողություններ, երկար ու առողջ կյանք՝ իր գրական ու հասարակական գործունեության ասպարեզում:

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԵՅՐՈՒԹԻ «ԿՐՈՆԱՍԵՐ ՏԻԿՆԱՆՅ ՀԱՄԱԽՄԲՈՒՄԻ» ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բեյրութից խմբագրությանս ուղարկված մի թղթակցությունից «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում քաղվածաբար մի շարք տեղեկություններ «Կրոնասեր տիկնանց համախմբումի» գործունեության մասին:

«Երկու սրբություն գոյություն ունեցած է հայ կնոջ համար՝ իր ընտանիքը և իր Մայր Եկեղեցին: Ջերմեռանդ ու հավատացյալ հայ կինը միշտ ալ թիկունք կանգնած է Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցիին:

Ահա այս խոնարհ խթանված խումբ մը տիկիներն Պեյրութի մեջ երկու տասնամյակ ստաջ հիմնեցին «Կրոնասեր տիկնանց համախմբումը», որուն նպատակն է օգնել Հայաստանյայց Եկեղեցիին և ի մասնավորի անոր համազգային Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Անցյալին հրապարակային ձեռնարկներն, հանգանակություններն և նվիրատվություններն գոյացած գումարներով եկեղեցական սպասներ, շորջառ, փակեղ, վարագույր, դրկվեցան Էջմիածին՝ արժանանալով Վեհափառ Հայրապետին, Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա. կաթողիկոսի գնահատանքին և օրհնության:

Դժբախտաբար Լիբանանի քառամյա քաղաքացիական կռիվները ջլատեցին Համախմբումի գործունեությունը, սակայն չկորցան քայքայել զայն և ահա անմիջապես որ առիթ մը ներկայացավ, տույն ազգասեր և հավատացյալ տիկիներն դարձյալ հրապարակ եկան:

Մարտ 23 1980-ին ճաշկերույթ մը սարքեցին Պեյրութի Հ. Բ. Ը. Միության Ալեք Մանուկյան արդիական շենքին ճաշարանին մեջ, ուր 200-է ավելի երկսեռ ազգայիններ փութացած էին, ոմանք նույնիսկ իրենց փոքրիկներով:

Միության ժրաջան ու նվիրյալ ատենապետուհին՝ տիկին Անգիեն Տանձիկյան, ըրավ հանդես-ճաշկերույթին քացումը և շեշտեց, թե Լիբանանի քաղաքացիական կռիվները թեև կասեցուցած էին Համախմբումին գործունեությունը, սակայն չէին կրցած զայն ջլատել: Ուրախություն հայտնեց, որ նոր սերունդի անդամներ կհետաքրքրվեին «Կրոնասեր տիկնանց համախմբումի» գործունեությամբ և գաղափարականով: Նույնպես Պեյրութ և ապա արտասահման հաստատված երիտասարդ զույգեր ալ կհետևեին ու կքաջալերեին Համախմբումին գործունեությունը:

Հանդիսության ժամանակ տիկ. Անահիտ Գարակյուզյան ապրումով արտասանեց Թեքեյանի «Ինչ մնաց, կյանքեն ինձի ինչ մնաց» քերթվածը և Հովհաննես Թումանյանի «Էջմիածին»-ը:

Օրվա գլխավոր բանախոսն էր պեյրութահայ ծանոթ մտավորական և կրթական մշակ տիկ. Ազատուհի Սիմոնյան, որ խոսեցավ «Հայ կրոնքն ու հավատքը դարերու ընթացքին» նյութին շուրջ: Հարգելի տիկիներ ջերմորեն դրվատեց հայ կնոջ բարեմասնությունները, մանավանդ անոր եկեղեցասիրությունը՝ շեշտելով, թե հայ կինը միշտ ալ աջակից եղած է Հայաստանյայց Եկեղեցիին, մանավանդ անոր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Ապա տիկ. Ռոզին Պապայան, վարչության ատենադպրուհին, համատուտ տեղեկություն մը ըրավ կազմակերպության գործունեության շուրջ, մանավանդ ներկայացնելով անոր նպատակը: Ըսավ, թե Համախմբումը անցյալին իր հավաքած դրամով աղքատ-հուշարձան մը շինել տված էր Ս. Էջմիածնի՝ Վեհարանի բակին մեջ՝ հետև-

յալ արձանագրությամբ. «Ի լիշատակ վեհամայր Սիրանոյշ Պալենանի. 1884—1974»: Եվ հիմա ալ վեհափառ Հայրապետին թելադրությամբ ձեռնարկած էր Սևանա լիճի Առաքելոց վանքի նորոգության: Որոշ գումար մը դրկված էր այս ուղղությամբ և Համախմբումի տիկիները լիահույս էին, թե մնացյալն ալ ժամանակի ընթացքին կդրկվեր:

Օր. Լեւոն Բյուրքյան դաշնակի ընկերակցությամբ տիկ. Արփի Յագուպյան Ալահալտոյանի ներշնչումով երգեց կարգ մը ժողովրդական երգեր, իսկ օր. Սիրանոյշ Քայսյան, Երևանի համալսարանէն, արտասանեց Թումանյանին «Լուսավորչի կանթեղը», Սիլվա Կապուտիկյանէն «Մայրիկիս» և Հովհ. Ժիրազէն «Հայոց լեզուն»:

Մատուցանվեցաւ համադամ ճաշ, առատ խմիչքով ու մանավանդ քաղցրահամ անուշեղենով՝ մեծապես բարձրացնելով ներկաներուն տրամադրությունը:

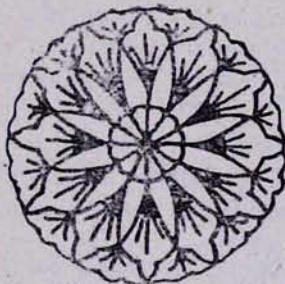
Ծաշեն ետք եղաւ ջրանշաններու տվչության արարողությունը, 24 հոգի, որոնք տասը տարիէ ի վեր անդամակցած են Համախմբումին և իրենց անդամի պարտականությունը լիուրի կատարած, ստացան Էջմիածնի տաճարը ներկայացնող ոսկեգույն զարդակոճակներ:

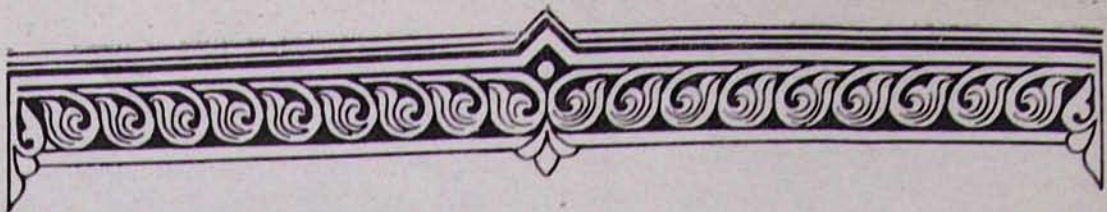
Ներկաները մեծապես խանդավառվեցան և եղան ինքնաբոյս անհրաժեշտներ, որուն գումարը հասաւ 7650 լիբանանցան ոսկիի: Տեղի ունեցաւ նաև վիճակահանություն մը, որմէ գոյացաւ կոկիկ գումար մը:

Ծաշի վերջավորության պրն. Սիսակ

Վարժապետյանը, որ տիկնոջ՝ Համախմբումի վարչական Արաքսիին հետ նոր վերադարձած էր Միացյալ Նահանգներէն, քանի մը խոսք ըրաւ Ժիքակոյի Տիկնանց Միության գործունեության մասին: Ի միջի ալոց ան ըսաւ, թե «Ո՛չ անդնդախոր ծովերը և ո՛չ ալ բարձրաբերձ լեռներ կիսաթարեմ հայ կնոջ սքանչելի նկարագիրը որ երկինքի տակ ալ ան ծնած ըլլա: Ինչպէս դուք հոս, ձեր քույրերն ալ հոն ջերմեռանդ կաշխատին Հայաստանայց Սուրբ Եկեղեցիին պայծառացման համար: Երեսունհինգ ընտանիքնոց հայ համայնք մը Ժիքակոյի կից Փալոս Հայթսի մէջ 350.000 տոյարի պարտավորության տակ մտած է իր Եկեղեցին ու սրահը ունենալու համար: Այժմ սրահը կառուցված է խորանով մը, որ գոցվելով սրահը կվերածվի հավաքավայրի և կիրակնօրյա վարժարանի: Պարտքը գրեթէ վերջացած ըլլալով շուտով պիտի ձեռնարկեն եկեղեցիին շինության: Ծանոթ ազգային սոքթ. Բաֆֆի և տիկ. Ծողակ (ծնյալ Վարժապետյան) Հովհաննեսյաններ սրահի կառուցման ծախսին մեծապես սատարած ըլլալով՝ սրահը կկոչվի «Տոքթ. Բաֆֆի Հովհաննիսյան Մշակութային Կեդրոն»:

Ներկաներ բարձր տրամադրությամբ և զոհ սրտով մեկնեցան սրահէն ջերմորեն շնորհավորելով Համախմբումի ժրջան վարչականները: Մենք ևս մեր կարգին կմիացնենք շնորհավորություններ մաղթելով, որ կազմակերպությունը նվաճե նորանոր բարձունքներ»:

ՀԵՍԻՔԻՈՍ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅՈՒ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՃԱՌԸ (նվիրված Ս. Հովհաննես Մկրտչին)

Հեսիքիոս Երուսաղեմացու մասին մեր ունեցած կենսագրական տվյալները շատ քիչ են: Հայտնի է միայն, որ 412 թ. ձեռնադրվել է քահանա, իսկ 428—9 թ. մասնակցել է Երուսաղեմի Ս. Եվթիմոսի տաճարի օծման արարողությանը: Մահացել է հավանաբար 450 թ.-ից հետո: Կոչվել է «Եկեղեցու վարդապետ», «մեծ աստվածաբան»: Հույն Եկեղեցին Հեսիքիոսին պատվում է իբրև սուրբի և Երա հիշատակը տոնում մարտի 28-ին:

Ըստ ավանդության, Հեսիքիոսը մեկնել է ողջ Ս. Գիրքը: Նրա մեկնություններից, սակայն, շատ չընչին բան է մեզ հասել, որոնք հետևյալներն են.

1.—**Մեկնություն Ղևոնցվոց գրքի.** Փրկվել է 9 դարում կատարված լատիներեն թարգմանությամբ (PG 93, էջ 787—1180):

2.—**Մեկնություն Սաղմոսաց.** Հրատարակվել է Աթանաս Հայրապետի անվան տակ (PG 27, էջ 674—1344):

3.—**Մեկնություն Հորի.** Պահպանվել է միայն հայերեն թարգմանությամբ և հրատարակվել 1913 թ. Վենետիկում, Հ. Քերովյե Ա. Զրաքյանի աշխատասիրությամբ: Սույն հրատարակությունը կատարված է մի պակասավոր ձևագրից: Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հմր. 8429 ձեռագիրը (էջ 3ա—257ա) պարունակում է սույն երկի ամբողջական տեքստը: Նույն Մատենադարանի 2 այլ ձեռագրեր (հմր. 1138, էջ 216բ—225բ, հմր.

1426, էջ 63ա—70բ) պարունակում են Հեսիքիոսի «Մեկնություն Հորի» աշխատության մի համառոտված խմբագրությունը:

4.—**Հատվածներ Ս. Գրքի զանազան գրքերի մեկնություններից:**

Հեսիքիոսի անունով մեզ են հասել նաև մի շարք ճատեր (որոնցից մեկը նաև հայերենով՝ «Հեսիքիոսի քահանայի Երուսաղեմի Յամենասուրբ Աստուածածինն և ի միշտ կոյսն Մարիամ» տպ. Մեկնություն Հորի երկի հետ միասին, էջ 293—303):

Ստորև հրատարակում ենք Հեսիքիոս քահանա Երուսաղեմացու մի նորահայտ ճառը, պահպանված միայն հայերեն թարգմանությամբ, որը նվիրված է Ս. Հովհաննես Մկրտչին:

Հրատարակվում է մեզ հասած միակ օրինակից՝ Երևանի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 5349 ձեռագրից (էջ 255բ—259ա), զբված ԺԳ դարում Թորոս քեն.-ի կողմից: Հիմնականում տեքստը պահպանված է նույնությամբ: Ուղղված է «է»—«ե»-ի, քառավորիցի «բ»-ի և «ա» —«օ»-ի ուղղագրությունը: Հատուկ անունների ուղղագրությունը պահպանված է նույնությամբ:

Գրաբար տեքստին կից հրատարակվում է նաև ճառի աշխարհաբար թարգմանությունը՝ կատարված եղևոր ճեմարանի գրաբարի դասախոս Երվանդ Մկրտչյանի կողմից:

ԵԶՆԻԿ ԲԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

255բ ԵՐԱՆԵՒՈՅՆ ԵՍԻՔԻ ԵՐԵՅՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅՈՒ
ԱՍՈՒՏԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԵՆ ՅՈՎԱՆԵՍ

Այսօր գմեղ Յովհաննես գուարճացեալս ուրախութեամբ ի խմբումն էամ տեւեանաց: Յովհաննէս՝ որ գտին ձայն, որ Բանին որոտումն, որ յերկնից ճառագայթն, որ պատրաստութիւն լուսոյն, որ կազմութիւն կենացն, ճանապարհ, որ զճանապարհն եցոյց, միջնորդին միջնորդ, մարգարէիցն ծաղիկ, արդարոցն լրումն, // օրինացն կնիք, աւետարանացն սկիզբն, աստբեկոցն պտուղ աստջին: Եւ զի համառօտա-

գոյն ասացից, որ բանիքն մարգարէ և գործովքն առաքեալ, որ շնորհացն մկրտիչ և կոչմանն աւետարանիչ, որ սակս ճգնութեան՝ հրեշտակ և վասն առաքինութեան՝ յառաջընթաց որ յոլով ահա անուամբքն բայց ևս առաւել իրօք, որոյ հատանել առաքինութեանցն յոլովութիւն բանից ոչ կարէ և ոչ զանազանութիւն ճառից նկարագրել զգովութիւն մեծութեանցն: Քանզի զի՞նչ զնորայն մանաւանդ պարտ էր գովել, կամ ընդ որ առաւել զարմանալ, զի՞նչ նախ և ա[ռ]աջին երանել, այլոցն անփոյթ առնելով զանակնկալ յաղթութիւն, զհրաշալի ծնունդն, զխայտալն յորովայնի, յարգանդէ զմարգարէութիւնն, յորովայնէ զաստուածաբանութիւն, որպէս տղայ էլ ով զարարիչն քարոզեաց, բանի փոխ առեալ բան, ողջագործեալ սփոփէր զերկունս կուսին:

- 256բ. Զգաստացուցանէ զԱստուածածինն ընդ անձին // թերևս ընդդիմաբանելով և ասելով՝ զի՞նչ իցէ այս որ յիս սքանչելիքս, զիա՞րդ առանց առն հարսն, կամ ո՞րպէս մայր առանց առն լինիցիմ, զիա՞րդ ծնցի մանուկ առանց ուրուք զնա սերմանելոյ, կամ ո՞րպէս անախտութեամբ որովայն յղացի, զիա՞րդ ոչ նեղեցի արգանդն զայն որով զամենայն կրելով: Այլ զի՞նչ տղայն Յովաննէս ասաց առ Մարիամ, փոխանակ փողոյ զծօրն առաջի՞ արկանելով զլեզուն. «Օրհնեալ ես դու ի կանայս»¹ քանզի կին հանդիպիս, թէպէտ և զկանանց ո՞չ կրեցես զերկունս ծննդեանն: Կին հանդիպիս, վասն զի առաքեաց Աստուած զՈրդին իւր, որ եղև ի կնոջէ և եմուտ ընդ օրինօք, զի զորս ընդ օրինօքն իցեն՝ զնեցէ, զի մեք զորդեգրութիւն ընկալցուք: «Օրհնեալ ես դու ի կանայս», զի որ ի քեզ զօրհնութիւնս մասնաւորէ, այն որ ի քէն ըստ մարմնոյ, սոյն և ըստ հոգւոյ զանէծսն ցրուէ: «Եւ օրհնեալ է պտուղ որովայնի քո»¹: Ո՞վ արդեօք իցէ սա և // կամ ո՞րպիսեօք յառաջեալ փառօք, զի՞նչ անուանելոյ և կամ ո՞րպէս կոչելոյ արժան իցէ: Լույս Դաւթի ի սաղմոս մարգարէութեան ասելոյ. «Օրհնեալ է որ զայլոց է անուամբ Տեառն, Տէր Աստուած երևեցաւ մեզ»²: Այլ արդ առ Յովաննէս բանս դարձցի. սքանչանալով որ քան զսքանչանալ կարողութիւն է և զի ո՞չ իսկ է ամենևին կարելի: Քանզի երբեմն ասէ զՄկրտիչն յանապատի անդ զկերակուրն, զմանկութեան անտիսն, որ յաղագս տանն զսքանչելիսն, զհիացումն ծնողացն, զբնակցութիւն հոգւոյն, զփառաւորեալ պատմութեանն, զհրաշալի կերակուրն: Քանզի գօտեան մաշկեղինաւ զմէջն պնդէր և ստեօք ուղտուցն զքոլորն իսկ ծածկէր զմարմինն, որոյ զգօտին զճգնողն ահա և զօրականն ընդդէմ հրաշալեացն զինեալ պսակազգեստ ցուցանէր: Իսկ ստեօք ուղտուցն զՄկրտիչն առ Քրիստոս նշանակէր զհաղորդութիւնն, և վախճան զմարգարէութեանն զայն ընդունէր բան, եթէ տեսի հեծեալս երկուս // ի ձիս՝ հեծեալ մի յիշոյ և հեծեալ մի յողտու: Զիա՞րդ ձիս ասելով էշ և ուղտ ներքոյ հեծելոցն հանդերձեցեր: Եթէ ոչ ամենայն իրօք ձի ինձ զմարգարէութիւնն յիշատակէ, զի գուցէ և զփոյթ ճգնութեան և զերագութիւնն սուր. հեծեալ ի վերայ իշոյ** և յաւանակի նստեալ եմուտ յերուսաղէմ: Իսկ հե-

¹ Դուկ. Ա. 42:

² Սաղմոս ԸԺԷ 26—27:

* Զեռագրում՝ առ առաջի:

** Զեռագրում՝ իշոց:

ձևով ի վերայ ուղտու զՅովաննէս նշանակէ ոչ միայն ստե ուղտուց
 Լ.ր սգեցեալ, այլ զի և մարգարէ հեթանոսաց, որպէս և զայլ պարս
 մարգարէիցն հանդիպէ: Յաղագս որոյ զայս Հոգին Սուրբ Աստուծոյ
 ստեկեղեցիս հեթանոսաց ի ձեռն Եսայեայ գոչեաց ասելով. «Փոխեա-
 ցէ ի քեզ զմեծութիւն ծովու և ազգաց և ժողովրդոց, և եկեացեն ի քեզ
 երամակք ուղտուց և ծածկեացեն զքեզ ուղտերամակքն Մադիամու և
 Գեփայ, ամենեքեան ի Սարա եկեացեն» քերէլ քեզ ոսկի և կնդրուկ»³:
 Բայց եթէ զինչ վախճանն իցէ, ուսիր, և զփրկութեան Տեառն առցեն
 զաւետիս, արդ այսպէս սպա փառաւորեալ ունելով զպատմութեանն և
 258ա զկերպ/կորն նմանապէս ունէր զհրաշային ասացեալ: Մարախ ասէ.
 և մեղր վայրենի: Մարախ զօրէնսն ասէ, վասն զի մարախն կենդանի
 է՝ լերկ և օղական: Նախքան զվերաթեւելն՝ լերկ, քանզի ի վերայ երկրի
 ուստուտեալ շրջի, ոչ ունելով սլետս թեոց: Իսկ յորժամ վերաթեւեալ
 բարձրացի, յայնժամ իսկ և իսկ լինի օղական: Զոր օրինակ և օրէնք
 լերկ տակս գրոց, իսկ յաղագս հոգւոյն՝ օղական՝ անկատարիցն ան-
 կատար, իսկ զարգացելոցն՝ կատարեալ: Բայց լետ մարախոյն մեղր
 վայրենի ուտէր՝ յօրինացն զաւետարանականն վայելելով սեղան: Քան-
 զի ոչինչ քան զաւետարանական պատուիրանսն է քաղցր: Եւ վայրե-
 նի, քանզի որպէս ի վայրենի եղև մշակեալ, յորում և զկենաց փայտն
 Քրիստոս մշակեաց, զոր Իսահակ մարգարէացեալ յօրհնութիւնսն
 բարբառեցաւ այսպէս ասելով. «Ահա հոտ որդւոյ իմոյ իբրև զհոտ
 անդւոյ լիոյ, զոր օրհնեաց Տէր»⁴: Արդ սա աւասիկ այսօր զմեզ ի հո-
 258բ զնորականն հրախիւ խմբումն ուրա//խութեան և սեղանոյ: Ոչ որպէս
 Հերոդէս խոստանայ, այլ զնորին հակառակսն փոխանակ արբեցու-
 թեան զապաշխարութիւն պատուիրէ և կանանց օրհնադէ ողոյէ ի
 տան, թագչել ի սենեակս և նախ քան զքոյրոն մասամբք առաքինու-
 թեանցն պատկառանքն զարդարիլ: Քանզի պատկառանք կնոջ մայր
 պարկեշտութեան են վարդապետութեան, մի զմարմին ի կաքաւումնս
 շարժել, մի թողացուցանել զանդամսն և խորտակել, մի ձեռովն ճօճել, մի
 քանիքն կախարդել, մի հիւսուլ որոգայթ նորահասակացն, քանզի
 որովք և հեղձուցանենն՝ հեղձանին, և առհասարակ ի միասին լինին
 կերակուր սկզբնաւոր չար վիշապին: Թագաւորաց զգաստանալ հրա-
 մայէ, քահանայից և իշխանաց չարաւորօքն փափկանալ և ըմբել զքա-
 ւականն փախչելով յարբեցութենէ, զի մի ախտացին զոր ախտա-
 ցան Հերովդէս, որպէս զի մի զերդումն ի գինին: Եւ սպանումն գինին
 259ա ուտուցէ և դժնեայ խորխորատ // յայլ միւս ևս դժնեակագոյն խորխո-
 րատինս յարեալ լիցի, զի մի կրեցեն զոր ինչ Հերովդէսն: Քանզի դժո-
 խերասան գիտակցութեամբն խոցոտեալ խղճի սպանմանն, զոր յա-
 ռաջագոյն սպա տպանանեալ էր զՅովաննէս և Քրիստոսի Աստուծոյ
 մարդասիրին փառք յախտանս:

³ Եսայի Կ 5—6:

⁴ Երեմիայ ԻԷ 27:

ՄԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ ՎԿԱՑՈՒԹՅԱՄԲ, Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉԸ (Դ. ԴԱՐ) ԹԵՎԱՎՈՐ ԽԱՉԵՐ ԷՐ ԿԱՆԳԵՑՑՈՒՄ
 ՂԱՀՈՒՓՄԻՄՅԱՆՑ ԿՈՒՑՄԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԱՅՐԵՐՈՒՄ:
 Մ ԱՅԴ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է ՆԱԵՎ ՀԵՏԱԳԱ ԴԱՐԵՐՈՒՄ: ԹԵՎԱՎՈՐ ԽԱՉԵՐԻ ԼԱՎԱԳՈՒՑՆ ՈՐԻ-
 ՄԿՆԵՐԻՑ Է ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ԾՐՋԱՓԱԿՈՒՄ ԴՐՎԱԾ ԱՅՍ ԵՋԱԿԻ ԿՈԹՈՂԸ: ԱՅՆ ՀՈՐԻՆՎԵԼ Է ԱՐՑԱՆԻ ՓԱՌԻՍՈՍ
 ՂՈՒՂՈՒՄ, ՌԶԲ (1838) ԹՎԱԿԱՆԻՆ:

ԵՐԱՆԵԼԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՀԵՍԻՔԻՈՍ ԵՐԵՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՑՈՒ ԿՈՂՄԻՑ ԱՍՎԱԾ
ՍՈՒՐԲ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄԱՍԻՆ՝

Այսօր Հովհաննեսը մեզ՝ ուրախությամբ գլարձացածներին քերեց տեղեկի հորձանքի մեջ: Հովհաննեսը, որ Գառան ձայն է, Բաճի Որոտում, երկնքի ճառագայթ, լույսի նախապատրաստություն, կյանքի պատրաստություն, ճանապարհ, որ ցույց տվեց շավիղը, որ միջնորդի միջնորդն է, մարգարեների ծաղիկը, արդարների լրումը, օրենքի կնիքը, ավետարանի սկիզբը և առաքյալների առաջին պտուղը: Եվ համառոտ կերպով կասեմ, որ խոսքերով մարգարե է, գործերով՝ առաքյալ, շնորհների մկրտիչ՝ և կոչման ավետարանիչ, որ օգնության պատճառով հրեշտակ է և առաքիճության պատճառով՝ առաջնորդացիկ: Որը, ահա, բազում անուններ ունի, բայց առավել ևս՝ գործեր, խոսքի առատությունը չի կարող ընդգրկել նրա առաքիճությունը և ոչ էլ բազում ճանաչող կարող են նրա մեծության գովքը նկարագրել: Որովհետև նրա ինչն էր հատկապես պետք գովել, կամ ինչն էր ավելի զարմանալ, ինչի՞նչ առաջինը երանի տալ՝ անտեսելով ուրիշների անակնկալ հաղթությունը՝ հրաշալի ծնունդի՞ն, որովայնում խաչատալո՞ւն, մարգարեության՞ը՝ արգանից, աստվածաբանության՞ը՝ որովայնից, որպես մանուկ հայտնվեց նա, ով արարչի մասին ավետեց՝ խոսքով խոսք փոխառնելով. ողջագուրելով սփոփում էր կույսի երկունքը:

Զգաստացնում է Աստվածածնի, որ թերևս երկխոսում է իր անձի հետ՝ ասելով. «Ի՞նչ է այս հրաշքը, որ իմ մեջ է, ինչպե՞ս առանց այրի հարս, կամ ինչպե՞ս առանց տղամարդու մայր կլինեմ, ինչպե՞ս մանուկ կծնվի, առանց որ որևէ մեկը սերմանի նրան, կամ որովայնը ինչպե՞ս անախտաբար կհղիանա, ինչպե՞ս այն, ինչ բոլորն են կրում, չի նեղի արգանդը»: Իսկ ի՞նչ ասաց պատանի Հովհաննեսը Մարիամին՝ շեփորի փոխարեն իր մոր լեզուն առաջ մղելով. «Դու ես օրհնյալը կանանց մեջ», որովհետև ինչ ես դառնում, թեև չես կրում կանանց ծնունդի երկունքը: Կին ես դառնում, որովհետև Աստված ուղարկեց իր Որդուն, որ ծնվեց կնոջից և մտավ օրենքի տակ, որպեսզի գնի նրանց, որոնք օրենքի տակ են, որպեսզի մենք որդեգրություն ընդունենք: «Օրհնյալ ես դու կանանց մեջ», որովհետև նա, որ քեզ օրհնություն է բաշխում, նա է, որ քեզնից է մարմնով, իսկ հոգով անեծքներն է ցրվում: «Եվ օրհնյալ

է քո որովայնի պտուղը»: Ո՞վ է արդյոք սա, կամ ինչպիսի՞ փառքերով ճոխացած, [նրան] ի՞նչ պետք է անվանել, կամ ինչպե՞ս կոչվելու արժանի է: Լսիր Դավթի ձայնը սաղմոսի մարգարեության մեջ. «Օրհնյալ է նա, որ գալու է Տիրոջ անունով, Տեր Աստված երևաց մեզ»: Իսկ այժմ շրջենք խոսքը Հովհաննեսի մասին. սքանչանալով ավելի քան հնարավոր է սքանչանալ, և մի՞թե ամենևին կարելի չէ: Որովհետև երբեմն Մկրտչին անվանում է անապատի կերակուր, մանկության ավետիս, և պատմում է տան հրաշքների, ծնողների հիացման, հոգու բնակության, փառավորված պատմության, հրաշալի կերակուրի մասին: Որովհետև կաշվե գոտիով էր մեջքը ամրապնդում և ուղտի մազով էր ծածկում ողջ մարմինը, նրա գոտին, ահա, ճգնողն ու գորականը հրաշալիքների դեմ զինելով՝ պսակազգեստ էր ցույց տալիս: Իսկ ուղտերի մազը ցույց էր տալիս Մկրտչի հաղորդությունը՝ Քրիստոսին, և մարգարեության վերջում այդ խոսքը ուներ, թե՛ երկու ձիավոր հեծյալներ տեսա, մեկը էշ մատած և մյուսը՝ ուղտ: Ինչպե՞ս ձիեր ասելով՝ հեծյալների տակ էշ և ուղտ դրեցիր: Մի՞թե ոչ այն [պատճառով], որ ձին ամեն ինչով ինձ մարգարեություն է հիշեցնում, որպեսզի ցույց տա ճգնության ջանքն ու սուր արագությունը. էշի վրա հեծած և ավանակի վրա մատած մտավ Երուսաղեմ: Իսկ Հովհաննեսին ուղտի վրա հեծած է նկարագրում, ոչ միայն որովհետև ուղտերի մազ էր հագած, այլ որովհետև մարգարե էր հեթանոսների, ինչպես որ մարգարեների այլ խմբեր են լինում: Որի համար Աստուծո Սուրբ Հոգին հեթանոսների եկեղեցում այս բանը գոչեց Եսայի [մարգարեի] քերականով ասելով. «Քեզ կփոխանցի ծովի, ազգերի և ժողովուրդների հարստությունը, և կգան դեպի քեզ ուղտերի երամակներ և կծածկեն քեզ Մադիամի և Գեփայի ուղտերի քարավանները, բոլորը Սաբա կգան՝ քեզ ոսկի և կնդրուկ քերելու»: Բայց թե ինչն է վերջը, իմացիր. Տիրոջ փրկության ավետիսը կառնեն: Արդ այսպես փառավորված ունենալով պատմությանը մույնպես և հրաշալի կերակուրը. մարախ է ասում և վայրի մեղր: Մարախ ասելով օրենքը [նկատի ունի], որովհետև մարախը կենդանի է, ամազ և օղային: Նախքան թռչելը լերկ է, որովհետև հողի վրա ուստոստելով է շրջում՝ առանց թևի կարիք ունենալու. իսկ երբ թռչելով բարձրանում է, այն ժամանակ խկապես օղային է դառնում: Ինչպես օրի-

¹ Թարգմանական որոշ անհարթություններ պետք է բացատրել բնագրի հնարավոր աղավաղումներով:

նակ օրենքը լերկ է գրությամբ, իսկ հոգու համար օղալին է՝ անկատարների համար՝ անկատար, իսկ զարգացածների համար՝ կատարյալ։ Բայց մարախից հետո վայրի մեղր էր ուտում, վաչելելով ավետարանական օրենքների սեղանը, որովհետև ոչինչ ավետարանական պատվիրաններից ավելի բաղցր չէ։ Եվ վայրի [է առում], որովհետև ինչպես վայրին մշակվեց, նույնպես և Քրիստոս մշակեց կենաց փնտրող, որ Խառնակը մարգարեանալով օրհնությունների մեջ բարբառեց՝ այսպես ասելով. «Ահա իմ որդու հոտը, մեծ նախրի հոտի պես է, որ օրհնեց Տերը»։ Արդ սա այսօր ահա մեզ հրավիրում է հոգևոր ուրախության և սեղանի հավաքի, ոչ ինչպես Հերովդեսն է խոստանում, այլ նրան հակառակ՝ արքեպիսկոպոս փոխարեն ապաշխարություն է պատվիրում և հրամայում է կանանց մնալ տանը, թաքնվել սենյակներում և բոլորից ավելի սուաքինությամբ և ամոթխածությամբ զարդարվել։ Որովհետև կնոջ պատկառումը պարկեշտության վարդապետության մայրն է՝ կաքավելիս մարմինը չշարժել, անդամները չդողացնել և

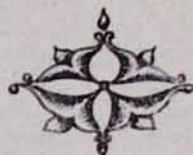
չկոտրատել, ձևով չճոճել, խոսքերով չկախարդել, նորահասակների համար որոգայթ չհյուսել, որովհետև ինչով որ խեղդում են, կխեղդվեն, և բոլորը միասին կերակուր կդառնան առաջին չար վիշապին։ Թագավորներին հրամայում է զգաստանալ, քահանաներին և իշխաններին՝ չափավորությամբ մեղմանալ և խմել բավարար չափով՝ փախչելով հարբեցողությունից, որպեսզի չախտավորվեն, ինչպես ախտավորվեց Հերովդեսը, որպեսզի գինով [սուտ] չերդվեն։ Եվ գինին սպանություն է ուսուցանում և դժնդակ խորխորատից մեղում է մյուս ավելի դժնդակ խորխորատին, որպեսզի չկրեն այն, ինչ Հերովդեսը [կրեց], քանի որ անսանձ գիտակցությամբ խոցոտված՝ նախ խիղճը սպանեց, ապա սպանեց Հովհաննեսին։

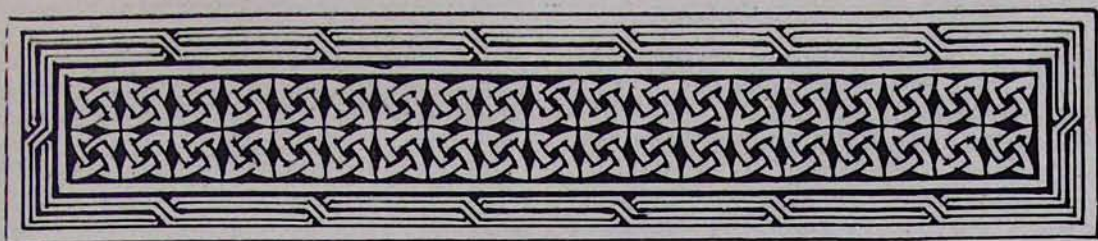
Եվ մարդասեր Քրիստոս Աստծուն հավիտյան փառք։

Գրաբարից թարգմանեց՝

Հոգևոր Գեմարանի դասախոս

ԵՐՎԱՆԴ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԸ

ՀՈՎՀԱՆ ՕՁՆԵՑԻ

ԸՆԴԴԵՄ ՊԱՎԼԻԿՅԱՆՆԵՐԻ

Եթե դեռ Քրիստոսի մարմնաճաշու սկզբից իսկ Հովհաննես ավետարանչին պատշաճ էր իր ընդհանրական թղթում ասել, թե «Բազում նեղեր են աշխարհ եկել, որով կարող ենք իմանալ, թե վերջին ժամանակներն են», ապա էլ մենք ի՞նչ ասենք, որ ոչ միայն ավելի չար ու քաղմաթիվ նեղեր ենք քերում մեզ հետ, այլև, իսկապես, ահա, հասել ենք ժամանակի վերջին. արդարև սուտ քարոզիչներ ու վկաներ են եղել,—ես մեր ժամանակների մասին եմ ասում և ժամանակիս մարդկանց: Գտնվեց, ահա, մի որոգայթ, որը, իբրև թռչնորսի ցանց, զըցվեց իր ազգի՝ ժողովրդի մեջ՝ բռնելու տըխմար ու պարզամիտ մարդկանց, որոնք չարիքից չարիք ելնելով՝ պատկերամարտությունից անցան խաչամարտության ու քրիստոսատյացության, այնտեղից էլ՝ անաստվածության և դիվապաշտության: Այլև խորամանկությամբ չարության իրենց սպանիչ գեղք դարձրին քրիստոսասեր հոգիներին և, դաշնակցելով թլփատված բռնակալների հետ, նրանց ստվերագիր և առասպելապատում մատչանների հմուտ օգտագործմամբ՝ համբակներին ներգրավեցին իրենց քաղմության մեջ: Եվ եթե ումանց՝ համատությունից ախորժելի էր բարեկամությունը քանաարկուի հետ, ապա զարմանալի ոչինչ չկա, որ ոմանք էլ համախոհ լինելով մտերմանալին նրա արքանակներին: Սրանք են, ահա, որ իրենց աիոծ շուրթերով հանդգնում են նախատել մեզ՝ կոապաշտներ անվանելով՝ մեր ուղիղ, աստվածավանդ ու լուսավոր կրոնի և տե-

րունական նշանի պաշտամունքի պատճառով, հռչակելի այն նշանի, որն ընդունել ենք աներկյուղորեն, անդրդվելի մտքով, ամեն մի նյութ կապելով նրա հետ, մի նշան, որ սարսափելի և պատկառելի է նույնիսկ քերովքեների համար, բուժիչն է մեր հոգեկան ու մարմնական ախտերի և որից սարսում ու զարհուրում են դեերը: Անհավատության դևից հիմարացած այդ խելագարները անամոթաբար պախարակում են մեզ՝ Աստծո մարդացած Բանի պատկերը կենդանագրելու պատճառով, հակադրելով մեզ սուրբ մարգարեների այն խոսքերը, որ, իբրև հանդիմանություն, ասված են հեթանոսական կոամության մասին: Այդ խավարամիտները չեն կարող տեսնել այն տարբերությունը, որ կա մեր աստվածապաշտության և հեթանոսական քաղմաստվածության միջև. մենք մեկ Աստծո Միածին Որդու պատկերն ենք պաշտում և նրա հաղթության նշանը, մինչդեռ հեթանոսներին անհոռն ու անթիվ պաշտամունքներով մոլորեցրեց աստաճան: Հեթանոսներից ոմանք խարվեցին, հետևելով աշքի տեսածին: Նրանք երկնքի և երկրի տարրերից ինչ որ առերևույթ միանգամայն գեղեցիկ էր՝ աստղերը, լեռները, բլուրները, ծառերը, քարերը՝ աստվածներ անվանեցին: Ոմանք էլ կենդանիների ուժից ու դաժանությունից վախեցած ու հաբեկված՝ սկսեցին պաշտել նրանց և աստվածներ անվանեցին, ինչպես քաբելացիները՝ վիշապին, եգիպտացիները՝ կոկրոփիլոսին: Իսկ ովքեր էլ չափից դուրս

տարվեցին իրենց վավաշտ ախտի մտահոգությամբ՝ ստեղծեցին արական և իգական անդամների նմանաձև արձաններ և պաշտեցին, ինչպես մովսրացիները և սիրոնացիները՝ Քամուխին և Աստարտեին։ Ուրիշներն էլ կան, որ ընտրելով կյանքի համար օգտակար և պիտանի տարրերը՝ աստվածացրին նրանց, ինչպես պարսիկներն ու մարերը՝ և՛ հուրը, և՛ ջուրը, և՛ երկիրը։ Դա նույնիսկ այն աստիճանի հաճու էր նրանց, որ մեռնելուց հետո իրենց մարմինները թողնում են, որ ուտեն զազաններն ու թռչունները, քան թե թաղեն հողում և նեխությամբ անպատվեն երկիրը, որին պաշտում են հիմարորեն։ Ոմանք էլ տեսնելով արյուն ու թարախ ծծող կենդանի էակներ, իբրև ախտեր բուժողների և ցավեր հալածողների՝ մեծարելով՝ անվանեցին աստվածներ, ինչպես գազացիները և ակկարոնացիները՝ տգրուկներին, ճանճերին և մեծերին։

Հեթանոսների մի մասն էլ պատվում ու պաշտում են այն կենդանիները, որոնք վնասակար գազաններից պաշտպանվելու մեջ ապաստելու օգնություն են ցույց տալիս իրենց տերերին։ Այսպես, հյուսիսային (ցեղերը պաշտում են) ձին և շունը, մեկին՝ արագաշարժության համար, որն իր ոտքերով, ասես թևերով, թոցնում է հեծյալին, տանում, ուր փախազում է հասնել, մյուսին՝ տիրոջը գազանների հափշտակությունից ապահով պահելու համար։ Խոսքս վերաբերվում է նաև նրանց, որոնց մոտ մեծարգի է կատվապաշտությունը. կատուն պաշտում են իրենց կերակուրները ապակառողներին՝ մկներին, կերակուր դարձնելու պատճառով։

Հեթանոսների մոտ, ասվածից բացի, ամենից ամբարիշտն այն էր, որ ստեղծվեց մարդու անձի պաշտամունք և երկրպագություն։ Ով աստվածության կապածանքով մոլորվում էր ընկերներից՝ խոնարհվելով, հիմարաբար երկրպագում էր ինքն իրեն։ Համեմատվելով ուրիշների հետ և տեսնելով, որ ինքը փոքր ու նվազ է ընկերոջից՝ գերազանցողին դնում էր արարչի աստիճանի, իսկ իրեն՝ խելագարությամբ՝ խոստովանում արարած։ Այսպես վարվեցին, ահա, քաղդեացիները, որոնք տեսնելով վիթխարի և հուժկու այն տիտանին, որի հասակի երկարությունը վաթսուս կանգուն էր, իսկ լայնությունը՝ վեց, դրա համար էլ նրան՝ իր վիթխարի կազմվածքի պատճառով, պատիվ տվին ու պաշտեցին որպես աստծու։ Սրա չար պաշտամունքի խավարը պատեց ամենուր, կուրացրեց բոլոր երկրները՝ ըստ յուրաքանչյուր լեզվի ալլափոխվելով անունը. քուշացիները նրան կո-

չում են 'Ներրովթ, բաբելացիները՝ Բել, փղշտացիները՝ Բահալ, հելլենացիները՝ Դիոս, պարսիկները՝ Ուրմիզդ, հայերը՝ Արամազդ։

Եվ ինչպես խաբվեցին սրա հասակի բարձրությունից ապշելով, այնպես էլ զարմանալով ուրիշների սրտահաճ այլ հատկանիշներով խաբվելով՝ նրանց էլ աստվածներ անվանեցին. Կոռնոսին, օրինակ, պատերազմասիրության և համարձակ հարձակման համար, Արեսին՝ քաջարության, Հերմեսին՝ կորովի ճարտասանության, Զևսին՝ անհաղթահարելի հսկառակորդների հետ զուգախառնության, ոմանց էլ բարեբաստիկ բնական այլ հատկությունների համար։ Քանդակելով այդպիսիների պատկերաձև կոտրերը, նրանց ևս աստվածներ անվանեցին։ Եվ քանի որ այդ գարշ պիղծերի ու վատթարագործների անուններով կոտրեր էին կանգնեցրել, չարասեր ու ճշմարտապաշտ դեր դարձնում էր նրանց մեջ մտնելով և տեսանելի արձանների միջոցով դեպի իրեն էր քաշում կռապաշտներին՝ ընդունելով նրանց երկրպագությունը։ Դրանից էլ երևան եկան ոչ միայն դիցերի երկրպագու տարրապաշտները, այլև դիվապաշտները, որոնք ոչ միայն վերցրին դեների այդ պաշտամունքը, այլև իրենց հերթին սկսեցին ծառայել նրանց։ Եվ ոչ միայն դիվաբնակ ու դիվաշունչ կոտրերի սպասավորներ դարձան, այլև դյուցազնիներ անվանելով՝ նրանք վեր էին դասում մարդկային քնությունից։

Արդ, կռապաշտների բացահայտումն քողարկված այս հիմարությունը մերկացնելուց հետո, այլևս ոչ մի հարկ չկա նրանց ինչ-որ մոր անուն տալ, որովհետև ակներևորեն իրին համապատասխան անունը կարիք չունի ուրիշ անվանակոչության։ Արեգակին երկրպագելով՝ նրանից էլ լծորդվում է երկրպագուների անունը (արևապաշտներ), մկնորս կենդանիներից՝ նրանց պաշտողների անվանումը (մկնապաշտներ), իսկ ուլքեր ձին ու շունն ընտրելով՝ նրանց դարձրին իրենց աստվածներ, թող նրանցից էլ մղված ընկեն խորխորատ, իսկ եգիպտացիներից էլ (նրանք, ուլքեր կոկորդիլոս են պաշտում)՝ թող ընկղմվեն գազանասնույց գետը։ Խավարում կատարվող այդ խավարային գործերից խոհեմ փտանգի ենթարկելով՝ պարսկական մայրապականությունից անցնում են նույն Քամուխի և Աստարտեի գարշելի կոտրերին, որոնց արդյունքն են ոմանք։ Հանեսի և Համեսի հետ, ոմանք գեհենի հրի ցայտքեր ժայթքող կայծակնառաք դեհին քարեքանդղներ լինելով, խոնարհվում ու երկրպագում են Ոլիմպիոս լեռան գեղեցիկալի և փրփրե-

րախ դեհն: Երեխաների արյամբ զանգեղով
ալյուրը, լափում են անիրավորեն՝ օրենք
համարելով այն, ինչ վատթար է նույնիսկ
խոզերի անզգա ծննդակերությունից: Ու-
մանք էլ դիակները հանում են երդիկներով,
դնում տանիքներին և, հայացքները դեպի
վեր, երկնայիշ եղած, ալևալ խոսքեր ա-
սելով երդվում, թե՛ Բարձրյալը գիտե: Ա-
րեգակին աղոթելիս կեղծավորաբար Արե-
վիկ, Լուսիկ են ասում, իսկ ծածուկ՝ Մանիի
և կախարդ Սիմոնի մոլորությունների հա-
մաձայն կանչում օդային և լուսնոտ դե-
րին: Դրա պես և այն ասված է, թե ինչպես
առաջնածին կնոջ մանուկը վերցնելով՝ ի-
րար ձեռքից ձեռք են ձգում՝ տանջամահ ա-
նելով և ում ձեռքին երեխան շնչասպառ
ավանդում է հոգին, նրան աղանդապետի
կարգ են տալիս և մեծարում: Հետո խար-
դախամիտ երդումներ են տալիս նրա ա-
նունով: Երդվում են, ասում են, Միածին
Որդուն, կամ թե՛ Ես վկա եմ քի փառս նրա,
ում ձեռքին իր հոգին ավանդեց Միածին
Որդին:

Ահա այսպիսի զանազան խաբկանքի
խոսքերով ծածկում են իրենց հոգիները և
հնարք գտնում՝ հավատացյալներից տգետ-
ներից քաշելով դեպի իրենց: Եվ ինչպես
գորտերը, որոնք իրենց մարմնի անդամնե-
րը սուզելով լճերում՝ բերանները դեպի
դուրս ձայն են արձակում՝ լիովին հայտնի
լինելով և մնալով անհայտ, այդպես էլ ա-
սածս մարդիկ են, տղմասեր ու չարագործ,
որոնք միմյանց մոտ անպատկառ ձևով
պղծության են դիմում, իսկ մեզ մոտ սխա-
լավրեպ ու պատրող խոսքերով ձևանում
անգետ: Նրանք չգիտեն, թե ինչպես ան-
կարելի է ծածկել հոտի բուրմունքը, որ
ինքն իրեն է հասնում հոտոտելիքին, այդ-
պես էլ անհնարին է թաքցնել այն գործե-
րը, որոնց համբավը հողմով գալիս ու դիպ-
չում է շատերի լսելիքներին: Բայց և դժ-
վար է ամեն ինչ իմանալ այն բազմազան
ու խոտն չարության մասին, որ անտառի
պես աճել է նրանց մեջ, որովհետև բացա-
հայտ սատանայական այդ ուսմունքը միա-
վորվելով մի տեղ՝ նրանց ամբարշտության
հեղեղներից դարձավ ծով:

Ներսես կաթողիկոսի կողմից խրատված,
բայց խելքի չեկած նախկին մծղնե աղանդի
պապիկյան բեկորները կաթողիկոսի մահից
հետո խույս տալով թաքնվեցին մեր աշ-
խարհի տարբեր շրջաններում: Պատկերա-
մարտներից ոմանք էլ, որոնք կշտամբանք-
ների էին ենթարկվել Աղվանքի կաթողի-
կոսներից, գաղթելով եկան և հարեցին
նրանց, քանի որ՝ ով շեղվում է ճշմարտու-
թյունից, սիրում է հասնել իր նմաններին:
Եվ քանի դեռ նրանք դերաբրիստոսի կա-

րապետներին իրենց գորավիզ չէին գտել,
վախենում ու սարսում էին քրիստոնական-
ների ուղիղ և գերապանծ կրոնից, մանա-
վանդ որ անզգամը, իր մտքերից տանջվե-
լով, դատապարտում է ինքն իրեն: Իսկ
երբ երևաց հնացած ու աղոտ այս [մահ-
մեղակամ] կրոնը, կարծեցին, ինչ-որ մեծա-
գույն մի բան է դա, այն ժամանակ դուրս
սողալով իրենց դարանամուտ որջերից՝
համարձակվեցին հարձակվել միջնաշխար-
հի և ժողովրդաբնակ վայրերի վրա՝ իրենց
մաս հասած հեղեղահոտ ու հեղձուցիչ ջրե-
րի այն վայրից, որ կոչվում է Զրկա: Ամեն
տեղից միասին գնալով մի տեղ, կուտակ-
վեցին, ինչպես տարբեր վայրերի անզոդ-
ները՝ նեխաշաղիղ լեշի վրա և իրենց ան-
վան աղտեղությունը հանդգնեցին փաթա-
թել նաև այն մարդկանց, որոնք հույսով
ձեռք են մեկնել երկնային քարիքներից:
Ընտրյալ և աստվածային բնակության ար-
ժանավոր մարդկանց, որոնք երկրում երկ-
րայինների վարքով են առաջնորդվում,
այնքան են անզգա դարձել դևի հայհոյու-
թյունից, որ նույնիսկ այդպիսիներին անա-
մոթաբար հանդգնում են փոխել իրենց
ամբարշտության մաղձով՝ կոապաշտներ
ստելով նրանց:

Ես չեմ նվաստանում, բարեպաշտորեն
լսելով այդ խոսքերը, որոնցով փորձում են
նախատել մեզ, որովհետև մենք արդարև
կոտմ, կոփում, քանդակում և քերում ենք
այն ամենը, որոնցով կատարում ենք մեր
աստվածապաշտության կարգը՝ եկեղեցի-
ները, սեղանները, խաչերը, պատկերները:
Բայց մենք դրանք չէ, որ պաշտում ենք՝
համապաշտամունք լինելով հեթանոսներին:
Նրանց մեհյանները շինվել են որպես կուռ-
քերի ընդունարաններ, միևնույն եկեղեցի-
ներն այն բարեպաշտների աղոթքների ու
խնդրվածքների տաճարներն են ու ժողո-
վարանները, ովքեր կամենում են մերձե-
նալ Աստծուն: Դրա համար էլ Աստծո տա-
ճարը և կուռքերի մեհյանները, ինչպես և
Պողոսն է ասում, խիստ տարբեր են միմ-
յանցից: Ձեռակերտ կուռքերը, ինչպես
սկզբում ասացի, քանդակվել են հիմք ըն-
դունելով որևէ ախտ, և յուրաքանչյուր ախ-
տի դև, մարմնանալով կուռքի մեջ, մեհյա-
նը դարձնում է իր կուռքի բնակարանը: Սա
նկատի ունի մարգարեն, երբ ասում է, թե
«Հեթանոսների բոլոր կուռքերը դևեր են»՝
բարկության դև է կամ ագահության, կամ՝
սպանության, կամ՝ պոռնկության: Միևնույն
եկեղեցիները շինվել են հավատացյալների
աստվածասիրության փափագով. դրա հա-
մար էլ Աստված ինքն է դադարում այն-
տեղ և նրանց մեջ, իրար դասակցելով,
պայում են երկնային զվարթումների դա-

սերը, քանի որ, ամենայն իրավամբ, որ հայտնվում է Աստված, մենք ընդունում ենք, որ նրա սպասավորության համար շուրջը կանգնած է հրեշտակների բազմությունը:

Այնուհետև. կուսպաշտները մահացածներից ոմանց նմանությունը կերպագծելով դրոշմում են անշունչ նյութերի մեջ, և այդ պատճառով էլ պատկերագործն ինքն էլ ոչ մի հույս չի կապում ոչ նախատիպի և ոչ էլ նրա պատկերի հետ: Մինչդեռ ամեն մի նյութի մեջ մենք մարդակերպ նմանությամբ պատկերում ենք կենդանի և կենդանարար Քրիստոսին և դրա համար էլ հաստատում է մեր հույսը, քանի որ, ինչպես ինքն ասաց «Նա, ով հավատում է ինձ՝ մահ չի տեսնի, եթե մեռնի էլ, պիտի կենդանի լինի»: Եվ ինչպես Նապին էլ ասում՝ պիտի ասեն. «Տեր Աստված Իսրայելի, երկրի ծագերից լսեցինք հրաշքներդ, հույս բարեպաշտի. թող իմ խորհուրդն ինձ և իմոնց լինի»: Այսինքն՝ արհեստի ձեռակերտին չէ, որ ներկայացվում է առաջիկա հույսի խորհուրդի երաշխիքը թե իր և թե յուրացիների համար: Իսկ կոտրերի մասին ասում է, թե «Նրանց նման կլինեն նրանց շինողները և բոլոր նրանց հուսացողները»: Եվ թե՛ «Թող ամաչեն բոլոր նրանք, ովքեր երկրպագում են կոտրերին և ովքեր պարծենում են իրենց քանդակված կոտրերով»: Նրանցից ամենաշար դեղերը՝ ըստ յուրաքանչյուրի մեջ մարմնավորված ախտի, պահանջում են, որ կատարվի համապատասխան պաշտամունք: Այսպես, ահա, պոռնկության դեմ մասին գրված է, թե «Բելիեգովը մտան և մերկացան իրենց ամոթից և գարշելի կոտրերը դարձան նրանց սիրեցյալները»: Ապամության դեմ համար ասում է, «Իրենց բուտրերին և դուստրերին զոհեցին դեղերին և անմեղ արյուն թափեցին»: Հարբեցողության դեմ վերաբերյալ էլ ասում է. «Նրանց մեջ կենդանացավ ու կաթեց գինու և հարբեցողության մոլորության դեմ»: Տարբասիրության դեմ ստիպում է իր հնազանդներին երկրպագել պատահած բարեձև և գեղեցկատես տարրերին: Այդպես սովորեցին կարկանդակներ շինել երկնքի տիկնոջ համար և նվերներ ընծայել արեգակին: Նմանապես նա սովորեցնում էր, որ երկրում փայտին կանչեն՝ «Դու իմ հայրն ես», բարին, թե՛ «Դու ես մեզ ծնել», և հրամայում էր զոհեր մատուցել լեռների և բլուրների վրա, կաղնիների ու կաղամախիների և տերևաշուք ծառերի ներքո: Իսկ մեզնից ի՞նչ է հայցում մեր տեր Աստվածը. «Միայն իրավունք անել և արդարություն գործել» և «Չարի փոխարեն չար չհատուցել, այլ չարին հաղթել բարությամբ» և թե՛ «Խաղաղություն արել և խաղաղության

Աստվածը պիտի ձեզ հետ լինի»: Այսպիսի և սրանց նման սիրելիներ լինել հրամայեց մեզ Աստված, ինչ ատելի է նրանց համար՝ դեղերի հրամանով, որովհետև ինչ միանգամայն մերժելի է մեզ համար, մեծարելի է նրանց համար: Որովհետև սկզբնաշար և մարդատյաց դեղերը կամենում են չարչարանքների ու նեղությունների մեջ տեսնել ոչ միայն նրանց, ովքեր իրենցը չեն, այլև իրենց պաշտողներին են գրգռում չարագործությամբ ու վնասարարությամբ հարձակվելու իրար դեմ: Դա էլ տեսնում ենք, թե ովքեր են ծառայություն մատուցում սատանային՝ խեղանդամներ, հոգեհաշմանդամներ, հյուծվածներ, ալյանդակներ և ուժից ընկածներ: Իսկ մեր մարդասեր և բարերար Տերը ոչ միայն ողջանդամներին չի նախանձում առողջության համար, քանի որ հենց նրա կողմից են աղյսես եղել ու պահպանվել, այլև բժշկության դեղեր է տալիս ախտաձեռներին:

Ինչելով մարմնավոր և նրա կապանքներով կապված՝ մենք չէինք կարող խառնվել հրեշտակներին և բացահայտորեն տեսնել Արարչի մեծությունը, ինչ քերովքներին է միայն տեսանելի, մինչդեռ մեր քանակաւությունը միշտ ձգտում է մտքի տեսողությամբ հասնել լինել գերագույն և առաջին պատճառին, ուստի միտքը հաճելով զգայական երևույթների և իրերի մեջ՝ ընկնում է. նրանց թակարդը և ստիպված՝ իր որոնածը ընտրում է նրանցից: Եվ քանի որ իր կամքով էլ վերցնում է նրա կերտման նյութը և պատվում, տիրական է դարձնում այն, այնուհետև ջանք չի խնայում նրան հոշակել արարիչ, իրեն՝ սպասավոր: Այս ձևով մոլորվեցին մարդիկ, զանց առնելով մեկ աստվածության իշխանությունը և ծառայելով բազմաստվածության իշխանությանը, այստեղից էլ մեկ աստծու կերպարի փոխարեն ծագեցին այն տգեղ և ալյակերպ ձևերը, որոնք դրսևորում են մարդկային բազում ախտերի և ցանկասիրությունների շաղախները: Եվ դա այնքան ժամանակ, մինչև ստեղծողը գթալով իր պատկերին՝ դարձավ ստեղծվածի պատկեր, և նա, որ սկզբից իսկ մարդուն արարել էր ըստ իր պատկերի և նմանության՝ ինքը եկավ, և այս վերջին ժամանակս ծառայի կերպարանք առավ և լինելով մարդու նմանությամբ՝ եղավ մարդու կերպարանքով, որպեսզի այս միջոցով իր ստեղծած պատկերն ամրագրվի էլ գարդարի գեղեցկությամբ՝ ըստ նրա առաջին աստվածատիպ նմանության: Եվ սրա համար է, որ մեզ ուսուցանեց պաշտել Աստուծո մարմնացած Բանին՝ մարդկային կենդանագրված պատկերի ձևով և նրա հաղթության պատվա-

կան ճշանդ՝ խաչի ձևով: Դրանց երկրպագելով՝ չեմ երկմտում, թե ինքնին բազմած այդ իրերին ես Քրիստոսի երկրպագություն եմ մատուցում: Ավելի շատ ոչ թե տեսանելի երևացողին եմ նայում, այլ մտածում եմ նրա մեջ զանգված անտեսանելիի մասին: Թեև նյութը կարող է լինել այլազան և տարատեսակ, բայց ես յուրաքանչյուրի մեջ տեսնում եմ նույն գորությունը: Երբ քարից կամ ոսկուց պատրաստված խաչ կամ պատկեր եմ տեսնում, մի՞թե ես իմ հույսը քարի կամ ոսկու վրա եմ դնում: Այդպես եմ վարվում նրանք, ովքեր, ինչպես մարգարեն է ասում, «Ծանաում էին քարի և փայտի հետ» և որոնց մասին Դավիթն ասում է, թե «Հեթանոսների կուռքերը արծաթ ու ոսկի են»: Իսկ մենք տարբեր նյութերից անջատելով պատվում ենք միայն այն նյութերը, որոնց վրա պատկերում ենք Քրիստոսին կամ նրա խաչը: Անունն ու նմանությունն էլ անհրաժեշտ են դարձնում երկու բան. Քրիստոսին բնակեցված տեսնել այդ պատկերների մեջ, մեզ էլ՝ աներկբա արտով մեծարել նրան: Եվ ոչ միայն այս. քահանայական խոսքը և ձեռքն էլ Սուրբ Երրորդության գորությունն է բնակված համարում նրանց մեջ, նրանց շնորհիվ եմ մարդկանց պարզևեղ հասնում կամ պատուհասներ, նրանցով եմ փակվում կամ բացվում երկնքի դռները, նրանց եմ, որ տեղի տալով՝ հնազանդվում եմ բոլոր տարրերը:

Իսկ ի՞նչն եմ քահանայական խոսք ու ձեռք կոչում. այն, ինչ Սուրբ Հոգու նույն առհավատչյան է նաև վստահեցնում. ումանց մերձեցաւ ու ապավինել իբրև բարձրագույն և աստվածաբնակ նյութերի: Ես սուրբ յուղի հեղման մասին եմ ասում, որով, հախկնում, աստվածային Հոգին անցնում էր քահանաներին և թագավորներից, ներգործում նրանց վրա: Եվ ամենուրեք բոլորի մոտ էլ այս յուղով պարզևաբաշխ Հոգին գտնում է իր կատարյալ խորհուրդը: Միշտ այնպես, ինչպես մեր մարդկային բնությունն է երկու տեսակ, այդպես էլ երկպատիկ ու նորոգող Սուրբ Հոգին է մերձեցնում մեզ. նյութականությամբ զվարճացնում է զգայականը, քանի որ «Յուղը,—ասում է մարգարեն,—զվարթացնում է», իսկ իր գորությամբ գորացնում է մեր հոգեկանը, «Հրամայիր,—ասում է,—Աստված քո գորությամբ գորացնել այն, ինչ հաստատեցիր մեր մեջ»: Եվ որպեսզի որևէ մեկին կասկածելի չլիս իր գործի իրողությունը, սկզբից մարմնավոր տեսքով եկավ հանգչելու իր ազգակցի վրա, կամեցալով այդպես երևալով աշխարհին առհավատչյալ լինել իր աներևույթ գալստյան համար, իսկ

աշխարհը չկամեցավ աչքի տեսածը դարձնել արտի տեսողության ճանապարհ: Սա հենց այն է, ինչ Տերն ասում էր, թե «Աշխարհը չի կարող ընդունել նրան, որովհետև չի տեսնում և չի ճանաչում նրան, բայց դուք տեսնում եք, որովհետև ձեր մոտ է բնակվում»:

Այդպես էլ, ահավասիկ, մենք՝ առաքյալների խոսքով Ամենասուրբ Երրորդության հավատացյալներս, ընդունում ենք, որ փրկկազործության միջոցները՝ եկեղեցիները, սեղանները, խաչերը, պատկերները, օծված են յուղով, և հավատում ենք, որ նրա հետ այդ միջոցներին է անցել աստվածային գորությունը: Սրանցով էլ նրանք տարբերվում են նույնատեսակ մյուս բոլոր նյութերից, իսկ մենք կոապաշտներից սահմանազատվում ենք նրանով, որ նրանք ամբողջ նյութն են աստվածության տեղ ընդունում և խաբվելով՝ գրավվում: Մեր խոսքի ճշմարտության վկայություն կարող է լինել այն, որ մարդկանց մոտ նրանց միջոցով եմ կատարվել գորություններն ու հրաշքները, նրանցից եմ սարսել ու փախստական եղել դեռ: Ըստ գրածի՝ թե «Քո հավատացյալներին ճշան տվեցիր, որպեսզի փրկվեն աղեղներից», որ ավելի պատշաճ էր անհավատներին ապշահար անելու և հավատին հպելու համար, քան մեզ, որովհետև «Նշանները,—ասում է առաքյալը,—անհավատների համար են և ոչ թե հավատացյալների»: Անշուշտ նյութերը չէին կարող կենդանի մարդկանց օգնության շնորհ մատուցել, եթե Աստված բնակված չլիներ նրանց մեջ:

Եվ տարակուսանքով մի գայթիք նրա լուելու և ոչ թե իրեն հայհոյողներին և թռչնամանողներին չհարվածելու համար, քանի որ Աստված հավասարապես վարվում է երկու ձևով՝ համբերամտությամբ և վրեժխնդրությամբ: Ամեն տեղ, ամեն ժամանակ և ամենքի դեմ չէ, որ նա վարվում է այդ երկու կամ դրանցից այս կամ այն ձևով, այլ տեղ կա, ժամանակ, երբ նա վարվում է մեկ այս, մեկ այլ ձևով, երբեմն էլ՝ այնպես, ինչպես հարմար է գտնում աստվածային կանխատեսությունը: Եվ ոչ էլ անհավատության մտքերով ցած գլորված՝ համառոր, թե իբր անհնարին է, որ Աստված լինի իր ստեղծած գոյացություններից ամեն մեկի մեջ. «Ինձնով,—ասում է,—լցված եմ երկինքն ու երկիրը» և թե՛ «Նրա փառքով է լցված ողջ երկիրը», այլ կարող է միայն նրանց ներգործությամբ տնօրինել, դրանցից որով կամենա ինքը և ինչ պահանջի ժամանակը:

Մովսեսը գալազանով ճեղքեց ծովը, ա-

մուլ քարից գետ հոսեցրեց. այդ հրաշագործությունը մենք վերագրում ենք ոչ թե անզգա փայտին, այլ նրա մեջ պարփակված աստվածային շնորհներին: Տապանակը կանգնեցրեց Հորդանան գետը, Եդիսայի վերարկուն բաժանեց նույն գետը: Երիթովի պարիսպները կործանվեցին տապանակից, նրանից մնում Բզան՝ փորձելով տկար ուժով օգնելու ամենագործին, նա էր, որ հարվածեց ալլազգիների հետույքներին ու սրունքներին, նա էր, որ մեհյանի մեջ ցած տապալեց և փշուր-փշուր ցրեց Դազուհի կուրքը՝ աստվածապաշտության շավիղը ցույց տալով կոապաշտներին: Մի՞թե քարերից կոխված տախտակներն էին անում այս բոլորը, և ոչ թե ինքն Աստված, որ միավորված էր նրանց և ժամանակին էլ դա էր պահանջվում:

Արդ, քանի որ թե հին և թե նոր ժամանակ երևաց, որ Աստծո կամքն է լինել անշունչ նյութերի մեջ և նրանց միջոցով օգտակարության պետքեր մատակարարել մարդկանց, ցույց տանք նաև այն, որ մեզ համար պատվելի և պաշտելի են այնպիսի նյութերը, որոնց մեջ Աստված կլինի: Բայց խոսքի որսորդ հակառակորդները թող նեղություն միայն հարձակվեն այս պարզ ասված խոսքերիս վրա, թե, իբր, Աստված ամենուրեք է, թե, իբր, բոլոր գույքերը պաշտելի են, թե, ուրեմն, ճիշտ է, որ մենք, իբր, Արարչի փոխարեն պաշտում ենք արարածներին: Քալ լիցի: Ընդհանուր նյութերից մենք միայն նրանք ենք պաշտում, որոնք, իբրև գործիք՝ Աստված առնում է ձեռքը և բարեարության իր խնամքները նրանց միջոցով ներհեղում մեր մեջ: Բազմաթիվ էին Բաբելոնում ոսկե և արծաթե պատվական անոթները, սակայն աստվածային անոթների պատճառով միայն պատմասի ենթարկվեց Բաղդասար արքան. բազմաթիվ ոսկեզօծ արկղեր կային շինված նաև Դավթի ժամանակ, սակայն Դավթի կաքավելն ու նվագելը եղել է միայն Աստծո տապանակի առջև: Պակաս գեղեցկակերտ տաճարներ չկային Սողոմոնի ժամանակ՝ տարբեր տեղերում, բայց Իսրայելի ժողովուրդը բոլոր վայրերից հավաքվում և նրա շինած տաճարում էին աղոթում Աստծուն: Ըստ այսմ էլ՝ Տերը հանդիմանում և սատարում էր նրանց, ովքեր անպատվելով պարունակողը՝ տաճարն ու սեղանը, պատվում էին հատկապես նրանց պարունակածը՝ զոհը և ոսկին: «Ով ընդունվածների վրա է եղվում,—ասում է Տերը,—նա երգվում է նրանց ընդունողներին»: Նույնն էլ մեզ է հարմար ասել. ով պատվում է Քրիստոսի խաչը և նրա պատկերը, նա էլ պատ-

վում է Քրիստոսին, նմանապես ով թշնամանում է նրանց, թշնամանողն էլ մեղավոր է ճանաչվում Քրիստոսի կողմից:

Խոսքս, սակայն, առաջ ընկնելով այն պատճառով այսքան երկարեց, որպեսզի պապանձեցնեմ լեզվագետների այն ավելորդ արանքությունները, որոնք ծամածոելով և խաթարելով մեր մտքերը, մեզ կոապաշտ են համարում: Նրանց մասին պետք է ասել, «Ով անհավատ է, անօրինություն է գործում», «Բայց դուք ելեք նրանց միջից և զատվեցեք և մի մերձեցեք պիղծ բաների», որովհետև «Ամեն մի տունկ, որ Աստված չի տնկել, պիտի արմատախիլ արվի»: Ուստի հրավեր կարդալով ձեզ՝ բռնեք բարձրագույն և ամենագոր Աստծո բազկից, որն էլ ունակ է խարշելու, մեղելու և դուրս նետելու հեթանոսական այդ բույսը իբրև ազարակի փշեր և նրանց դադարման տեղը դարձնելու երկրի գազանների և երկրների թռչունների բնակավայր:

Արդ, նույն ամենագոր բազուկը մեզ կոչում է առաջ՝ ընդդեմ կանգնելու միմյանց դեմ մարտնչող ալլազգիների երկու կողմերի գնդերին, որոնք ամբարտապանությամբ մարտահրավեր են նետում մեզ՝ ինչպես մի ժամանակ Գեթացին՝ Դավթին: Այլև օձի իրենց լեզուները սրի պես սրելով՝ ապառնում են սպանել կեղծանի այն հավատը, որ մեր մեջ է և թռչունների պես դյուրադարձ ճախրելով և գազանների նման հոխորտալով ձգտում են այն գիշատել ու պատառոտել: Դրա համար էլ եկեք և մենք աստվածային մեր ապառազիությամբ զինագարդված՝ կյանքի հեղեղախոս այն զգայություններից, որ կրում ենք մեր մեջ, հավաքենք կարծրությունը և այն պահպանենք հոգեկանի մեր խորհրդարանում: Նրանցից կորույին ու զորավորն ընտրենք հաճուն խոսքի ճարտարության, դենք իմաստության մեր պարաստիկներին և ուղիղ նետմամբ ջախջախենք նրանց չար պաշտամունքի բարձր ու ամբարտապան գլուխը: Եվ իրենց իսկ ասածների չարաչար գեներքով սատակեցնենք նրանց, ավար ու գերի վերցնենք Աստծո գիտության վերաբերյալ նրանց գողոզամիտ խորհուրդները, որոնք հավասարապես թշնամի են թե Աստծուն և թե մեզ: Նրանք չեն հավատում մեր աստվածապաշտությանը, բայց զրպարտելով բամբասում են մեզ՝ իրենց ձայնակից և համախոհ համարելով: Բայց ամենադժնդակ վտանգը, որ գալիս է նրանցից, այն է, որ խոսքով մեզ վաճում են իրենցից, իսկ ձեռքով քաշում դեպի իրենց, ուսիս պես վերքերով խցում են սիրտը, իսկ ծածուկ ջանում մեզ միահյուսել իրենց:

Բայց նրանք հասան միայն մեր մասին ստելու, մեզ նախատիճքներ և օտարոտի լուտանքներ տալու հաղթանակին: Իսկ մենք այդ երկուսից էլ այնպես ենք հեռացած, ինչպես չի կարող հաղորդություն լինել լույսի և խավարի միջև, ինչպես չեն կարող գալերը հոծարակամ ընտանեկալ գառներին: Փոքր չէ, սակայն, և այն թշնամությունը, որ նրանք իրենք են տաժում իրար նկատմամբ, որովհետև յուրաքանչյուրի չարամիտությունը խիստ տարբեր ու տարանջատ է միմյանցից: Բանգի նրանցից մեկն ուզում է մի, իսկ մյուսը՝ երկու ճա-

նապարհով, որոնք հակառակ են իրար ու մոլար, հասնել աստվածային Բանի անհասանելի մարդեղությանը: Թող մինչև այստեղ այսքանը լինի:

Գրաքարից թարգմանությունը՝
ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՂԱԶԻՆՅԱՆԻ

(Թարգմանությունը կատարվել է ըստ «Յովհաննու իմաստասիրի Աւճնեցոյ մատենագրութիւնք» հրատարակությունից, Վենետիկ, 1953 թ. հրատարակության, էջ 46—59):

ՍԱՎՈՒՄ ԱՂՈՒԻՐԻՒՄ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ԼԵՌԱՆ ՔԱՐՈՉԻ (Բանասիրական և պատմական խնդիրը)

Հին Կտակարանի առաջին հինգ գրքերը պարունակում են պատմողական նյութ: Նրանց հիմնական բնութագիրը, սակայն, այն է, որ բնագրվում են Իսրայելի ողջ օրենսդրությունը: Այդ իսկ պատճառով կազմում են մի ամբողջություն և կոչվում՝ Հընգամատյան: Թվում է, թե Մատթեոսն էլ իր Ավետարանը բաժանել է 5 առանձին բաժինների (Գ 1—Է 29, Ը 1—ԺԱ 1, ԺԱ 2—ԺԳ 53, ԺԳ 54—ԺԹ 1, ԺԹ 2—ԻԶ 1): Այս բաժիններից յուրաքանչյուրը ունի մի պատմողական մաս և որից հետո՝ մի ուսուցողական մաս: Ուսուցողական մասերը Հիսուսի՝ տարբեր առիթներով խոսված ուսուցումների հավաքածուներ են: Արդյո՞ք Մատթեոսը իր Ավետարանի վերոհիշյալ բաժանումը համապատասխանեցրել է Երարական Հնգամատյանին: Այդպես են ընդունում շատ մեկնիչներ: G. Bornkamm-ը, օրինակ, նշում է, թե Լեռան քարոզում Հիսուս «Լոգոսի Մեսիան է», իսկ Ը—Թ գրություններում՝ «Գործի Մեսիան», և թե մովսիսական ձևաբանությունը, այսինքն Մովսեսի խոսքերը և գործերը իբրև նախատիպ Իսրայելի ապագա ազատարարի և փրկչի, այստեղ խաղում է կարևոր դեր, և որ Հիսուսի խոսքերը հիշեցնում են Հնգամատյանը: Այլ մեկնիչներ, սակայն, ընդունում են պարզապես, որ այդ հայեցակետը պայտանակում է օգտակար տարրեր Ավետարանի համադրությունը ըմբռնելու համար, որոնք, սակայն, բավական չեն բացատրելու համար գրության ձևի խնդիրը: Մովսի-

սական ձևաբանությունը Մատթեոսի աստվածաբանական մոտիվներից մեկն է, սակայն ոչ միակը: Այս բավական հստակորեն արտահայտել է իր գրքում W. D. Davies²-ը: Այլ աղբյուրներից բացի Մատթեոսը իր Ավետարանի գրության համար օգտագործել է (ինչպես և Դուկասը) ըստ Մարկոսի Ավետարանը, ինչպես նաև մի այլ գրավոր աղբյուր՝ «Խոսքերը», որը պայտանակում էր հիմնականում Հիսուսի վարդապետությունները: «Խոսքերի» գոյության մասին վկայում են նաև եկեղեցական հին աղբյուրներ³: Ըստ Մատթեոսի Ավետարանի պատմողական մասերը, որոնց մասին հիշատակեցինք վերևում, այլ բան չէ, եթե ոչ ըստ Մարկոսի Ավետարանի համապատասխան պատմողական հատվածների մի նոր խմբագրությունը, մինչդեռ Մատթեոսի ուսուցողական մասերը Ավետարանի կողմից կազմված համադրություններ են՝ առնված հիմնականում «Խոսքերից»:

Այս համառոտ ուսումնասիրության մեջ չենք կարող տեղ տալ Մատթեոսի աղբյուր-

² W. D. Davies, *The Setting of the Sermon on the Mount*, Cambridge—1964.

³ Տես Տ. Աշտարձան, *Երազողի ձևը* K. Առաքելյան, Աթենք, 1971, էջ 106-ից:

⁴ Այս մասին տվեի մանրամասն տես.

ա) Սավվա Աղոսիդիսի «Նրանիները» (Օր. Մաշքիշի) ուսումնասիրությունը՝ տպված իր «Աստվածաշնչական ուսումնասիրություններ»-ի Ա հատորում, Թեսալոնիկի, 1966 թ., էջ 117—151.

բ) W. D. Davies-ի գիրքը.

գ) R. Schnackenburg-ի հոդվածը *Lexikon für Theologie und Kirche*-ում, 1958, Բ հատ., էջ 223-225:

¹ G. Bornkamm, *R.R.G.³, Bergpredigt*, էջ 1046-ից:

ների հետ կապված խնդրաքանության մանրամասն քննությանը⁵։ Սակայն քննելով Լեռան քարոզը բանասիրական տեսանկյունից, անհրաժեշտ է ասել երկու խոսք — ամենամահրաժեշտները — ըստ Մատթեոսի Ավետարանում տեղ գտած Հիսուսի խոսքերի համադրության և հատկապես Լեռան քարոզի կազմության մասին։

Ա. ըստ Մատթեոսի Ավետարանի անգամ մի պարզ, բայց ուշադիր ընթերցումը ցույց է տալիս, որ ավետարանիչը շարադրում է իր պատմողական և ուսուցողական նյութը ըստ խմբերի։ Անշուշտ հեղինակը տալիս է 'Դավթի որդու' Իսրայելի և ողջ աշխարհի Մեսիայի և Փրկչի՝ Հիսուսի պատկերը, պատմական զարգացող ընթացքի մեջ, որը վերցնում է Մարկոսից։ Այդ, սակայն, իրեն չի խանգարում նյութի տեղաբաշխմանը՝ ըստ խմբերի։ Այս փաստը նշանակում է երկու բան. ա) հեղինակին չի հետաքրքրում ո՛չ պատմությունը ըստ հինության և ո՛չ էլ պատմական մանրամասնությունները։ Այն, ինչ որ ցանկանում է տալ իր ժամանակակիցներին և մեզ, Հիսուսի անձնավորության մի պարզ մեկնությունն է, մի պարզ պատկերը։ բ) Ներկայացնում է Հիսուսի կյանքից իրական դեպքեր և նրա ճշմարիտ ուսուցումներ, սակայն ավետարանիչը նյութը համադրում է այնպես, որ այն ծառայի իր յուրահատուկ նպատակներին (ջատագովական, կրոնուսուցողական, ծիսական և այլն)։

Լեռան քարոզը նույնպես ավետարանչի համադրությունն է. իր Ավետարանի Ա բաժնի պատմողական մասում (Գ 1—Դ 25) Մատթեոսը Հիսուսի Մկրտությունից և անապատում փորձությունից հետո ներկայացնում է Հիսուսի ծավալած գործունեության առաջին շրջանը՝ Գալիլիայում, առաքյալների ընտրությունը և ավարտում Հիսուսի ձեռք բերած փառքի մասին մի ընդհանուր ներկայացումով, իբրև ուսուցչի և բժշկի, այնպես որ հոծ բազմություն Պաղեստինի բազմաթիվ վայրերից հետևում էին նրան։ Ե—Է գլուխներում, Ավետարանի Ա բաժնի ուսուցողական մասում, Մատթեոսը ներկայացնում է Լեռան քարոզը։ Անշուշտ Հիսուս շատ անգամ է խոսել իր աշակերտներին և բազմամբոյս ժողովրդին Գալիլիայի բարձունքների վրա։ Ծատ հավանական է, որ ավետարանիչը «Խոսքերում» գտել է օրենքի և Ավետարանի կապակցության մասին Հիսուսի մի քարոզը խոսված Գալիլիայի բարձունքներից մեկի վրա։ Սակայն միանգամայն անհավանական է, որ Հիսուսը մի անգամ, մի լեռան վրա, նույն լսարանի սույն ուսուցանել է ըստ կարգի, մեկը մյուսի հետևից,

այն բոլոր բազմազան նյութերը, որ պարունակում է Լեռան քարոզը։ Այն Ավետարանչի համադրությունն է՝ տարբեր առիթներով խոսված Հիսուսի վարդապետությունների։ Այս է իրականությունը, որքան էլ որ այն դժվարացնի մեկնողի գործը՝ գտնելու համար Լեռան քարոզի մաս կազմող և միևնույն ժամանակ մի ամբողջություն կազմող ուսուցումներից յուրաքանչյուրի հնագույն պատմական միջավայրը։

Դժվար չէ ցույց տալ Լեռան քարոզի համադրական բնույթը. ա) Պարզ ընթերցողին իսկ բացահայտ է այս քարոզի ծրագրային բնույթը։ Կարող ենք ասել, որ այս իմաստով Լեռան քարոզը Ավետարանի բոլոր քարոզներից ամենահատկանշականն է։ Ուրիշ խոսքով, այս քարոզով Ավետարանիչը տալիս է Հիսուսի վարդապետության մի օրինակ՝ ի հակադրություն իր ժամանակի հրեա դպիրների կողմից Աստվածային Օրենքի մեկնությանը։ բ) Այդ «Լեռնը», որի մասին խոսվում է Մատթեոսի կողմից նաև այլուր (տես հատկապես ԻԸ 16 «այն լեռը, որ Հիսուս իրենց հետ ժամադրվել էր») մի պարզ աշխարհագրական վայր չէ, այլ նաև աստվածաբանական։ Սինայի վրա տրվեց Օրենքը հրեաներին, «Լեռան» վրա Հիսուսը, իբրև մի նոր Մովսես, տվեց Նոր Օրենքը։ Հավանաբար նույն «լեռան» վրա հայտնվեց Հարություն առած Տերը Իր աշակերտներին, որպեսզի նրանց առաքի բոլոր ազգերին ուսուցանելու այն ամենը, ինչ որ պատվիրել է նրանց (Մատթ ԻԸ 20)։ Այսինքն մեր տեքստում ունենք ոչ թե մի պատահական, այլ սխտեմատիկ աստվածաբանական համադրություն։ գ) Համեմատելով Մատթ. Ե—Է գլուխների ուսուցողական նյութը Ղուկասի Ավետարանում տեղ գտած (առնված դարձյալ «Խոսքեր»-ից) համապատասխան նյութի հետ, հաստատում ենք, որ Լեռան քարոզի նյութերը Ղուկասի Ավետարանում տեղադրված են միանգամայն տարբեր և բազմազան ժամանակագրական, տեղագրական և նույնիսկ աստվածաբանական շրջանակներում⁵։

⁵ Այստեղ չենք ցանկանում խոսել զուգահեռ ուսուցողական նյութ ունեցող Մատթեոսի Լեռան քարոզի և Ղուկասի «մի տափարակ վայրում» խոսված քարոզի (Զ 17-49) կապակցության խնդրի մասին։ Այս խնդիրը քննել ենք «Երանիները» ուսումնասիրության մեջ և եկել այն եզրակացության, թե այդ երկու տեքստերը միմյանցից տարբեր երկու բաբուկներ են՝ խոսված տարբեր միջավայրերում, տարբեր նպատակներով, և որ Ղուկասի համապատասխան հատվածի նյութը բաղվածք է «Խոսքերից» և Ղուկասի մի այլ անձնական աղբյուրից (Լ)։ Նշենք նաև, որ Եկեղեցու հին մեկնիչներից, ինչպես նաև

Համեմատել՝

Մատթ. Ե 13—Ղուկաս ԺԴ 34—Մարկոս
Թ 50 (49)⁶.

Մատթ. Ե 14(15)—Ղուկաս Ը 16 և ԺԱ.
34 (33)—Մարկ. Դ 21.

Մատթ. Ե 25-26—Ղուկաս ԺԲ 58—59.

Մատթ. Զ 25-34 (25-33)—Ղուկաս ԺԲ.
22-31.

Մատթ. Զ 22-33—Ղուկաս ԺԱ 34.

Մատթ. Զ 24—Ղուկաս ԺԶ 13 և այլն:

Այս զուգահեռ տեքստերի համեմատությունից երևում է, որ Մատթեոսը շարադրել է Հիսուսի խոսքերը, առանց անդրադառնալու այն որոշակի պատմական շրջանակներին, ուր Հիսուս ասել է այդ խոսքերը: Մինչդեռ Ղուկասը այդ խոսքերը օգտագործել է որոշակի պատմական շրջանակներում: Մի կողմ թողնելով վերոհիշյալ բոլոր զուգահեռների բնությունը, այստեղ ցանկանում ենք խոսել մի այլ օրինակի, գուցե ամենացայտունի մասին: Ղուկաս ԺԱ 1 համարում ցույց է տրվում այն պատմական շրջանակը, ուր Հիսուս ուսուցանում է իր աշակերտներին Տերունական աղոթքը: Հազիվ Հիսուս ավարտել էր իր աղոթքը, երբ իր աշակերտներից մեկը խնդրում է իրեն տվորեցնել իրենց աղոթել: Այդպես է, որ առիթ տրվեց և Հիսուս ուսուցանեց Տերունական աղոթքը: Մատթեոսի մոտ, սակայն, երևույթները տարբեր են: Զ 1—18-ում Հիսուս հակադրում է փարիսեցիների արդարությունը՝ ողորմածությունը, աղոթքը, պահեցողությունը (որոնք լինում էին «բացահայտ» և «մարդկանց ցույց տալու համար») քրիստոնեական արդարության հետ (որը լինում է «թաքուն»): Երեք հակադրություններն էլ սկսվում են ժամանակագրական-ենթադրական նախադասություններով.

Զ 2—«Երբ մեկը ցանկանում է ողորմություն անել».

Զ 5—«Երբ մեկը ցանկանում է աղոթել».

Զ 16—«Երբ մեկը ցանկանում է պահք պահել»:

Նույնպես երեք հակադրություններն էլ ավարտվում են միևնույն հանգեղով.

Զ 4, 6, 18—«և բո Հայրը, որ տեսնում է ծածկապես, կհատուցի քեզ»:

Այս ողջ շարադրանքի շրջանակի հետ կապ չունի, սակայն, Զ 7—15 հատվածը

(աղոթքի ժամանակ չշատախոսելու և այն մասին, թե Աստված գիտե մեր կարիքները, Հայր Մերը և վերջին հատվածը՝ թողության մասին): Այս պարագան դասական է այն ձևի համար, որով մտածում է Ավետարանիչը Հիսուսի ընդարձակ խոսքերի համադրության ժամանակ. իր առջև ունենալով «բացահայտ» և «թաքուն» աղոթքի մասին խոսքը, նպատակահարմար է գտել «թաքուն» աղոթքի մասին խոսելիս ասել մի բանի այլ յուրահատուկ գծեր քրիստոնեայի աղոթելու մասին, հատկապես քրիստոնեայի աղոթքի բովանդակության մասին: Այդ իսկ պատճառով էլ գետնել է 7—15 հատվածը: Այստեղ բացահայտ երևում է մի կողմից ավետարանչի անտարբերությունը պատմականության նրկատմամբ և մյուս կողմից՝ նրա կրոնաուցողական հետաքրքրությունը:

Կարծում եմ, որ այսքանը բավական է ցույց տալու համար Մատթեոսի ավանդած Լեռան քարոզի համադրական և շեշտված ուսուցողական բնույթը: Այնուամենայնիվ այսպիսի համատես մի ուսումնասիրության մեջ չի թույլատրվում ավելի ընդլայնվել: Լեռան քարոզի մասն հավաքածուների ծրագրված համադրական բնույթը որևէ կասկածի տակ չի կարող դրվել: Ծատ մեկնիչներ հաստատում են Լեռան քարոզի շեշտված ուսուցողական բնույթը: Մինչդեռ ուրիշներ մերժում են այդ: Krister Stendahl-ը, օրինակ, պնդում է, թե ըստ Մատթեոսի Ավետարանը ուսուցողական գիրք չէ՝ ո՛չ լայն, ո՛չ եղ իմաստով և ո՛չ էլ ծիսական ընթերցումների ժողովածու՝ եկեղեցական հավաքույթների օգտագործման համար (ինչպես վերջին տասնամյակում շատ մոդայիկ է դարձել աշպես անվանել Ավետարանները), այլ մի օժանդակ ձեռնարկ եկեղեցու ուսուցիչների և առաջնորդների ձեռքին՝ ժողովրդի ուսուցման և դեկավարման համար: Stendahl-ը նույնիսկ ըստ Մատթեոսի Ավետարանը համարում է ոչ թե մեկ անձի, նոր հավատքի փոխված մի քաբբիի, այլ մի դպրոցի՝ Սուրբ Մատթեոսի՝ դպրոցի աշխատանքի արդյունք:

⁷ Այս մասին տես Գաև

ա) W. D. Davies-ի գիրքը

բ) Jaques Dupont, Les Beattitudes, Le Probleme Litteraire - Les deux Versions du Sermon sur la Montagne et les Beattitudes, Bruges, 1958, t. II, La Bonne Nouvelle, Paris, Gabalda, 1969.

գ) R. Bultmann, Die Geschichte der Synoptische Tradition, Göttingen, 1957, էջ 160.

* Krister Stendahl, The School of St. Matthew, and its Use of the Old Testament, Philadelphia, 1968, էջ 25-35.

ժամանակակիցներից (բողոքական և կաթոլիկ) շատերը ընդունում են, թե երկու դեպքերում էլ ներկայացված է Հիսուսի նույն քարոզը:

⁸ Փակագծերում առնված համարները համադրատախանում են հանդիման Նոր Կտակարանին (այդ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1975 թ.):

Անշուշտ այստեղ չենք կարող բնական փճաբանության մեջ մտնել այս տեսակետի հետ: Կարող ենք ասել, սակայն, որ այս կամ այն տեսակետը ընդունելու պարագային իսկ հստակ և անկասկածելի է Լեոնա քարոզի ծրագրային համադրական բնույթը:

Եզրակացնելով, Լեոնա քարոզը մի քարոզ է՝ կազմված Հիսուսի վարդապետություններից, համադրված ավետարանչի կողմից և ունի ծրագրային բնույթ՝ ցույց տալու Հիսուսի պատկերը իբրև Նոր Արարության Ոստիկան:

Բ. Իսկ այժմ մի քանի խոսք Լեոնա քարոզի պատմական խնդրի մասին: Այդ խնդիրը ունի երկու հարցադրում: Առաջինը վերաբերում է այն պատմական պատճառներին, ճախապայմաններին, որոնք առաջնորդեցին Մատթեոսին մի այդպիսի համադրություն կազմելուն: Երկրորդ հարցադրումը հետևյալն է. ավետարանչի համադրության ետևում ի՞նչ կարող ենք ասել Հիսուսի իրական այն հայացքների մասին, որոնք ուսուցանել է Հիսուս Լեոնա քարոզում տեղ գտած իր խոսքերում: Այստեղ պիտի տանք այս երկու հարցադրումների ամենահամաձայն և պարզագույն մեկնությունը:

Արտահայտվել են բազմաթիվ կարծիքներ Լեոնա քարոզի համադրության պատճառների մասին, որոնցից ամենահիմնականները, կարծում ենք, հետևյալներն են.

1) Արդեն խոսվեց եբրայական հնգամատյանի հետևությունը արված ըստ Մատթեոսի Ավետարանի 5 բաժանումների մասին, ինչպես նաև Հիսուսի մասին՝ իբրև Նոր Մեսիայի: Որպեսզի ճիշտ հասկանանք ավետարանչին, պետք է փոխադրվենք ետ՝ իր ժամանակաշրջանը: Գրում է իր Ավետարանը Հիսուսի մահից մի քանի տասնամյակ հետո հունախոս հրեա քրիստոնյաների համար, հավանաբար Պաղեստինի Կեսարիայում, կամ Անտիոքում և կամ այլուր: Ապրելով հուդայական միջավայրում, ցանկանում է նոր կրոնին հարած իր ազգակիցներին բացատրել, թե ի՞նչ կապի մեջ է Նոր Օրենքը Հինի հետ, ցույց տալով միաժամանակ Նորի գերազանցությունը Հինի նկատմամբ: Այդ ոչ միայն Եկեղեցու անդամներին կարող էր ամրապնդել, այլ նաև քարյացական հրեա ընթերցողներին կարող էր հրավիրել նոր հավատքին:

Այս մեկնության թույլ կողմը կայանում է նրանում, որ Լեոնա քարոզի բավականին շատ հատվածներ (9 երանգները, — Ե 3-12, Զ-Է գլուխների պարունակություն) կապ չունեն Հին Հայտնություն—

Նոր Հայտնություն, Հին Հայտնիչ—Նոր Հայտնիչ թեմայի հետ (Ե 17-48):

2) Այդ պատճառով այլ մեկնիչներ առաջարկեցին այլ պատմական երևույթ՝ իբրև պայման Լեոնա քարոզի համադրության: Դա Գնոստիցիզմի հարուցած բազմաթիվ վտանգների դիմագրավման փորձն էր Մատթեոսի կողմից: Ասվում է, թե այդպիսի մի վտանգավոր թշնամու ներխուժումը դիմագրավելու համար Մատթեոսը մտածել է, թե անհրաժեշտ է քրիստոնեական ազատությունը կաշկանդող Հին Օրենքին՝ հակադրել Նոր Օրենքը՝ Գնոստիկների՝ քրիստոնյայի ազատության մասին ասված այն քարոզությունների դեմ, թե քրիստոնյան կարող է աճել այն ամենը, ինչ որ ցանկանա, որովհետև Հիսուս Քրիստոսի Մահվամբ և Հարությանը ձեռք է բերել խորհրդավոր «գնոսիսը», որ բավական է իր փրկության համար, Մատթեոսը համադրում է Նոր, Քրիստոնեական արդարության մասին մի ծրագրային քարոզ (քաղված Հիսուսի խոսքերից), որը ոչ միայն չի մերժում մովսիսական Օրենքը, այլև այն «լրացնում» է: Ուրիշ խոսքով, այս քարոզով ավետարանիչը ցանկանում է շեշտել (գնոստիցիզմի դեմ), թե քրիստոնեությունը որևէ փիլիսոփայական ձև չէ, գաղտնի ուսմունք չէ, կեղծ մարգարեական-փրկչաբանական կապակցություն չէ, այլ մի նոր Հայտնություն է՝ ամուր կերպով հիմնված փրկության պատմության և Հին Կտակարանի նկարագրի վրա, որը ոչ միայն շրջանցում է, այլ նաև ամբողջությամբ վերանորոգում:

Այս տեսակետը մույնպես ունի թույլ կողմեր. ա) նախ և առաջ պետք է ճշել, թե դեռ պատմականորեն հաստատված չէ, թե Գնոստիցիզմը այն տարիներին, երբ շարադրվեցին Հիսուսի խոսքերը, զարգացել էր այն աստիճան, որ կազմեր այդքան մեծ վտանգ Եկեղեցու համար: Անշուշտ, երբ գրվեց ըստ Մատթեոսի Ավետարանը, Գնոստիցիզմի վտանգը երևելի էր: Մյուս կողմից, հրեական ավանդությունից հայտնի է, որ ռաբբիների աշակերտները հուշագրում էին իրենց ուսուցիչների խոսքերը, շատ հաճախ մեծ ճշգրտությամբ, և այդպիսով այդ խոսքերը, որոնք մեծ մասամբ մովսիսական Օրենքի մեկնություններ էին, ավանդվում էին սերնդից սերունդ: Այս ուսուցիչների մեկնություններն անհրաժեշտ

⁹ Ըստ Bornkammi-ի (Տես վերևում, էջ 1048) Մատթեոսը Ե 18-ը գրել է հունական ուղղության այն ուսուցիչների դեմ, ովքեր արհամարհում էին Օրենքը:

և թանկագին լին կյանքի ամենօրյա խրճիթների դիմագրավման համար: Բարբոսնական գրականությունը, որ սկսվեց գրվել մ.թ. Բ դարի վերջից, պարունակում է այս ուսուցիչների ավանդությունները: Սրանց մեջ յուրահատուկ տեղ են գրավում «Հայրերի խոսքերը»¹⁰: Պետր Է, ուրեմն, համարվեց շատ բնական, որ Հիսուսի աշակերտները նույնպես նույն կերպ վարվեցին իրենց Ուսուցչի խոսքերի և վարդապետությունների հետ: Անհրաժեշտ չէր, որպեսզի երևան գար Գնոստիցիզմը, որպեսզի կազմվեին Հիսուսի վարդապետությունների հավաքածուներ քարոջական բովանդակությամբ: Եկեղեցու ամենօրյա ջատագովական և ուսուցողական անհրաժեշտությունները արդարացնում են ամբողջությամբ նման հավաքածուների ստեղծումը, նախ փոքր, ապա ավելի բնորոշ: Բ) Լեոնան քարոզի բովանդակության շատ հատվածներ (օր. 2 1-18, է 1-12) չեն համապատասխանում այս պատճառարանությանը:

3) Այսպես ստեղծվեց մի այլ կարծիք. Երուսաղեմի և տաճարի կործանումից առաջ Բաբբի Johanna ben Zakkai-ն, որը մի խաղաղարար փարիսեցի էր, անգամ է Հորդանան գետի մյուս կողմը և այնտեղ հիմնում առաջին քաղաքական դպրոցը, Յամնիա քաղաքում: Քաղաքական ողբերգական իրադարձությունները և սարսափելի կործանումը, որ կրեց հրեա ժողովուրդը, հեռու վանեցին ամեն մի հայտնությունական երազ Հռոմի դեմ ապստամբելու և նրա լծից ազատվելու վերաբերյալ: Բարեպաշտ խրաչկազու ողջ կրոնական կյանքը պետք է այլևս համաձուլվեր Օրենքի ճանաչման, Օրենքի ճշգրիտ մեկնության և գործարքման հետ. այդպես միայն հրեան կարող էր վերակենդանանալ: Սրբաբանը և քահանայական դասակարգը ոչնչացվել էր: Ոչնչացվել էին նաև երազներով տարված բոլոր կրոնական խմբակները, որոնք պատերազմ էին հայտարարել Հռոմի դեմ: Մնացել էր միայն Օրենքը և Օրենքի Յամնիայի քաղաքի մեկնիչները, որոնք հետապնդում էին իրենց ազգի վերակենդանացումը հիմնել Հին Օրենքի վրա: Ի հակադրություն դրան, ավետարանիչը ցանկանում է ցույց տալ Հին Օրենքի և նրա՝ քաղաքների կողմից արվող մեկնության անբավարարությունը, Հին Արդարության անբավականությունը ժողովրդի փրկության համար: Այդ փրկությունը կարող է և պետք է լինի ոչ միայն հրեաների, այլև բոլոր ազ-

գների սեփականությունը, այն մեկնությամբ, որ տվեց Հիսուսը Հին Արդարությանը: Հին Արդարության Հիսուսյան մեկնությունը ժողովրդից պահանջում է շատ ավելին, քան քաղաքների մեկնությունը: Ամեն բանից առաջ, սակայն, փրկության համար անհրաժեշտ է Նոր Արդարության քարոզի՝ Հիսուսի անձնավորության ճանաչումը և նրա գրիտ մեկնությունը:

Այս վերջին տեսակետը բավականին դրական կողմեր ունի: Պետք չէ, սակայն, անտեսել այն շատ օգտակար տարրերը, որ պարունակում են մախորդ երկու տեսակետները: Քրիստոնեությունը՝ Նոր Արդարությունը՝ եկեղեցին, իբրև հողայիզմի ճիշտ վերանորոգում, Նոր կյանքը իբրև Հինի ճիշտ մեկնություն և վերանորոգում՝ 70 թ. կործանումից անմիջապես հետո հողայիզմի խնդիրների լուծման քաղաքականության ջանքերի դիմաց, քրիստոնեությունը իբրև կյանք և գործողություն, ոչ իբրև աստվածա-իմաստասիրություն և ֆանտազիա՝ Գնոստիցիզմի ձևով, Նոր Հայտնությունը իբրև «լույս» Հինի, Նոր Հայտնիչը իբրև վերջին ազատարարը և առաջնորդը, — բոլոր այս ամենը միասին պատճառներ էին, որ կարող էին Մատթեոսին առաջնորդել Լեոնան քարոզի համադրումին:

Այժմ գանք պատմական խնդրի երկրորդ հարցադրմանը. ավետարանիչի համադրության ետև ի՞նչ կարող ենք ասել Հիսուսի վարդապետության մասին: Պատասխանն է՝ շատ բան: Այստեղ նշում ենք միայն կարևոր կետերը.

1) Ողջ քարոզից հատակորեն երևում է, որ ինչ-որ մի նոր բան է մտնում մարդու կրոնական պատմության մեջ: Լեոնան քարոզում մարդու հարաբերությունը իր Աստուծո հետ հարաբերություն է «դեմք առ դեմք» (դեմ հանդիման): Ամենակարևորը մարդու համար իրեն տրվող Հայտնությունն է, Հայտնություն այն մասին, թե մարդը ի՞նչ է փնտրում այս աշխարհում, և ո՞րն է իր ապագան: Լեոնան քարոզում տեղ գտած բոլոր ուսուցումների մեջ տեսանելի է կատարելության կենթը:

2) Այդ ուսուցումներում շեշտված է գալիք Աստուծո թագավորության գաղափարը, որը մարդկային կյանքում մի բոլորովին նոր շրջան է բանալու: Բոլոր ուսուցումներն էլ սկսվում են այդ գաղափարից և հանգում դրան:

3) Միայն Հիսուսը կարող էր նկարագրել Նոր ուսման քաղաքականությունը (Երանհներ)՝ այնպես, ինչպես նկարագրված է քարոզի մեջ, ցույց տալու իր ժամանակակից դպիրներին Եսայիի փրկության համար Օրենքի իրենց մեկնության անբավա-

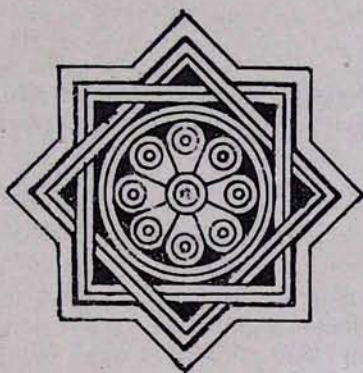
¹⁰ 'A. II. Χριστολογία, Καθήχησις Πατρίων, Φλωρεντίας, 1961.

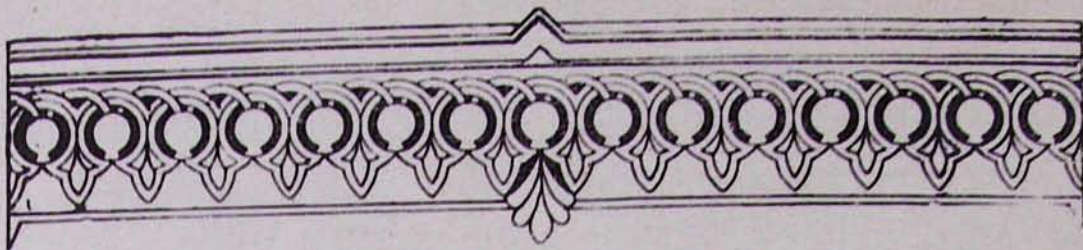
րարությունը, ցույց տալու նրանց կյանքը բնութագրող կեղծավորությունը և մակերեսայնությունը, իրենց կյանքի ամենօրյա բարեպաշտության գործնական կյանքում:

4) Նոր արդարության մեջ գոյություն ունի մի բացարձակություն մարդուց պահանջվածի մեջ. Աստված պահանջում է ողջ մարդուն, ոչ թե իր մի մասը միայն: Կա մի խորը խորհուրդ Հիսուսի ուսուցում-

ների ետևում: Այդ խորհուրդը կապված է Հիսուսի իշխանության հետ (Եվ ես լսում եմ ձեզ...), իր դեմքի, գործի, մահվան և Հարության հետ:

Հունարենից թարգմանությունը՝
ԵԶՆԻԿ ՔԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ

1. Հ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅ-ԱՍՈՐԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵԾԱԳՈՒՅՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՂԸ

(Երվանդ Տեր-Մինասյանի (1879—1974) ծննդյան
100-ամյակի առթիվ)

Երբ սրանից մի տասը տարի առաջ Երվանդ Տեր-Մինասյանին հայտնեցի, որ պատրաստվում էմ զբաղվել հայ-ասորական հարաբերությունների ուսումնասիրությամբ, նա ասաց. «Ինչ որ պետք էր, ես արդեն արել եմ, այլևս անելու բան չկա»: Ականավոր գիտնականի այս անմիջական խոսքերի մեջ ծերունական հպարտությունից ավելի ես հակված եմ նկատելու սեփական փաստակի առողջ գիտակցության փաստը: Իսկապես, Երվանդ Տեր-Մինասյանը այնպիսի խոշոր ավանդ է ներդրել հայ-ասորական կապերի ուսումնասիրման շրջանում, որ նրան կարելի է համարել գիտության արդ բնագավառի հիմնադիրը և առայժմ չգերազանցված հետազոտողը:

Երվանդ Տեր-Մինասյանը ըստ ամենայնի գնահատելով ասորերենից կատարված հայերեն թարգմանությունների կարևոր նշանակությունը¹, արդյունաևնեղձ հատուկ կերպով չի զբաղվել գրական առնչությունների ուսումնասիրությամբ: Նրա գիտական ծառանգության մեջ կարելի է գտնել այդ խնդիրներին նվիրված միայն մեկ-երկու փոքրածավալ աշխատություն, ինչպես օրինակ, 1921 թ. գրված «Արամի Խոստովանողի «Ակալք Արևելից»-ը և նրա ասո-

րական սկզբնատիպը՝ գրախոսությունը² և 1964 թ. հրատարակված «Զգոն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը» հոդվածը³:

Վաստակաշատ բանասերի գիտական հետաքրքրությունների հիմնական առարկան է հանդիսացել հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունների պատմությունը, մի բնագավառ, որի համակողմանի մշակման ողջ երախտիքը պատկանում է նրան: Այդ նյութն ամբողջությամբ լուսաբանված է Երվանդ Տեր-Մինասյանի «Հայոց եկեղեցու յարաբերությունները ասորւոց եկեղեցիների հետ»⁴ մենագրության (1908 թ.) և «Նեստորականությունը Հայաստանում» աշխատության (1946 թ.) մեջ⁵: Հեղինակը նույն նյութին վերաբերող մի շարք մասնակի խնդիրներ է քննել նաև

² Անդ, էջ 65—87:

³ Անդ, էջ 411—424:

⁴ Ե. Տեր-Մինասյան, Հայոց եկեղեցու յարաբերությունները ասորւոց եկեղեցիների հետ, Էջմիածին, 1908: Մենագրությունն առաջին անգամ լույս է տեսել 1904 թ. գերմաներեն. տե՛ս Erwand Ter-Minassiantz, Die Armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den Syrischen Kirchen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts, Leipzig, 1904, էջմիածնի հրատարակությունը վերջինիս վերանայված և լրացված տարբերակն է:

⁵ Տե՛ս Ե. Տեր-Մինասյան, Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ, էջ 330—393:

¹ Հմմտ. Ե. Տեր-Մինասյան, Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1971, էջ 287—290:

հետևյալ հոդվածներում. «Այսպես կոչված Պարսից ժողովրդ» (1907 թ.)⁶, «Մանագկերտի 726-ի ժողովի վեց ասորի եպիսկոպոսները և Խոսրովիկ թարգմանչի հիշած երկու ասորական վանքերը» (1907 թ.)⁷, «Բարգեն կաթողիկոսի ժողովի թվականը և տեղը» (1908 թ.)⁸, «Կնիք Հաատոյ» ժողովածուն և Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական դիրքը Զ և Է դարերում» (1921—1922 թթ.)⁹ և «Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառությունն առ սահմանալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի» երկի թարգմանության ժամանակը» (1960 թ.)¹⁰: Թվարկված հոդվածներից առաջին երեքի հիմնական դրույթները լիովին արտացոլվել են վերը նշված «Հայոց Եկեղեցու յարաբերությունները...» մեծագրության մեջ, իսկ վերջին երկուսն, ընդհակառակն, հանդիսանում են մեծագրության առանձին դրույթների հետագա ծավալումն ու հիմնավորումը: Այսպիսով, հիշատակված աշխատությունները իրենցից ներկայացնում են մի նպատակալաց ամբողջություն, և այդ պատճառով հարկ չկա մեկ առ մեկ անդրադառնալ յուրաքանչյուրին:

Իր լավագույն ուսումնասիրությունը՝ հայաստրական եկեղեցական հարաբերություններին նվիրված գերմաներեն գիրքը, Ե. Տեր-Մինասյանը հրատարակել է քսանհինգ տարեկան հասակում և այդ առաջին իսկ ծավալումն հետազոտությամբ իր համար արժանի տեղ ապահովել հայագիտական պատմության մեջ: Այդ մեծարժեք մեծագրությունը և նրա ընդլայնված հայերեն վերահրատարակությունը լայն արձագանք գտան ժամանակի գիտական մամուլում: Գրվեցին բազմաթիվ գրախոսություններ¹¹, որոնցից շատերի հեղինակները բարձր գնահատական տվին Ե. Տեր-Մինասյանի

գործին՝ ընդգծելով նրա բոլոր կարևոր արժանիքները: Հեղինակի համարձակ եզրահանգումները և հետազոտության բերած անակնկալ նորույթները տեղիք տվին նաև քննադատական արձագանքների, որոնք, սակայն, մի շարք արդարացի դիտողություններով հանդերձ, չկարողացան խախտել մեծագրության հիմնական դրույթները: Մատենագիտական բնույթի այս անհրաժեշտ ներածությունից հետո տեսնենք, թե ինչ որոշակի ներդրում ունի Ե. Տեր-Մինասյանը հայ-ասորական հարաբերությունների և ընդհանրապես Հայոց Եկեղեցու պատմության ուսումնասիրման գործում:

Ե. Տեր-Մինասյանի հիշյալ մեծագրության մեջ առաջին անգամ ամբողջական շարադրանքով ներկայացվեց հայ-ասորական դարավոր հարաբերությունների պատմությունը, որ ինքնին արդեն նշանակալից երևույթ էր հայագիտության բնագավառում: Առկա բոլոր աղբյուրների հիման վրա հեղինակն ստեղծել է մի կուռ տեսություն այդ հարաբերությունների բնույթի և նրանց որոշակի դրսևորումների վերաբերյալ: Հայաստրական եկեղեցա-դավանաբանական հարաբերությունների ուսումնասիրման խնդիրն, այսպիսով, ըստ էության լուծված պետք է համարել: Ընդ որում, Ե. Տեր-Մինասյանի հետևություններից մի քանիսը, որոնք վերաբերում են հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի շրջադարձային երևույթներին, հաստատուն տեղ են զբաղեցնում հայ պատմագիտության նվաճումների շարքում: Բացառապես նրա անվան հետ է կապված, օրինակ, հետևյալ երեք կարևոր դրույթների գիտական հիմնավորումը:

1. Ասորական Եկեղեցին Հայաստանում ազդեցություն է ունեցել միայն մինչև Ե դ. կեսերը: Սկսած Զ դարից Հայոց Եկեղեցին, ընդհակառակն, ինքն է «ազդեցություն գործում բաժան-բաժան եղած ասորական Եկեղեցու թույացած հատուածների վրայ և վերջիններիս կողմից ճանաչում իբրև ուղղափառ և օրինակելի Եկեղեցի»¹²:

2. Զ դ. կեսերից մինչև առնվազն Ը դ. սկիզբը Հայոց Եկեղեցին պաշտոնապես հարել է միաբնակության ամենահետևողական թեմին՝ հուլիականությանը:

3. Նեստորականությունը թեև բազմաթիվ փորձեր է կատարել Հայաստանում հաստատվելու, բայց որևէ հաջողության չի հասել և սկզբից նեղ վճռական հակահարված է ստացել:

Այժմ մեկ առ մեկ անդրադառնանք նրշ-

¹² Ե. Տեր-Մինասյան, Հայոց Եկեղեցու յարաբերությունները, էջ 62:

⁶ Աճ, էջ 45—58:

⁷ Աճ, էջ 59—64:

⁸ Աճ, էջ 31—44:

⁹ Աճ, էջ 88—118:

¹⁰ Աճ, էջ 394—410:

¹¹ Նշենք միայն նրանցից ամենակարևորները.

P. Peeters, „Analecta Bollandiana“, t. XXIV, 1905 p. 269—272; S. Weber, „Literarische Rundschau“, 1905, N 6, S. 208—210; G. Krüger, „Theologische Literaturzeitung“, herausgegeben von Adolf Harnack und Emil Schürer, 1906, N 2, S. 58—60 Հ. Թովմյան, «Լոյս» շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 740—744, 764—767, 838—837, 860—863, 908—906, 980—933, 958—961, 1005—1008, 1054—1058. Ն. Ալիևյան, «Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 252—256 և 1908, էջ 350—351. Մ. Խոսրովյան, «Արարատ», 1907, էջ 1094—1099. Կ. Վ., «Բազմավեպ», 1908, էջ 524—525:

ված հարցերից յուրաքանչյուրի տերմինա-
յանական մեկնաբանությանը:

1. Ինչպես հայտնի է, սկսած Գ. Դ. սկզբ-
քից Հայաստանում քարոզչական գործու-
նություն են ծավալել ազգությամբ ասորի
մի շարք վարդապետներ՝ Բարդաժան Ե-
ղեացիին, Հակոբ Մծբնացիին, Դանիել Ա-
սորին, Ծաղիսան և ուրիշներ: Ասորական
ազդեցությունը Հայաստանում լայն ծավա-
լում է ստացել հատկապես Հայոց դարձից
հետո՝ ողջ Դ. դարում և Ե. դ. առաջին կես-
ում: Այդ ազդեցության բազմազան դրսե-
վորումներն են՝ ասորի հոգևորականության
գործունեությունը Հայոց եկեղեցում, ասո-
րական անապատական շարժման թափան-
ցումը Հայաստան, հունարենի կողքին աս-
որերենի գործածությունը եկեղեցական
ժամերգության մեջ, Հայաստանում հունա-
կան և ասորական դպրոցների հիմնադրու-
մը, հայկական այբուբենի ստեղծումից հե-
տո ասորական ստվարածավալ գրականու-
թյան թարգմանությունը, հայոց լեզվում աս-
որական եկեղեցական բառերի առկայու-
թյունը և այլն: Ե. Տեր-Մինասյանը մեծ
կարևորություն է տալիս հատկապես ասո-
րական և հունական կուսակցությունների
պայքարին, այն համարելով «Հայոց եկե-
ղեցու Դ և Ե դարերի պատմության էական
միտք»¹³: Պետք է նշել տակայն, որ այս
հարցում արժանահիշատակ հեղինակը մի
շարք այլ հետազոտողների նման ընկել է
որոշ չափազանցության մեջ: Մասնավորա-
պես համոզիչ չէ աղյսիսի պայքարի ար-
տահայտություն համարել Գրիգոր Լուսա-
փորչի և Մանգլիկերտի եպիսկոպոս Ադ-
րիանոսի տների միջև եղած երկարատև
հակամարտությունը¹⁴: Ասորական կուսակ-
ցությունը Հայաստանում նկատելի պայքար
է ծավալում միայն սկսած Ե. դ. 30-ական
թվականներից: Դա բացատրվում է հետև-
յալ հանգամանքով:

410 և 424 թվականների ժողովներով
Պարսկաստանի ասորախոս քրիստոնեու-
թյունը վերջնականապես ձևավորվեց որ-
պես առանձին եկեղեցի և ճանաչվեց ար-
քունքի կողմից: Օգտվելով այն բանից, որ
հայոց պետականության վերացմամբ Հա-
յաստանի մեծ մասը հայտնվեց Սասանյան
տերության կազմում՝ Պարսկաստանի ասո-
րական եկեղեցին փորձեց իր ազդեցությու-
նը տարածել նաև Հայ եկեղեցու վրա և
դառնալ ողջ քրիստոնյա բնակչության ներ-
կայացուցիչը արքունիքի առջև: Վերջինս

ընդառաջ գնաց ասորիների նկրտումներին,
հույս ունենալով, ըստ երևույթին, հայերին
անջրպետել հունական ազդեցությունից:
Դրա ապացույցը պետք է համարել այն
փաստը, որ Ե. դ. 30-ական թվականներին
Հայոց եկեղեցու կաթողիկոսական զահին
հաջորդաբար հայտնվում են երկու ասորի
հոգևորականներ՝ Բրքիշոն և Ծմուելը:
Պարսկաստանի ասորական եկեղեցին՝ այլ
կերպ կոչված Արևելից եկեղեցի, հայերի
նկատմամբ որոշ ոտնձգություններ է կա-
տարում նաև Ե. դ. 60—80-ական թվական-
ներին, երբ պաշտոնապես որդեգրում է
Արևմուտքում հալածված մեստորական
ուսմունքը:

Վահան Մամիկոնյանի ապստամբությու-
նից հետո, երբ Սասանյան արքունիքը ճա-
նաչում է Հայոց եկեղեցու իրավունքները
և հրաժարվում հայերի դավանանքի նկատ-
մամբ վարած դաժան քաղաքականությու-
նից, իրերի վիճակը լրիվ փոխվում է: Այժմ
արդեն, ինչպես նշում է Ե. Տեր-Մինասյա-
նը, ասորիներն իրենք են դիմում հայերի
օգնությանը, և, ընդհակառակն, Հայոց ե-
կեղեցին է սկսում ազդեցություն գործել աս-
որական եկեղեցու ստանձին հատվածնե-
րի վրա:

Դավանաբանական վեճերի հետևանքով
Ե. դ. վերջում ասորական եկեղեցին կորց-
րել էր իր երբեմնի հզորությունը: Բյուզան-
դական կայսրության ասորի հպատակները
բռնել էին միաբնակության կողմը, իսկ
Պարսկաստանում բնակվող ասորիները,
ինչպես առաջինը, որդեգրել էին մեստո-
րական ուսմունքը: Սակայն Պարսկաստա-
նի հյուսիս-արևմուտքում դեռևս կային ո-
րոշ ասորաբնակ շրջաններ, որտեղ մես-
տորականությունը չէր կարողացել հաս-
տատվել: Այդ շրջանների հոգևոր առաջ-
նորդները, քաղաքական անջատվածության
պատճառով հնարավորություն չունենալով
դիմել Ասորիքի իրենց ազգակիցներին,
Զ. դ. սկզբից սկսում են մերձեցման ուղի-
ներ որոնել Հայոց եկեղեցու հետ:

Այսպես, 505/6 թ. Պարսից աշխարհից
Բաբգեն կաթողիկոսի (490—515 թթ.) մոտ
են գալիս մի քանի ասորի հոգևորական-
ներ և խնդրում պարզել Հայոց եկեղեցու
դիրքորոշումը մեստորականության նկատ-
մամբ, որովհետև մեստորականները յուր
էին տարածել, թե իրենց և հայերի դավա-
նանքը նույնն է: Այս փաստը Ե. Տեր-Մի-
նասյանը համարում է հարևան եկեղեցի-
ների մեջ Հայոց եկեղեցու ունեցած «ա-
ռանձնապատուկ դիրքի» վկայությունը¹⁵: «Զ.

¹³ Անդ, էջ 21:

¹⁴ Այս օպրաբնություն վրա ուշադրություն է
հրավիրվել դեռևս 1905 թ., տե՛ս Հ. Թոփչյան, Նշվ.
աշխ., էջ 764:

¹⁵ Ե. Տեր-Մինասյան, Հայոց եկեղեցու յարաբե-
րությունները, էջ 79:

դարուց սկսած,—գրում է նա,—ասորիներն իրենց հաւատոյ ճշմարտութեան համար սկսել են իրենց համաձայնութիւնը հայոց հետ շեշտել և այդ ապացոյցը շատ պարզ կերպով երևում է, որ ծանրակշիռ է եղել: ...Այս հանգամանքը ամենանշանաւոր մոմենտներից մէկն է Հայոց Եկեղեցու և ասորական կուսակցութիւնների յարաբերութեան մէջ: Ոչ մէկը այդ կուսակցութիւններից չի կամենում հաղորդակցութիւնը կրտրած լինել հարեւան Հայոց Եկեղեցու հետ, այդ պատճառով էլ ամեն կողմից աշխատում են նրան գրաւել իրենց կողմը»¹⁶: «Եւ այդ հասկանալի է,—ավելացնում է Ե. Տեր-Մինասյանը,—ասորի հարեւանները տեսել էին թէ ինչպէս Հայոց Եկեղեցին իր հաւատի համար հզօր պարսիկների դէմ ազատ համարձակ կոտի էր ելել և երկարատեւ անհաւասար պայքարից պատուով և իբրեւ յաղթական դուրս եկել: Նրանք տեսնում էին որ պարսիկներն անգամ հայերի հետ ուրիշ կերպ էին վարում, նրանց զօրեղ իշխաններից ակնածելով»¹⁷:

Հայոց Եկեղեցու ազդեցության մյուս կարևոր վկայությունն է այն փաստը, որ Զ. ղ. կեսերին Ներսէս Բ կաթողիկոսը (548—557 թթ.) Ադմիքի միաբնակ ասորիների խնդրանքով նրանց համար եպիսկոպոս է ձեռնադրում Աբդիշո երեցին: Ի միջի այլոց հայտնի է, որ դրանից առաջ էլ Նինվեի մերձակայքի ասորիների համար մի եպիսկոպոս էր ձեռնադրել Հայոց Քրիստափոր Ա կաթողիկոսը (539—545 թթ.): Ե. Տեր-Մինասյանի հիմնավոր ենթադրությամբ՝ Անտիոքի պատրիարքությունից կտրված այս թեմի եպիսկոպոսները հետագայում էլ շարունակել են ձեռնադրվել հայ կաթողիկոսների կողմից, մինչև հավանաբար է.դ. սկիզբը, երբ բյուզանդացիների առաջխաղացմամբ հնարավոր եղավ վերականգնել կապը Անտիոքի հետ: Այս փաստերը ցույց են տալիս, որ Հայոց Եկեղեցին ըստ էության դարձել էր Սասանյան տերության բոլոր միաբնակ քրիստոնյաների հոգևոր առաջնորդը:

2. Ե. Տեր-Մինասյանի մյուս կարևոր եզրահանգումը, որ անակնկալ էր հայագետների համար, վերաբերում է Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական դիրքորոշմանը: Հայտնի է, որ Զ. ղ. 20-ական թվականներին միաբնակությունը դավանաբանական հողի վրա պառակտվում է երկու հակամարտ կուսակցության, որոնց առաջնորդներն էին քաղկեդոնական հալածանքների պատճառով իրենց աթոռներից գրկված և

Սղեքսանդրիա ապաստանած Հուլիանոս Հալիկառնացի և Սևերոս Անտիոքացի եպիսկոպոսները: Առաջինի կարծիքով՝ Քրիստոսի մարմինը մարդկային այնպիսի կարիքների, ինչպիսիք են քաղցը, ծարավը, հոգնությունը, քունը, քրտինքը, արտասուքը և այլն, ենթարկվում էր ոչ թե հարկադրաբար, այլ ինքնակամ կերպով: Դրան հակառակ Սևերոսը պնդում էր, որ Քրիստոսի մարմինը մարդկային մարմինների մեջն ապականացու է եղել: Հակոբ Բարադեսու եպիսկոպոսի ջանքերով միաբնակ ասորիների մեծ մասը, որը հետագայում իր հիմնադրի պնդումով հորջորջվեց Հակոբիկյան Եկեղեցի, անցավ Սևերոս Անտիոքացու կողմը: Սակայն Հակոբիկյան Եկեղեցու ազդեցությունից դուրս մնացած միաբնակ ասորիները, մասնավորապես նրանք, ովքեր բնակվում էին հյուսիսային Միջագետքի պարսկական տիրապետության տակ գտնվող գավառներում, որդեգրեցին հուլիանականությունը:

Ինչպես վերը նշեցինք, այս շրջանների ասորիները սերտ կապերի մեջ էին Հայոց Եկեղեցու հետ: Այդ պատճառով բնականաբար նրանց միջոցով՝ հատկապես վերոհիշյալ Աբդիշո եպիսկոպոսի ջանքերով հուլիանականությունը թափանցում է նաև Հայաստան: Դվինի 554 թ. ժողովը պաշտոնապես դատապարտում է Քրիստոսի մարմնի ապականացու լինելու ուսմունքը և նշում Սևերոս Անտիոքացուն: Սակայն Ե. Տեր-Մինասյանը իրավացիորեն նշում է, որ չի կարելի այս հարցում չափազանցել ասորիների դերը: Հուլիանականության որդեգրումը Հայոց Եկեղեցու կողմից նա քաջատրում է նրանով, որ «Հուլիանական ուսմունքը յուրական փրկագործութեան գաղափարի հետևողական զարգացումն էր, և Հայոց Եկեղեցու ներքին զարգացումն էլ բնականաբար այդ ուղղությամբ է ընթացել»¹⁸:

Եթե, ինչպես տեսանք, արաբական նվաճումներից առաջ Հայոց Եկեղեցին հիմնականում շփվում էր միաբնակ ասորիների սուրհմիկների հետ, ապա այդ նվաճումների հետևանքով հնարավորություն է ստեղծվում սերտ կապեր հաստատել նաև Հակոբիկյան պաշտոնական Եկեղեցու հետ: Հայտնվելով մեկ պետության՝ Արաբական ընդարձակ խալիֆայության կազմում, հայերն ու ասորիները ձգտում են միասնական ճակատ կազմել քաղկեդոնականության դեմ: Այդ նպատակով Հայոց կաթողիկոս Հովհան Օմենցին (717—728 թթ.) և Հակոբիկների Աթանասիոս պատրիարքը

¹⁶ Անդ:¹⁷ Անդ, էջ 105:¹⁸ Անդ, էջ 121:

726 թվականին Մանագլերում ժողով են գումարում և Հայոց ու Ասորոց Եկեղեցիների միջև միություն հաստատում: Գործը գլուխ բերելու համար կողմերը ստիպված են լինում դավանաբանական հարցերում փոխադարձ զիջումներ կատարել: Դրա հետևանքով Մանագլերի ժողովում Սևերոսի կողմին նվազում է մահ Հուլիանոս Հալիկաոնացին: Սակայն, ինչպես համոզվել կերպով ցույց է տալիս Ե. Տեր-Մինասյանը, այդ նվազը իրականում դիվանագիտական քայլի արտահայտություն է եղել, և հայերը ըստ էության հետագայում էլ չեն հրաժարվել հուլիանականության հիմնական գաղափարներից:

3. Ե. Տեր-Մինասյանի երրորդ նշանակալից ներդրումը հայ-ասորական կապերի ուսումնասիրման խնդրում՝ մեստորական քարոզիչների Հայաստանում ծավալված գործունեության բացահայտումն է: 1946 թ. լույս ընծայված իր ամփոփ ուսումնասիրությանը Ե. Տեր-Մինասյանը ապացուցեց, որ մեստորական վարդապետները մոտ 200 տարի շարունակ՝ սկսած Ե դ. 30-ական թթ. մինչև Է դ. սկիզբը, բազմաթիվ փորձեր են կատարել Հայաստանում իրենց ուսմունքը տարածելու: Ի դեպ պետք է նշել, որ դրանից առաջ բանասիրության մեջ նկատվում էր Հայաստանում մեստորականության խաղացած դերի չափազանցման¹⁹ կամ, ընդհակառակը, անտեսման²⁰ երկու ծայրահեղ միտում:

Նեստորականների՝ Հայաստանում ծավալված գործունեության առաջին հիշատակությունը կապված է Սահակ Պարթևի և Մաշտոցի անունների հետ: Եփեսոսի ժողովից հետո, որին հայերը չէին մասնակցել, Կոստանդնուպոլսի Պրոկո և Մելիտենի Ակակ եպիսկոպոսները առանձին թղթերով Հայոց Եկեղեցու առաջնորդներին զգուշացնում են մեստորական վարդապետությունից մոլորվելուց: Սահակն ու Մաշտոցը պատասխան թղթերում հայտնում են, որ իրենք վճռական միջոցառումներով կանխել են մեստորական քարոզությունը Հայաստանում:

Նեստորականությունը Հայաստանում ավելի համարձակ գործողությունների է դիմում հատկապես Ե. դ. 80-ական թթ., երբ Սասանյան արքունիքի հովանավորությամբ

այն ճանաչվում է Պարսկաստանի ասորախոս Եկեղեցու պաշտոնական դավանանքը: Ողջ Զ դարը նշանավորվում է մեստորականության դեմ Հայոց Եկեղեցու մղած անընդհատ պայքարով, որի ընթացքում վերջինս երբեմն դիմում է նույնիսկ աշխարհիկ իշխանությունների օգնությանը: Նեստորականության հարցը քննարկվել է Հայոց Եկեղեցու երկու ժողովներում՝ 506 և 554 թվականներին, որոնք վճռականորեն դատապարտել են այդ ուսմունքը և նզովել նրա հեղինակություններին՝ Նեստորին, Թեոդոր Մոպսուեստացուն, Դիոդոր Տարսուսացուն, Թեոդորեոս Կյուրացուն, Բարծուս Մծրնացուն և այլն:

Ուշադրության արժանի է Ե. Տեր-Մինասյանի հատկապես այն դատողությունը, որ մեստորականությունը Հայաստանում հիմնվել է Հայոց Եկեղեցուց դժգոհ զանազան տարրերի, մասնավորապես մծղներից աղանդի մնացուկների վրա: Դեռք է ավելացնել մահ, որ աղբյուրների հավաստի վկայությամբ մեստորականները հիմնվել են մահ Հայոց ազդեցության տակ գտնվող մյուս ժողովուրդների վրա՝ հավանաբար օգտագործելով նրանց և հայերի ազգային հակակամայի հակասությունները: Հայտնի է, օրինակ, որ Զ դ. վերջում և Է դ. սկզբում մեստորականները որոշ հաջողություն են ունեցել Վրաստանում և Աղվանքում՝ հարուցելով Հայոց Եկեղեցու առաջնորդների զայրույթը:

Հետաքրքիր է նաև Ե. Տեր-Մինասյանի այն միտքը, որ Հայաստանում մեստորականությունը դասվել է քաղկեդոնականության շարքը՝ իհարկե այդ դավանանքների մերձավորության լիակատար գիտակցությամբ, իսկ հաճախ պարզապես այդ դավանանքները նույնն են համարվել:

Նեստորականների եռանդուն գործունեությունը Հայաստանում քաջատրվում է այն հանգամանքով, որ, ինչպես վերը նշեց, նրանք վայելում էին պարսից արքունիքի աջակցությունը: Սասանյան կայսրության վերացմամբ այդ գործունեությունը փաստորեն լիովին դադարում է: Դա ցույց է տալիս, որ ի տարբերություն քաղկեդոնականության, որը հայերի մեջ միշտ էլ բավականին կողմնակիցներ է ունեցել, մեստորականությունը Հայոց Եկեղեցու համար ներկայացրել է միայն արտաքին վրտանգ, չկարողանալով որևէ կերպ ազդել նրա ներքին կյանքի վրա:

Ե. Տեր-Մինասյանը մեծ ծառայություն ունի մահ Հայոց Եկեղեցու պատմության ամենաշրջադարձային իրողություններից մեկի՝ քաղկեդոնականության նկատմամբ բռնած դիրքի լուսաբանման գործում: Նրա

¹⁹ Տե՛ս Н. Мэпп, Аркаун, монгольское название Христиан, в связи с вопросом об армянах—халкедонитах, СПб., 1905, стр. 3.

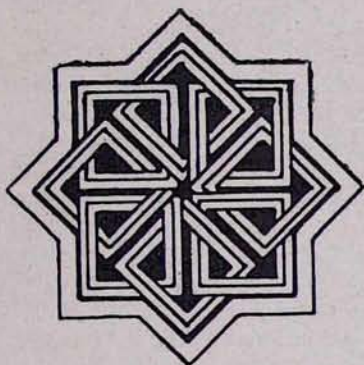
²⁰ Տե՛ս Մո. Մալասյան, Մովսես Խորենացին Դաղկեդոնական էր, «Տեղեկագիր ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի», 1944 թ., № 3—4, էջ 38—39:

մի շարք աշխատությունների շնորհիվ կամելի է վերջնականապես լուծված համարել, որին հարցը, որ Հայոց եկեղեցին առաջին անգամ Քաղկեդոնի ժողովը պաշտոնապես դատապարտել է 554 թվականին՝ Դվինի երկրորդ ժողովում:

Բացի պատմագիտական բնույթի այս մեղմահանուր խնդիրներից, Ե. Տեր-Մինասյանը հայ-ասորական հարաբերություններին նվիրված իր հետազոտություններում մեկնել է նաև բազմաթիվ մասնակի հարցեր, չլուծված մի շարք եկեղեցական ժողովների ստանձանքը, բացահայտել նրանց գումարման շարժառիթները և կայացրած վճիռները: Լիովին պարզված պետք է համարել, որին հարցը, Դվինի առաջին և երկրորդ ժողով-

ների (506 և 554 թթ.), այսպես կոչված Պարսից ժողովի (613 թ.) և վերջապես՝ Մանազկերտի ժողովի (726 թ.) հանգամանքները:

Ամփոփելով այս համառոտ վերլուծությունը՝ կարող ենք նշել, որ Ե. Տեր-Մինասյանը հանդիսանում է հայ-ասորական պատմա-եկեղեցական հարաբերությունների մեծագույն հետազոտողը, որի հետևություններից շատերը մնալուն տեղ են գրանցում արդի հայ պատմագիտության նվաճումների շարքում և, պետք է հուսալ, որ նրանք իրենց արժանի արտացոլումը կգտնեն «Հայ ժողովրդի պատմության» ակադեմիական հրատարակության սպասվող հատորում:

726 թվականին Մանգոլերտու մոլով են գումարում և Հայոց ու Ասորոց Եկեղեցիների միջև միություն հաստատում: Գործը գլուխ բերելու համար կողմերը ստիպված են լինում դավանաբանական հարցերում փոխադարձ զիջումներ կատարել: Դրա հետևանքով Մանգոլերտու մոլովում Սևերոսի կողքին նշույնվում է նաև Հուլիանոս Հալիկաոնացին: Սակայն, ինչպես համոզիչ կերպով ցույց է տալիս Ե. Տեր-Մինասյանը, այդ նշույնը իրականում դիվանագիտական քայլի արտահայտություն է եղել, և հայերը ըստ էության հետագայում էլ չեն հրաժարվել հուլիանականության հիմնական գաղափարներից:

3. Ե. Տեր-Մինասյանի երրորդ նշանակալից ներդրումը հայ-ասորական կապերի ուսումնասիրման խնդրում՝ մեստորական քարոզիչների Հայաստանում ծավալված գործունեության բացահայտումն է: 1946 թ. լույս ընծայված իր ամփոփ ուսումնասիրության վերջին Ե. Տեր-Մինասյանը ապացուցեց, որ մեստորական վարդապետները մոտ 200 տարի շարունակ՝ սկսած Ե. ղ. 30-ական թթ. մինչև Է. ղ. սկիզբը, բազմաթիվ փորձեր են կատարել Հայաստանում իրենց ուսմունքը տարածելու: Ի դեպ պետք է նշել, որ դրանից առաջ բանասիրության մեջ նկատվում էր Հայաստանում մեստորականության խաղացած դերի չափազանցման¹⁹ կամ, ընդհանրապես, անտեսման²⁰ երկու ծայրահեղ միտում:

Նեստորականների՝ Հայաստանում ծավալված գործունեության առաջին հիշատակությունը կապված է Սահակ Պարթևի և Մաշտոցի անունների հետ: Եփեսոսի ժողովից հետո, որին հայերը չէին մասնակցել, Կոստանդնուպոլսի Պրոկոլ և Մելիտենի Ակակ եպիսկոպոսները առանձին թղթերով Հայոց Եկեղեցու առաջնորդներին զգուշացնում են մեստորական վարդապետությունից մոլորվելուց: Սահակն ու Մաշտոցը պատասխան թղթերում հայտնում են, որ իրենք վճռական միջոցառումներով կանխել են մեստորական քարոզությունը Հայաստանում:

Նեստորականությունը Հայաստանում ավելի համարձակ գործողությունների է դիմում հատկապես Ե. ղ. 80-ական թթ., երբ Սասանյան արքունիքի հովանավորությամբ

այն ճանաչվում է Պարսկաստանի ասորախոս Եկեղեցու պաշտոնական դավանանքը: Ողջ Զ դարը նշանավորվում է մեստորականության դեմ Հայոց Եկեղեցու մղած անընդհատ պայքարով, որի ընթացքում վերջինս երբեմն դիմում է նույնիսկ աշխարհիկ իշխանությունների օգնությանը: Նեստորականության հարցը ընթարկվել է Հայոց Եկեղեցու երկու ժողովներում՝ 506 և 554 թվականներին, որոնք վճռականորեն դատապարտել են այդ ուսմունքը և նշույնը նրա հեղինակությունների՝ Նեստորին, Թեոդոր Մոպսուեստացուն, Դիոդոր Տարսուցացուն, Թեոդորեոս Կյուրացուն, Բարծուս Մծրնացուն և այլն:

Ուշադրության արժանի է Ե. Տեր-Մինասյանի հատկապես այն դատողությունը, որ մեստորականությունը Հայաստանում հիմնվել է Հայոց Եկեղեցուց դժգոհ զանազան տարրերի, մասնավորապես մծղներից աղանդի մնացուկների վրա: Պետք է ավելացնել նաև, որ աղբյուրների հավաստի վկայությամբ մեստորականները հիմնվել են նաև Հայոց ազդեցության տակ գտնվող մյուս ժողովուրդների վրա՝ հավանաբար օգտագործելով նրանց և հայերի ազգային հակակնադիր հակասությունները: Հայտնի է, օրինակ, որ Զ. ղ. վերջում և Է. ղ. սկզբում մեստորականները որոշ հաջողություն են ունեցել Վրաստանում և Աղվանքում՝ հարուցելով Հայոց Եկեղեցու առաջնորդների զայրույթը:

Հետաքրքիր է նաև Ե. Տեր-Մինասյանի այն միտքը, որ Հայաստանում մեստորականությունը դասվել է քաղկեդոնականության շարքը՝ իհարկե այդ դավանանքների մերձավորության լիակատար գիտակցությամբ, իսկ հաճախ պարզապես այդ դավանանքները նույնն են համարվել:

Նեստորականների եռանդուն գործունեությունը Հայաստանում բացատրվում է այն հանգամանքով, որ, ինչպես վերը նշեց, նրանք վայելում էին պարսից արքունիքի աջակցությունը: Սասանյան կայսրության վերացմամբ այդ գործունեությունը փաստորեն լիովին դադարում է: Դա ցույց է տալիս, որ ի տարբերություն քաղկեդոնականության, որը հայերի մեջ միշտ էլ բավականին կողմնակիցներ է ունեցել, մեստորականությունը Հայոց Եկեղեցու համար ներկայացրել է միայն արտաքին վրտանգ, չկարողանալով որևէ կերպ ազդել նրա ներքին կյանքի վրա:

Ե. Տեր-Մինասյանը մեծ ծառայություն ունի նաև Հայոց Եկեղեցու պատմության ամենաշրջադարձային իրողություններից մեկի՝ քաղկեդոնականության նկատմամբ բռնած դիրքի լուսաբանման գործում: Նրա

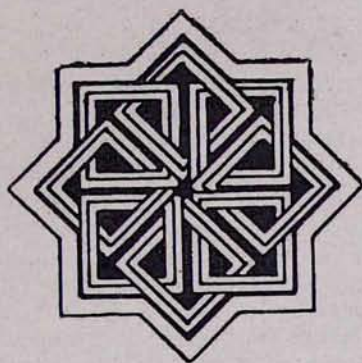
¹⁹ St'u H. Mapp, Аркаун, монгольское название Христиан, в связи с вопросом об армянах—халкедонитах, СПБ., 1905, стр. 3.

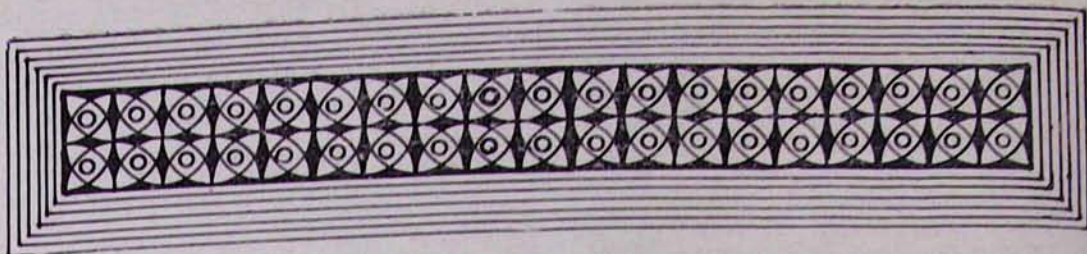
²⁰ St'u Սո. Մալխասյան, Մովսես Խորենացին և աղկեդոնական էր, «Տեղեկագիր ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի», 1944 թ., № 3—4, էջ 38—39:

մի շարք աշխատությունների շնորհիվ կարելի է վերջնականապես լուծված համարել, օրինակ, այն հարցը, որ Հայոց Եկեղեցին առաջին անգամ Քաղկեդոնի ժողովը պաշտոնապես դատապարտել է 554 թվականին՝ Դվինի երկրորդ ժողովում:

Բացի պատմագիտական բնույթի այս ընդհանուր խնդիրներից, Ե. Տեր-Մինասյանը հայ-ասորական հարաբերություններին նվիրված իր հետազոտություններում քննել է նաև բազմաթիվ մասնակի հարցեր, ճշտել մի շարք եկեղեցական ժողովների ժամանակը, բացահայտել նրանց գումարման շարժառիթները և կայացրած վճիռները: Լիովին պարզված պետք է համարել, օրինակ, Դվինի առաջին և երկրորդ ժողովների (506 և 554 թթ.), այսպես կոչված Պարսից ժողովի (613 թ.) և վերջապես՝ Մանազկերտի ժողովի (726 թ.) հանգամանքները:

Ամփոփելով այս համառոտ վերլուծությունը՝ կարող ենք նշել, որ Ե. Տեր-Մինասյանը հանդիսանում է հայ-ասորական պատմա-եկեղեցական հարաբերությունների մեծագույն հետազոտողը, որի հետևություններից շատերը մնայուն տեղ են զբաղեցնում արդի հայ պատմագիտության նվաճումների շարքում և, պետք է հուսալ, որ նրանք իրենց արժանի արտացոլումը կգտնեն «Հայ ժողովրդի պատմության» ակադեմիական հրատարակության սպասվող հատորում:

Հ. ԱՄԱՆՅԱՆ

ՄԱԿԱԲԱՅԵՅՎՈՅ ԳՐՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ*

Բնագրային նմանությունները քննելիս պետք է նկատի ունենալ համեմատվող երկու բնագրերի փաստերը և ցույց տալ ո՞րն է աղբյուրի աղբյուրները, որովհետև նույնիսկ միևնույն հեղինակի գրչին պատկանող տարբեր գործեր կարող են երևան համեմատման միայն ո՞րն է աղբյուրի աղբյուրները ու անհետևողականություն, այլև ուրիշ տարբերություններ: Առավել ևս միևնույն ո՞րն է աղբյուրի աղբյուրները: Հետևաբար, դժվար է հաստատել բավականաչափ համոզիչ նմանություն, այն էլ միջնորդավորված կերպով, երբ բնագրերի աղբյուրները անմիջական համեմատության արդյունք չեն, այլ հիմնվում են ուրիշ բնագրերի վրա: Հենց այդ են ցույց տալիս վերևում նշված թվերը. երկու բնագրերը կարող են աղբյուրակից լինել, սակայն երրորդի հետ նրանցից յուրաքանչյուրը կարող է ունենալ բոլորովին տարբեր չափի ու բնույթի աղբյուրներ: Ուստի, մենք մի կողմ թողնելով մյուս բնագրերի առնչությունները՝ ստորև կքննենք Կորյունի երկի և Մակաբայեցվոց գրքերի լեզվաոճական աղբյուրների հարցը:

Դիտարկենք Կորյունի և Մակաբայեցվոց բնագրերից բաղկած այն օրինակները, որոնք Ն. Բյուզանդացին բերում է այդ երկերի հարազատությունը և դրանց միևնույն հեղինակի գրչին պատկանելի հաստատելու համար.

1. Ի միտ արկանեն

Կորյուն՝ հոգ ի միտ արկանել

Մակաբ. գործ ի միտ արկանել

Միտ բառի նախորդով տրականի և հայցականի հոլովածները հաճախ են հանդիպում **արկանեն, առնեն, դեն, ունեն** և այլ բայերի կապակցությամբ: Դրանք հանդիպում են նաև Աստվածաշնչի մյուս գրքերում (օրինակ՝ Երեմ. 12, 25), Բուզանդի ու Փարպեցու բնագրերում, ինչպես նշում է Ն. Բյուզանդացին (էջ 16): Ի միտ արկանեն կապակցությունը կալում է, բավականին տարածված և Կորյունի ու Մակաբայեցվոց գրքերի ոճական նմանությունը վկայող հուսալի փաստ չէ: Գուցե Մակաբայեցվոց անհայտ թարգմանիչը, նաև Կորյունն այն վերցրել են հենց **Երեմիայի մարգարեության** բնագրից:

2. Կորյուն՝ ի նոյն հոգս դառնամ

Մակաբ. ի նոյն խնդրուածս դառնամ

3. Մակաբ. և Կորյուն՝ դայեկաբար սնուցանել

4. Ցանձն առնեն աստուծոյ

Կորյուն՝ Ցանձն առնելով զնոսա և զանձն՝ ամենապահ շնորհացն աստուծոյ (էջ 72): Պարապեալ զանձն ու զմնացեալս՝ ամենապահ շնորհացն աստուծոյ (էջ 88):

Ցանձն արարեալ շնորհացն Աստուծոյ (էջ 70)

Ցանձն առնել շնորհացն Աստուծոյ (էջ 92)

Ցանձն եղեալ երանելին շնորհացն Աստուծոյ (էջ 60)⁶⁵:

Գործք առաք. Ցանձն առնեն զնեզ Աստուծոյ (Ի, 32)

Ցանձն արարին զնոսա տեսուն (ԺԴ, 32)

Լին յանձն արարեալ շնորհացն Աստուծոյ (ԺԴ, 25)

* Ընդունված «Լեզմածին» ամսագրի 1980 թվականի № Ա-ից:

⁶⁵ Բաղվածքները վերցված են Կորյունի վերևում նշված երկից:

Յանձն արարեալ շնորհացն աստուծոյ (ԺԵ, 40) Մակաբ. յանձն առնէր աստուծոյ զանձն և զգօրսն (Բ, ԺԳ, 15)

Ինչպէս տեսնում ենք՝ յանձն առնեմ աստուծոյ կապակցություններով նախադասությունները Կորյունի բնագրում ավելի ընդարձակ են, տարբերվում են մյուս երկու բնագրերի մոյն միավորներից. ըստ այդմ **Գործք առաքելոցը** կարծես միջին դիրք ունի և միտում է ենթադրել, որ հենց ինքն է Կորյունի և Մակաբայեցվոց գրքերի փոխատու աղբյուրը:

5. **Խոտաբուստ** բառը, որ միայն բուստ արմատով հանդես է գալիս նաև այլ հեղինակների մոտ, Կորյունը և Մակաբայեցվոց թարգմանիչը հավանաբար գործածում են իրարից անկախ, չի կարելի ասել, թե նրանցից ով է ընդօրինակողը:

6. Կորյունի բարեացապարտ և Մակաբայեցվոց չարեացապարտ հակամիջոցները, իրոք, մնան կազմություններ են, սակայն այստեղ էլ չենք կարող զանազանել բառաբարդությունը կերտողին ընդօրինակողից:

Ակնհայտ է, որ Ն. Բյուզանդացու քերած օրինակները, որպես հիմնական փաստեր Կորյունի և Մակաբայեցվոց լեզվական ու ոճական մոլորություննր ցույց տալու համար, դեռևս հեռու են բավարար ու համոզիչ լինելուց:

Ուշադրության առնենք նաև Կորյունի և Մակաբայեցվոց բնագրին վերաբերող այն օրինակները, որոնք Ն. Բյուզանդացին բերում է Կորյունի և մյուս բնագրի առնչությամբ: Դրանց մեջ Մակաբայեցվոց բնագիրը Ագաթանգեղոսի բնագրի հետ համընկնում է 11, Բուզանդի բնագրի հետ՝ 4, իսկ Եւթաղի բնագրի հետ աղերս չունի: Այդ օրինակներն են՝ (Կորյուն և Ագաթանգեղոս) 5. հրամանին, թշուառութենաց (պատուհան) հասնելու, եկելոց հասնելոց, 6. առանց յապաղելոյ, 19. սոյն արիմակ, 34. միզակակից, 44. դուռն թագաւորին, 58. գումարեմ, 61. համբերեալ, պատրաստեալ, 71. աւագանի, 74. ծանաւք կացուցանեմ, 79. անծանաւք կացուցանեմ, 75. աստուածագործ, 105. թողում վերակացու, պահապան թողում, 122. ծածկախիթ լինիմ, առնեմ ամբախիթ, (Կորյուն և Բուզանդ) 4. խոստացեալն, խոստացեալքն, 22. երթեալ յանդիման լինիմ թագաւորին, 11. հարցանեմ և քննեմ, 14. ճարն ածեմ⁶⁹:

Վերոհիշյալ օրինակները՝ դերբայական ձևեր, առանձին բառեր (բայ, գոյական, ածական), բառակապակցություններ և այլն, միայն Կորյունին ու նրան վերագրվող թարգմանություններին հատուկ լեզվաոճական միավորներ չեն և հանդիպում են նաև 5-րդ դ. բնագրերի մյուս ոճային դարերում, ինչպէս քանիցս նշում է Ն. Բյուզանդացին իր քննությունների վերջում տրվող դիտողություններում (տե՛ս, օրինակ, Կոր. և Ագաթ. 5, 6, 19, 34, 41, 58, 61, 75): Բերված օրինակներից մոյն արիմակ, սոյն արիմակ, միզակակից, աւագանի և այլն, որոնք հանդիպում են նաև շատ այլ բնագրե-

րում, ըստ Ն. Բյուզանդացու բաժանման, Կորյունյան դասի գրվածքների համար որոշիչ ու առանձնահատուկ միավորներ համարելը մեր կարծիքով միշտ չի լինի: Դրանք, հասնելոց դեպ, չունեն այն համոզությունը, ինչ ասենք, համբերեալ, պատրաստեալ (61) օրինակը. դիմավոր բայի փոխարեն անցյալ դերբայի գործածությունը, իրոք, հատուկ է Կորյունի ոճին: Մակաբայեցվոց բնագրում էլ հանդիպում է այդ երևույթը, սակայն ցայտուն չէ: Կամ՝ թողում, կացուցանեմ բայերի և գոյականների կապակցություններում Կորյունն ու Բուզանդը բայը դնում են նաև դերբայի ձևով (թողեալ վերակացու, թողեալ տեսչւն), միմյնեմ Մակաբայեցվոց բնագրում, որտեղ բայը գերազանցապես կոտորած է, չի հանդիպում դերբայական ձևով: Վերևում բերված 16 օրինակների մի մասը համոզիչ չէ և եթե բոլոր՝ 22 օրինակներն էլ անաւարկելի լինեն, այնուամենայնիվ դա էլ բավարար չէ Կորյունին Մակաբայեցվոց գրքերի թարգմանիչ ճանաչելու Ն. Բյուզանդացու տեսակետը հաստատելու համար:

Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» և Մակաբայեցվոց գրքերի բնագրերից կարելի է բերել անհամեմատ շատ օրինակներ՝ ցույց տալու համար, որ այդ երկերը լեզվաոճական միևնույն կերպարանքը չունեն: Ահավասիկ մի քանիսը՝ Կորյուն—Մակաբայեցիք կարգով. փոյթ արարեալ (էջ 38), փոյթ առնել (էջ 44), փոյթ ի վերայ ունեղով (էջ 60) և փոյթ կալել (Բ. Մակ. է, 30), հանգեալ (էջ 94) և մեկնեցալ յաշխարհէ (Բ Մակ. է, 42), փութով (էջ 72) փութանակի (էջ 44) և տագնապաւ (Բ Մակ. Թ, 9, 10). փախստական (լինելով) (էջ 40) և փախըստեալ լինէին (Ա Մակ. Ե, 5, 34, 43, Ժ, 12, Բ Մակ. Ը, 25, 30, Թ, 8 և այլն), ազդ լինել (էջ 54, 82) և ազդ եղև (Ա Մակ. Ե 34), ի միջոյ (էջ 86, 92) և ի միջոյ անտի (Ա Մակ. է, 6, 2, 23, Ը, 4, 17, Թ, 48, ԺԱ, 23, ԺԳ, 42 և այլն): Կորյունն առհասարակ չի գործածում յոյժ, կարի, անհնարին մակբայները, միմյնեմ Մակաբայեցվոց գրքերում դրանք լայն գործածություն ունեն որպես վերադիրներ և ածականի գերադրական աստիճան կազմող բաղադրիչներ: Անուանեալ կոչիմ կապակցությունը Կորյունը (էջ 62, 64, 74, 88) երբեք չի գործածում դիմավոր բայի կոչի ձևով, իսկ Մակաբայեցվոց բնագրում կա նաև անուանեալ կոչի (Ա Մակ. Ա. 87), անուանեալ կոչին (Ա Մակ. ԺԳ. 40) և այլն: Խաղամ գնամ, խաղացեալ գնամ հարադիրների հետ Կորյունը ոչ մի տեղ հավելադրությամբ չի գործածում դիմեմ, չու առնեմ, չունեմ բայերը, ինչ տվորական է Մակաբայեցվոց գրքերի համար: Եթե Կորյունը խրթմաբան է, նրա շարադրանքում կան մութ, մանվածապատ, դժվարընկալելի տեղեր, ապա Մակաբայեցվոց բնագիրը համեմատաբար պարզ է, նրա հայ թարգմանիչն ստավել հորդաբան է: Նման օրինակներ շատ կարելի է բերել, մանավանդ, որ արդեն ձևերի տակ են Մակաբայեցվոց գրքերի ձևագրերի տարբերությունները, որոնք հնարավորություն են տալիս բացահայտելու ոճական նրբու-

⁶⁹ Տե՛ս Ն. Բյուզանդացի, նշվ. աշխ., էջ 164:

թյունները, խորին ու կապածելի երևույթները: Տարբերակվածները շատ կարևոր են, մասնավորապես այն դեպքում, երբ հեղինակային բնօրինակը համեմատվում է թարգմանության հետ, որն ինչ-որ չափով, այնուամենայնիվ պիտի որ ժառանգի իր բնօրինակի լեզվաճանապարհը:

Ե. Դուրյանը, հատուկ քննություններ չկատարելով, քննում է, որ Մակարայեցվոց թարգմանիչը Կորյունն է⁷⁰: Գ. Ֆնտզյանը համաձայնելով Ն. Բյուզանդացուն, վկայակոչում է նոր բնագրային փաստեր⁷¹, որոնք ապացուցման մեծ ուժ չունեն և հիմնովի առարկում են Ն. Աղոնցի կողմից⁷²: Ծովակաճը (Ն. Պողարյան) նույնպես, պաշտպանելով Ն. Բյուզանդացու տեսակետը, քննադատում է Ա. Կոզյանին, որը «Մակարայեցուց թարգմանությունը Կորիւնի գործ չի համարի»⁷³: Ապա նա անցնում է իր «բուն մտադրության, որ է ցոյց տալ Կորիւնի և Մակարայեցուց հայ թարգմանիչն իրարու հետ ունեցած սերտ աղերսը և անձերու նույնության մասին նորարարական տեսությունը Վեմ հասկանալու»⁷⁴: Ամփոփելով Ն. Բյուզանդացու և Գ. Ֆնտզյանի օրինակները, Ծովակաճը դրանց ավելացնում է նոր փաստեր: Նա նմանություններ է տեսնում նաև Կորյունի և Մակարայեցվոց նախադրությունների բնագրերում. «Մեր կողմէ,—գրում է նա,—կը կցենք նաև մի քանի կարևոր նմանություններ Կորիւնի և Մակարայեցուց գրքերում նախադրության միջև, որոնք բառարար նշան կրնան համարիլ, թէ սոյն նախադրություններն ալ Մակարայեցուց թարգմանիչ Կորիւնի գրչէն եղած են»⁷⁵: Նա օրինակների միջոցով, ուշադրություն է հրավիրում Կորյունին հատուկ բառերի, բառակապակցությունների, այլև հոմանիշների կուտակումների վրա: Հոլովածի վերջում Ծովակաճը գրում է. «Այս բոլոր տուեալները գումարելով—առանց առայժմ խառնելու Եթաղը, Ագաթանգեղոսն ու Փաստուրը—կարծեմ ներելի է եզրակացնել, թէ Մակարայեցուց երեք գրքերուն, նախադրութիւններով և զվակարգութիւններով համընթեմ, հայ թարգմանիչն է Կորիւն»⁷⁶:

Վերահիշյալ կարծիքները, որոնք հաստատում են Ն. Բյուզանդացու տեսությունը և լրացուցիչ փաստարկների վկայակոչումով ձգտում են ամրապնդել

այն, բնագրերի ու դրանց գրչագրերի համեմատական հետազոտության խորը ու համակողմանի աշխատանքի արդյունք չեն, ուստի չեն կարող ընդունվել որպես լիարժեք գիտական եզրակացություններ:

Մակարայեցվոց Բ գրքին նվիրված արձևատրոս բնական ուսումնասիրություն է Ա. Կոզյանի աշխատությունը, որն արդեն հիշատակվել է վերևում: Հեղինակն ի թիվս բազմաթիվ հարցերի քննում է նաև Մակարայեցվոց գրքի թարգմանչի հարցը և ցույց է տալիս, որ Կորյունին չի կարելի այդ գրքի թարգմանիչ համարել: Նա գրում է. «Ագաթանգեղոս, Բիզանդ, Եթաղ մեր խնդրէն դուրս են, իսկ Մակարայեցիք Կորեան թարգմանութիւն չենք համարիր, վասն զի նորայրեան չորս կետերը գրական աշխատության մը հեղինակը որոշելու աստիճան իրականացած չենք գտներ Մակարայեցուց մեջ»⁷⁷: Իր կարծիքն հաստատելու համար, Մակարայեցվոց գրքերի լեզվաճանապարհ մի շարք առանձնահատկություններ նշելուց հետո, նա Կորյունի բնագրից բերում է բազմաթիվ օրինակներ, ինչպես՝ **իճքնին իճ-խանն, անթիւ անհամար, իրքն այն, ի վերայ հասանն, հարցանքն քննելն, եռանդն իմն անէին**, և այլն, որոնք սակավ գործածություն ունեն Մակարայեցվոց գրքում և նույն հաճախականությամբ հանդիպում են նաև **Եսայի, Գ. Թագ., Եզր, Եսթեր** և մյուս գրքերում, իսկ Կորյունի սիրած բառերը՝ **բանհից խոստացելոց, խոստացեալսն, դասադաս, հիզակակից** և այլն Մակարայեցվոց թարգմանիչը գործածում է այլ իմաստներով⁷⁸: Ա. Կոզյանի կարծիքը, թե «Մակարայեցուց թարգմանիչը տկար է լուրարելի մեջ», խիստ է, բայց որ թարգմանիչը Կորյունի աստիճանի խրթնաբան չէ, դա միանգամայն ճիշտ է:

Գիտականորեն ճիշտ տեսակետից է մեկնաբանում Կորյունին հատկացվող թարգմանությունների հարցը Ն. Աղոնցը: Ընդունելով Կորյունի, Ագաթանգեղոսի, Եթաղի և Մակարայեցվոց գրքերի աղբյուրությունների գոյությունը՝ նա դրանց փոխհարաբերությունները համարում է խորհրդավոր և միևնույն գրչին պատկանելի⁷⁹: Կասկածելի⁸⁰ է լեզվական նմանությունները բացատրում փոխազդեցությամբ: Նա գրում է. «Ինչ վերաբերում է Եթաղին և Մակարայեցուց գրքին, բառարար հիմք չկայ սրանց թարգմանությունը Կորիւնին վերագրելու: Թվում է, թէ լեզուական և ոճային խնամությունը բացատրելու է նրանով, որ Կորիւնն է կրում նրանց ազդեցությունը»⁸¹: Այնուհետև, Եթաղի առթիվ նա վճռականորեն ասում է՝ «Կորիւն չէ Եթաղի թարգմանը: Նմանությունը արդիւնք է բանքադրության»⁸² և՛

⁷⁰ Տե՛ս **Նդիշն պատրիարք Դուրյան**, Ամբողջ երկեր, 2, էջ 360:

⁷¹ Տե՛ս **Գ. Ֆնտզյան**, Պատասխան պրոֆ. Աղոնցին, «Հանդես ամսօրեայ», 1927, Թ. 9, էջ 534: Տե՛ս նաև նրա՝ «Նկատողություններ Մաշտոց-Մաքրով անուան և Կորեան բնագրի և ժամանակի մասին. «Հանդես ամսօրեայ», 1926, Թ. 5—6, էջ 268—275:

⁷² Տե՛ս **Ն. Աղոնց**, Դարձեալ Կորիւնի շուրջը. «Հանդես ամսօրեայ», 1928, էջ 76—94:

⁷³ **Ծովակաճ**, Կորիւն և Մակարայեցուց հայ թարգմանիչը. «Սիոն», 1935, № 6, էջ 181:

⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 181:

⁷⁵ Նույն տեղում, էջ 181:

⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 187:

⁷⁷ **Ա. Կոզյան**, նշվ. աշխ., էջ 19:

⁷⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 19—22:

⁷⁹ Տե՛ս **Ն. Աղոնց**, Դարձեալ Կորիւնի շուրջը. «Հանդես ամսօրեայ», 1928, էջ 91:

⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 91—92:

⁸¹ Նույն տեղում, էջ 92:

«Նոյնը կարելի է ասել ևս Մակաբայեցուց գրքի մասին, որ դժուար թե Կորինթի գործ լինի»⁸²:

Կորյունից վերագրվող թարգմանությունների վերաբերյալ համառոտակի արտահայտվել է նաև Մ. Արքեպիսկոպոս Նա «Վարք Մաշտոցի» իր աշխատասիրության առաջաբանում նշում է, որ Կորյունի աշխատանքն են համարում Կյուրեղ Երուսաղեմացու թարգմանությունը և Ն. Բյուզանդացին բառերի ու դարձվածների վրա հիմնվելով, նրան է վերագրում նաև ուրիշ թարգմանություններ, «քայց այդ երկրպետի է, մասամբ և բոլորովին մերժելի»⁸³:

Հայ բանասիրության մեջ, Կորյունից բացի, Մակաբայեցվոց գրքերը վերագրում են նաև Եղիշեին: Գ. Զարբհանյանը, դեռևս անցյալ դարի կեսերին, այն կարծիքն է հայտնել, թե Մակաբայեցվոց թարգմանիչը Եղիշեն է: «Եւ գոր Եղիշայն ասէ,—գրում է նա,—և զայն ոչ մոռացայց, վասն սրբոյն Վարդանայ որ ի ձեռն զքաջ նկարագիրն առեալ զՄակաբայեցունց, և յունկ զօրաց իւրոց լեղելէր, զհայ թարգմանութիւնն անշուշտ, զոր նորում սրբոյ Եղիշայի շարագրած բազումք ի հմտիցն կարծեցին»⁸⁴ Տողերի հեղինակն ուղղակի փաստեր չի բերում, այլ հիմնվում է միայն կարծիքների վրա, որոնց հեղինակները՝ «քազումք ի հրմսիցն», անհայտ են մնում: Ելնելով այդ կարծիքներից՝ Ս. Հարությունյանը փորձում է հաստատել որ, իրոք, Մակաբայեցվոց գրքի թարգմանիչը Եղիշեն է⁸⁵, որ այդ երկերի «կապը ամեն կասկածներից բարձր են կացուցանում»⁸⁶: Բնագրերի առանձին հատվածների համեմատության հիման վրա նա, որպես այդ գործերին հատուկ ընդհանուր ոճական օրինաչափությունների, նշում է գոյական հոմանիշների որպես հատկացուցիչ և հատկացյալ, բայական հոմանիշների հաճախ անցյալ դերբայի ձևով հարադիր գործածությունները, միևնույն իմաստը հոմանիշ բառով կամ առանձին նախադասությամբ կրկնելը, աշխարհաբարին մասն ձևերի և դարձվածների առկայությունը (հատկացուցչի նախադասությունը, որ հարաբերական դերանվան գի շաղկապի փոխարեն հանդես գալը), զ նախորդով ետադաս հատկացուցիչը, երրորդ դեմքի փոխարեն առաջին դեմքի գործածությունը, նախադասությունների մասնությունները և այլն: Սակայն Ս. Հարությունյանը Ն. Բյուզանդացու մասն վճռական չէ, այլ երկբայում է: «...պարզ երևում է,—գրում է նա,—թե այս երկու գիրքը, եթե միևնույն հեղինակի գրչից չեն եղել, որ ըստ մեզ ճիշդ է, գոնե Եղիշեն այնքան հմուտ է եղել Մակաբայեցուց գրքերին, որ իր պատմությունը

շարագրելիս Ս. գրքի լիեղև մասի լեզուն այնքան բնական կերպով հիսել է իր սեփականի հետ. հարկաւ այդ երկու անձինք, եթե միայն երկու են՝ առաջինի թարգմանիչը և երկրորդի հեղինակը, միևնույն դպրոցին պետք է պատկանած լինէին»⁸⁷: Ս. Հարությունյանի քերած օրինակները, որոնք իրոք ցույց են տալիս մասնություններ Եղիշեի և Մակաբայեցվոց գրքերի բնագրերի միջև, դրսևորումներն են լեզվաոճական այնպիսի երևույթների, որոնք, այս կամ այն չափով, հատուկ են նաև 5-րդ դ. մյուս բնագրերին: Սակայն այդ երևույթների համեմատաբար մեծ հաճախականությունը հիշյալ բնագրերում պայմանավորված է մասնավորապես բովանդակային ու պոետիկային մասնությամբ և արդյունք է, նախ և առաջ, ընդօրինակման, ինչպես և ճիշտ կերպով նշում է վերելում բերված քաղվածքի հեղինակը: Բ. Կյուլենբերյանը հավանություն է տալիս հայ մատենագրության մեջ հայտնի այն կարծիքին, թե Վարդանանց պատմագիրն օգտվել է Մակաբայեցվոց նկարագրությունից, ապա ավելացնում է. «Բայց թե Մակաբայեցուց թարգմանիչը մեր ուսումնասիրած պատմագիրն է (այսինքն՝ Եղիշեն,—Ն. Ա.), հավանականություն չունի. սա յայտնի է, որ Վարդանանց պատերազմի ժամանակ (451) Մակաբայեցուց գիրքը արդեն թարգմանում էր...»⁸⁸: Նա վկայակոչում է Գր. Խալաթյանին, որը մույնպես Մակաբայեցվոց գրքերը համարում է աղբյուրներ, որոնցից Եղիշեն քաղել է պատերազմի ընդհանուր գաղափարներ, պատմական պարագաներ և գործող անձերի նկարագիրը:

Ոճական մասնությունները դեռևս բավական չեն և բնավ իրավունք չեն տալիս Մակաբայեցվոց գրքերի թարգմանիչ Եղիշեին համարելու համար: Ոճական համագամանքներով հիշյալ գիրքը Կորյունին կամ Եղիշեին վերագրելու կարծիքներին հակադրվում է մասնություններն ու համընկնումները բանաբանությամբ ու ազդեցություններով բացատրելու կարծիքը, որը փաստերի տրամաբանությամբ առավել հիմնավոր է:

Այն, ինչ ասվեց վերևում, Մակաբայեցվոց գրքերի թարգմանության ժամանակի և թարգմանչի վերաբերյալ, համոզեցնում է հետևյալ ընդհանուր եզրակացություններին.

ա) Հիմք չկա ենթադրելու, որ Մակաբայեցվոց գրքերը մինչև Եփեսոսի ժողովը հայերեն թարգմանված չեն եղել:

բ) Մակաբայեցուց գրքերի թարգմանության առավել հավանական ժամանակը հայ թարգմանությունների առաջին շրջանն է, նախքան Եփեսոսի ժողովը:

գ) Եթե Մակաբայեցվոց գրքերն առաջին շրջանում թարգմանված չեն եղել, ապա թարգմանված պիտի լինեն երկրորդ շրջանի սկզբում, Եփեսոսի ժողովից անմիջապես հետո, մոտավորապես մինչև

⁸² Նույն տեղում, էջ 93:

⁸³ Կորին, նշվ. աշխ., էջ 10:

⁸⁴ Հ. Գ. Զարբհանյան, Յաղագս թարգմանութեան... Աստուածաշունչ տառից ի հայ բարբառ, «Բազմավեպ», 1851, էջ 234:

⁸⁵ Տե՛ս Ս. Հարությունյան, Եղիշեի և Մակաբայեցուց գրքերի յարաբերութեան խնդիրը. «Արաբատ», 1896, էջ 553:

⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 554:

⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 555:

⁸⁸ Բ. Կյուլենբերյան, Եղիշե..., էջ 134:

440 թ., և թարգմանությունը չի հասնում մինչև 5-րդ դ. կեսը, այն էլ 7-րդ տասնամյակը:

դ) Կորյունը չէ Մակարայեցվոց թարգմանիչը, նրա «Լարբ Մաշտոցի» և Մակարայեցվոց գրքերի լեզվատնական բնդհանրությունները արդյունք են բանբարության և ազդեցությունների:

և) Կորյունն է բնդօրինակել Մակարայեցվոց գրքերի ոճերն ու դարձվածքները:

զ) Եղիշեն չի թարգմանել Մակարայեցվոց գրքերը, դրա թարգմանությունը Եղիշեն վերագրելը նույնպես գիտականորեն չի հիմնավորվում, գրքերի ոճական բնդհանրությունները դարձյալ բնդօրինակվածն արդյունք են:

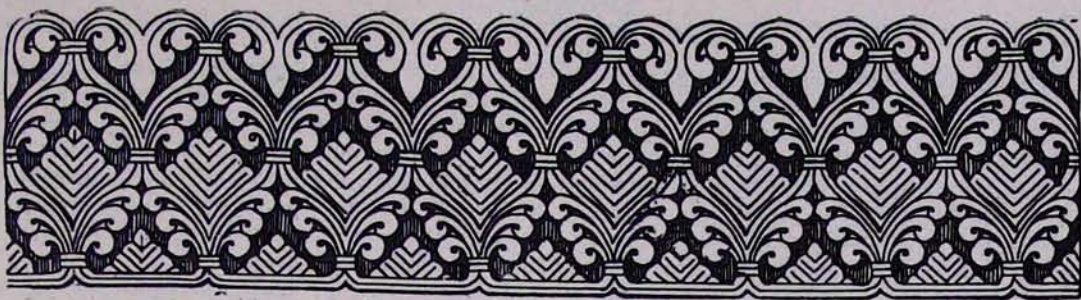
զ) Կորյունի, Ագաթանգեղոսի և Բուզանդի բնագրերի աղերսների պատճառներն ու հանգամանքները դեռևս հանգամանորեն բացատրված չեն:

է) Մակարայեցվոց և Եվթադի թարգմանությունները, առանձին համընկնումներով և նմանություններով հանդերձ, սերտորեն չեն աղերսվում Կորյունի, Ագաթանգեղոսի և Բուզանդի երկերի բնագրերի հետ:

ը) Մակարայեցվոց և Եվթադի գրքերի թարգմանությունները նվազագույն աղերսներ ունեն և ոչ մի հիմք չկա դրանք միևնույն հեղինակին վերագրելու:

թ) Մակարայեցվոց գրքերի թարգմանիչը տակավին անհայտ է մնում:

ՊՐՈՖ. Ա. Մ. ՀԱՆԹԵՐ

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ*

ՆԱԽԱԲԱՆ

Աստվածաշունչը Աստուծո ժողովրդի Գիրքն է կամ, եթե կուգեք՝ երկու «Ելք»-երի Գիրքը:

Հին Կտակարանում տրված է Աստուծո կողմից Իսրայելի ժողովրդի ընտրության պատմությունը, թե ինչպես Աստված Մովսեսի միջոցով Իսրայելին փրկեց եգիպտական գերությունից և նրան Իր ժողովուրդը դարձրեց Սինա լեռան ուխտով (Սա առաջին «Ելք»-ն է), և թե ինչպես հաջորդ դարերում էլ իր «ծառա մարգարեների» միջոցով նրանց առաջնորդ և ուղեցույց հանդիսացավ՝ օրհնությամբ և դատաստանով իրենց բարձր ճակատագրին նախապատրաստելու համար, և նրանց սրտում վառեց Մեսիական դարի երջանկության հույսը:

Նոր Կտակարանը աստվածային փրկագործական ծրագրի իրականացման պատմությունն է: Այն պատմում է, թե ինչպես Աստված Իր (փրկչական) նպատակն ի կատար ածեց՝ առաքելով Իր Մեսիա որ-

դուն և նրա Առաքելությամբ, Մահվամբ և Հարությանբ սկիզբ դրեց Իր իշխանության: Սա երկրորդ «Ելք»-ն է (տես Դուկ. Թ 31) և սա այն դեպքն է, որ մենք կոչում ենք «Քրիստոսի իրողություն»:

«Քրիստոսի իրողություն» ասելով մենք պետք է հասկանանք այն բոլորը, որ պայմանավորված է Հիսուս Քրիստոսի գալուստով: Այն է՝ Իր անձը, գործը և խոսքերը, ինչպես նաև Հարությունը, Հոգեգալուստը և Նոր Իսրայելի՝ ընդհանրական Եկեղեցու ստեղծումը:

Հարց է ծագում, թե ինչո՞ւ ենք Աստվածաշունչը այդպես դիտում: Որովհետև Հիսուս ինքը փրկչական ամբողջ պատմությունը այդպես նկատեց, ինչպես հաստատում է «Չար Մշակների» առակը (Մարկ. ԺԲ 1—12): Եթե միայն այսպես դիտենք Ավետարանը, կարող ենք հասկանալ Հիսուսի հետևյալ խոսքերը. «Մի կարծեք, թե օրենքը կամ մարգարեներին ջնջելու եկա. չեկա ջնջելու, այլ՝ լրացնելու» (Մատթ. Ե 17):

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում հակիրճ ձևով ներկայացնել Քրիստոսի իրողության պատմական ժամանակաշրջանը: Այն սկսվում է Հռոմի Տիբերիոս կայսեր իշխանության օրոք՝ Զաքարիայի որդի Հովհաննեսի ձեռքով կատարված մի մկրտությամբ: Մկրտվողների մեջ կար մեկը, որ նախաջված էր որպես Հիսուս Նազովրեցի, երբեմն էլ՝ Որդի Մարիամի:

Նա ծնվել էր Հուդայի երկրի Բեթղեհեմ քաղաքում, մոտավորապես մ. թ. ա. 6

* Աքովտիայի Աբրդին համալսարանի Ա. Գրական քննադատության պրոֆեսոր Ա. Մ. Հանթերը իր «Ներածություն Նոր Կտակարանի աստվածաբանության» գրքում խոսում է Քրիստոսի իրողության, քրիստոնեական հավատքի առաջին բարոյիչների և առաջին մեկնիչների մասին:

Այս համարում հրատարակվում է սույն գրքի Ա գլուխը:

թվականին, Օգոստոս կայսեր իշխանության օրոք, երբ Հռոմեական խաղաղությունը (Pax Romana) տիրել էր ամբողջ աշխարհին: Նա մեծացել էր Գալլիիայի Նազարեթ քաղաքում, ծնողների հետ մասնակցել էր Երուսաղեմի տոնակատարություններին և սովորել հյուանի արհեստը:

Մեզ հայտնի է, որ նա երիտասարդ հասակում ճանաչված էր Սուրբ Գիորջ մեկնելու հմտությամբ: Ավելի ուշ շրջանի Նրա խոսքերից և կենցաղից կոսմոս էնը, որ նա թեև բոլորի հետ վարվում էր քարեկամաբար, այնուամենայնիվ նա սիրում էր ամբոխից մեկուսանալ՝ խոլման և աղոթքի համար:

Մեծն Օգոստոսի մահվան ժամանակ, մ. թ. 14-ին, նա պետք է մոտավորապես 20 տարեկան լիներ:

Անկասկած իր ժամանակակիցներից շատերին տագնապեցրեց կայսեր մահվան լուրը՝ վախեցնելով, որ Օգոստոսն իսպառությունը և կայսրության կարգն ու կանոնը նրանով վերջ կգտնի: Սակայն Հիսուս մտածում էր մի ուրիշ խաղաղության և մի այլ կայսրության մասին և սպասում ի լրումն ժամանակի:

Երբ մի տասնյակ կամ ավելի տարիներ հետո երկար ժամանակ լուծ մարգարեության ձայնը կրկին հնչեց Հովհաննես Մկրտչի շուրթերից Հուդայի անապատում, Հիսուս գիտեր, որ իր ժամանակը հասել է: Նազարեթից իջնելով Հորդանան, նա գնաց մկրտելու Հովհաննեսից և սկսելու իր առաքելությունը, որի ընթացքում պիտի հռչակեր առավել հզոր մի թագավորություն, քան Հռոմեականն էր: Եվ պիտի պատմեր մի աշխարհի մասին, որը փրկված էր ոչ թե մի մարդու կողմից, որ աստվածացած էր՝ ինչպես Օգոստոսը կամ Տիբերիոսը, այլ Աստուծո կողմից, որ մարդացած էր: Որովհետև ինքն իսկ էր այդ մարդը, և նրանով էր պատրաստվում պատմության քեմը երկրորդ և առաջինից ավելի մեծ «Ելք»-ի համար:

ԱՎՆԱՐԿ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Քրիստոսի իրողությունը պահանջում է ծանոթանալ և ուսումնասիրել Արքայությունը և Մեսիան համատես Ավետարաններում:

Ինչո՞ւ ենք մենք դուրս թողնում չորրորդ Ավետարանը: Նրա՞ համար, որ նկատում ենք այն որպես մի աստվածաբանական մեկնություն, որը չի առնչվում պատմական իրադարձություններին: Ո՞չ: Թեև երբեմն ենթադրվում է, որ մեկնությունը անխուսափելիորեն որոշ խորթ տարրեր է ներմու-

ծում պատմական տվյալների մեջ, քայց և այնպես կարելի է նաև մեկնությամբ ի հայտ բերել փաստերի ճշմարիտ իմաստը: Մենք հավատում ենք, որ Հովհաննես ավետարանիչը հենց այս էր, որ կատարեց: Նաև ընդունում ենք, որ իր Ավետարանն ավելի հավաստի է պատմականորեն, քան մի ժամանակ ենթադրվում էր¹:

Համենայն դեպս տարբերություն կա չորրորդ և առաջին երեք Ավետարանների միջև:

Մինչ համատես Ավետարանները աստվածաբանությունը գետնելում են պատմական հողի վրա, Հովհաննես ավետարանիչը պատմությունը գետնելում է աստվածաբանական շրջանակի մեջ (ինչպես վկայում է իր Ավետարանի նախաբանը՝ «Ի սկզբանէ էր Բանն...»):

Այդ տարբերությունը թեև աստիճանական է, քայց միաժամանակ՝ իրական: Այդ իսկ պատճառով մենք Ս. Հովհաննեսին դասում ենք «Քրիստոսի իրողության» մեկնիչների շարքին:

Գալով Համատես Ավետարաններին, դրանք նկատում ենք վավերական պատմական փաստաթղթեր: Այդ ասելով մենք չենք պնդում, թե այն ամենը, ինչ որ առկա են դրանցում, ճշմարիտ են (օրինակ՝ որոշ պատահարներ, որ միմիայն Մատթեոսի Ավետարանում ենք հանդիպում): Սակայն պնդում ենք, որ եթե Ավետարաններին մոտենանք ողջամիտ և չափավոր քննադատությամբ, ապա կունենանք Հիսուսի խոսքի և գործի հավաստի նկարագրությունը և հերքած կլինենք գերմանացի քննադատ Բուլտմանի² ծայրահեղ եզրակացությունները:

Անգլիայում, որպես արդարադատության սկզբունք, ընդունված է, որ մարդն անմեղ է, քանի դեռ չի ապացուցվել նրա հանցավոր լինելը:

Ուստի, հիշյալ սկզբունքից ելնելով, կարող ենք համատես Ավետարաններում Հիսուսին վերագրվող գործերը և խոսքերը վավերական նկատել այնքան ժամանակ, քանի դեռ տրամաբանական փաստարկներով հակառակը չի ապացուցվել:

¹ Մի շարք արեմտյան աստվածաբաններ անցյալ դարում մերժում էին Ս. Հովհաննեսի Ավետարանի պատմականությունը (թարգմանչի ծանոթություն):

² Բուլտմանն այն կարծիքին է, որ Ավետարանը հավաստի դարձնելու համար պետք է հրաժարվենք հրաշապատումներից: Այս մոտեցումը ինքը անվանում է Ավետարանի առասպելալիրում (ծանոթագրությունը մերն է—Ա. ա. 2. և Ա. ք. Մ):

Ա մ ա ս
ՔՐԱՍՏՈՍԻ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ
1

**Աստուծո Արքայությունը և Քրիստոսի
Առաքելությունը**

Ավետարանների էությունը համակվել է խոր առեղծվածով: Դա Երկնքի Արքայության և Հիսուսի Առաքելության միջև եղած հարաբերության առեղծվածն է: Եվ այս առեղծվածը հասկանալուց է կախված ամբողջ Նոր Կտակարանի ըմբռնումը:

Ո՞րն է համատեւ Ավետարանների տիրապետող թեման: Այս հարցը, ըստ մասնագետների, ունի միայն մեկ ճշմարիտ պատասխան՝ Աստուծո Արքայությունը³:

Հիսուս ձեռնարկեց իր քարոզությանը այս թեմայով, և այս էր իր առակների նյութը: Վերջին ընթրիքին սրա մասին խոսեց իր աշակերտներին: Նա ապրեց, գործեց և մահացավ այս մտածությամբ:

Վերցնենք ամենավաղ գրված Ավետարանը: Մարկոս ավետարանիչը, Հովհաննես Մկրտչի առաքելությունը ներկայացնելուց հետո, պատմում է, թե ինչպես Հիսուս եկավ Գալիլիա և հայտարարեց. «Հասել է Աստուծո Արքայությունը»:

Այնուամենայնիվ երբ շարունակում ենք Մարկոսի Ավետարանի ընթերցումը, մեր առջև պարզվող պատմությունը մի մարդու մասին է՝ Հիսուս Նազովրեցու, որ իրեն կոչում է «Որդի Մարդոյ»՝ ըստ երևույթին շեշտելով իր մարդեղությունը:

Հովհաննեսից մկրտվելուց հետո Հիսուս քարոզում, ուսուցանում և բուժում է՝ սկզբում սինագոգներում, իսկ ավելի ուշ՝ Գալիլիայի լճափին, մինչև որ այնպիսի համբավ է ձեռք բերում, որ բացօթյա մի ճաշկերույթից անմիջապես հետո իր հետևորդները փորձում են նրան թագավոր կարգել:

Այստեղ Հիսուս ոչ շատ հստակ պատճառով Գալիլիայից ճահանջում է Պաղեստինի հյուսիս-արևմտյան սահման:

Երբ վերադառնում է Փիլիպպյան Կեսարիա քաղաքի շրջակայք, գաղտնի խոսակցություն է ունենում իր տասներկու աշա-

կերտների հետ Մեսիայի, Մարդու Որդու և մահվան մասին: Եվ վեց օր հետո խորհրդավոր դեպք է կատարվում մի լեռան գագաթի: Ապա կարծես անդառնալի որոշում արած, Հիսուս իր աշակերտների հետ ուղղվում է դեպի հարավ՝ Հուդայի երկիր և Երուսաղեմ: Այնտեղ, հրեական Զատիկի մոտիկ օրերին տաճարը մաքրելուց հետո, ձերբակալվում է իր թշնամիներից, դատվում, դատապարտվում և խաչվում՝ մատնվելով իր տասներկու աշակերտներից մեկի կողմից: Մի քանի օր հետո խաչյալ մարդու ընկերները հայտարարում են, որ նա մեռելներից հարություն է առել:

Սա Մարկոսի Ավետարանի զարմանալի պատմությունն է՝ ներկայացված համառոտակի: Ինչպես կարող է այս պատմությունը Աստուծո Արքայությունը լինել: Սույն արտահայտությունն իսկ թելադրում է Աստուծո ողջ ուժի և փառքի դրսևորումը մի այնպիսի արքայական հեղինակությամբ, որպեսզի բոլորը ճանաչեն, որ նա Աստված է:

Իսկ մեր ամբողջ տեսածը, ըստ երևույթին, մի գալիլիացի մարգարե է, որ բացահայտում է ճշմարտությունն այնպես, ինչպես ինքն է հասկանում, և կնքում իր վկայությունը իր կյանքի արյունով, ինչպես քաղմաթիվ հրեա մարգարեներ արել էին իրենցից առաջ:

Ի՞նչ է այս առեղծվածի բացատրությունը: Արդյոք հնարավոր է, որ Գալիլիացի մարգարեի կյանքն ու գործունեությունն իսկ և իսկ Աստուծո Արքայությունը լինեն:

Ակնհայտ է, որ մեր առաջին ամփոփումը պակասավոր է և անբավարար:

Պատմությունը լի է խորիմաստ թելադրանքներով և պատահարներով, որոնք զանց առնելով՝ չենք հասկացել այն: Դարձյալ փորձենք՝ այս անգամ ջանալով ի հայտ բերել սույն կարևոր հանգամանքները:

Ա

Սկսենք Հիսուսի մկրտությանը:

Պատմությունը, թե ինչ կատարվեց Հիսուսի հետ Հորդանանում, ինչպես նաև նրան հաջորդող փորձությունը, աշակերտներին պետք է հասած լինեն նույն ինքը Հիսուսից, քանի որ, ըստ Մարկոսի, ուրիշ որևէ մեկը չտեսավ կամ չլսեց այնտեղ կատարված իրապես կարևոր պատահարները:

Ի՞նչ էին դրանք: Նախ մի ձայն երկնքից ասաց Հիսուսին, երբ նա դուրս էր գալիս ջրից. «Դու ես Իմ սիրելի Որդին, որ ունես

³ Հաշվարկումները հետևյալներն են. «Աստուծո Արքայությունը» Մարկոսի Ավետարանում հանդիսանում ենք 14 անգամ, իսկ Ղուկասի մոտ՝ 32: Մատթեոսի Ավետարանում «Աստուծո Արքայությունը» կրկնվում է չորս անգամ և «Երկնքի Արքայությունը» (որ նույն իմաստն ունի)՝ 38 անգամ:

⁴ Հովհաննես Զ 15: Հովհաննես ավետարանիչը բացահայտում է այն, ինչ որ թաքնված է Մարկոսի: Ավետարանում:

թյուն, որտեղ Վարդապետի հմայիչ իմաստությունը ներդաշնակվում էր Գալիլիայի գողտրիկ բնության հետ: Այսպիսի մի պատկեր կարող ենք կազմել միայն այն ժամանակ, երբ անտեսենք հրաշքները, առակները մեկնաբանենք միայն որպես գրավիչ բարոյական պատմություններ և վախճանաբանական ասացվածքները դատարկենք իրենց իմաստից ու խորհրդից: Քրիստոսի առաքելության մեջ խաղաղություն կար, բայց առավել ևս կար սրբազան պատերազմ ընդդեմ չար ուժերի:

Մենք պետք է Գալիլյան առաքելությունը պատկերենք գործո՞ւմ շարժման մեջ և ո՞չ թե լճացած, մարտակա՞ն, ո՞չ թե հովվերգական: Հիսուս ասաց. «Կարծում եք, թե երկրին խաղաղություն տալու եկա, ոչ... այլ երկրի վրա կրակ գցելու» (Ղուկ. ԺԲ 49—51):

Նա սկսում է իր առաքելությունը՝ հայտարարելով, որ ուղարկված է գերիներին ազատելու (Ղուկ. Դ 18—19): Իր գործունեությունը համեմատում է Ուժեղին (սատանային) կապելու ավելի Հզորի կողմից (Ղուկ. ԺԱ 22): Վերադարձող յոթանասուններկու աշակերտներին ասում է. «Տեսնում էի սատանային երկնքից ընկնելիս, ինչպես փայլակը» (Ղուկ. Ժ 18): Իր առակները մարտական գեղքեր են և իր հրաշալի գործերը՝ հաղթության նշաններ՝ չար ուժերի դեմ մղած պայքարում: Իր ողջ առաքելության ընթացքին զգացվում է սարսափազդու ճգնաժամային մի տագնապ, տագնապ, որի արդյունքը լինելու է օրհնություն կամ դատաստան այս սերնդի համար (Ղուկ. ԺԲ 49—59, ԺԳ 1—5):

Երբ միայն այսպես դիտենք Գալիլյան առաքելությունը, ուղիղ կրկնալեզբ այն: Պայքարի գլխավոր հերոսը ոչ թե մի մեծահոգի ուսուցիչ պատկեր է, որ համբերությամբ քաղմություններին հաղորդում է հավիտենական իմաստության ճշմարտություններ, այլ Աստուծո հզոր Որդին, որն իր Հոր սպառնալիքով զինված դեկավարում է հարձակումն ընդդեմ սատանայի և նրա բոլոր չար գործերի՝ կոչ անելով մարդկանց՝ որոշել, թե ճակատամարտում որի՞ կողմն են կանգնած: «Ո՛չ ոք, որ իր ձեռքը մածի վրա է դնում ու ետ նայում, հարմար է Աստուծո արքայությանը» (Ղուկ. Թ 62): «Թող որ մեռյալները թաղեն իրենց մեռելներին, իսկ դու գնա-քարոզիր Աստուծո արքայությունը» (Ղուկ. Թ 60): «Աստուծո արքայությունը ձեր մեջ է» (Ղուկ. ԺԷ 21): «Երկնքի արքայությունը բռնադատվում է» (Մատթ. ԺԱ 12): «Եթե Աստուծո ձեռքով եմ հանում դներին, ապա Աստուծո արքայությունը հասել է ձեր վրա» (Ղուկ. ԺԱ

20): «Ահա դներ եմ հանում, բուժումներ եմ կատարում այսօր և վաղը, իսկ երրորդ օրը ընթացքս կավարտեմ» (Ղուկ. ԺԳ 32):

Ուրեմն մեր երրորդ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս Երկնքի Արքայության պատերազմը ընդդեմ չարիքի թագավորության՝ Հիսուսի առաջնորդությամբ: Ետադարձ հայացք գցելով Հիսուսի Առաքելության վրա, բազում տարիներ հետո Ս. Հովհաննեսն այդ այսպես նկատեց. «Աստուծո Որդին հենց նրա համար հայտնվեց, որպեսզի քանդի սատանայի գործերը» (Ա. Հովհ. Գ. 8):

Դ

Այժմ անցնենք Փիլիպպյան Կեսարիա (Մարկ. Ը 27—33): Քրիստոսի Առաքելությունը Գալիլիական ընթրիքին արդեն հասել էր իր գագաթնակետին, երբ ժողովրդական խանդավառությունը հատկապես շատ բարձր էր: Այնուհետև, հավանաբար փախուստ տալով իր բարեկամների վտանգավոր ոգևորությունից, Հիսուս հեռանում է դեպի Պաղեստինյան հյուսիս-արևմտյան սահման (Մարկ. Է 24): Իսկ Գալիլիայում սկսված ճակատամարտը պետք է ավարտվեր Երուսաղեմում (Ղուկ. ԺԳ 32 և հաջ.): Ուստի Հիսուս, դեռ ճանապարհ չընկած դեպի հարավ, ուզում էր վստահ լինել՝ արդյո՞ք իր աշակերտները հասկանում են, թե ինչ է կատարվում: Փիլիպպյան Կեսարիայի առանձնության մեջ Հիսուս հարցնում է. «Մարդիկ ի՞նչ են ասում իմ մասին, թե ո՞վ եմ ես»: Նրանք պատասխանում են, որ ժողովուրդը տարբեր կարծիքներ ունի: «Իսկ դուք, — մոտիկից հարցաքննելով աշակերտներին, — ի՞նչ եք մտածում»: Անմիջապես Պետրոսը բարձրաձայն հայտարարում է այն, ինչ որ բոլորի մտքում էր. «Դու Մեսիան ես»: Միշտ պատասխան է այս: Այո՛, և Հիսուս լռելյալն ընդունում է այդ և ավելացնում. «Մարդու Որդին նախ պետք է չարչարվի և մեռնի, որպեսզի հաղթանակի»:

Ուշադրություն դարձրեք, որ Նա օգտագործում է «Մարդու Որդի» արտահայտությունը և ոչ թե «Մեսիան»: Առաջին անգամն էր, որ այդ անունը գործածեց: Դրանում վստահ չենք. ինչին որ կարող ենք վստահ լինել, այն է՝ «Մարդու Որդին» արտահայտությունը պարզ քանաստեղծական հոմանիշ չէ «մարդ» բառի, ինչպես մի ժամանակ եմթարդում էինք: Ընդհակառակը, դա համարյա ամենահավանքոտ ձևն էր ինքն իրեն ներկայացնելու, որ Հին Արևելքում որևէ մարդ կարող էր օգտա-

գործել»⁷ (Եթե այն «մարդ» թարգմանենք, պետք է մեծատաճով գրենք «Մարդ»)։ Որովհետև «Մարդու Որդին» մի տիտղոս է, որ ծագել է Դանիելից (Դանիել է 13)։ Նա մի խորհրդավոր մարդ է, որ իր թագավորությունը Աստծուց է ընդունում, և նրան վիճակված է իշխել, ինչպես Աստծուն է վաշել։ Այս փառափառ կերպարի հետ է նույնացնում ինքն իրեն Հիսուս, քայց միաժամանակ պնդում է, որ իրեն սպասվում է չարչարանք և մահ, որովհետև Աստված այդպես է կամենում։ Պետրոսի համար, որ հույսը դրել էր հաղթական Մեսիայի վրա, այդ գաղափարն իսկ անբերուն է, որի համար էլ հանդիմանում է Հիսուսին, քայց դրան հաջորդում է Տիրոջ խտրագույն կշտամբանքը։ Պետրոսը մեսիակաությունը պատկերացնում է մարդկային և ոչ թե աստվածային մոտեցմամբ։ Հիսուս դրանով ուզում է ասել. «Ով Պետրոս, դու անտանելի» եւ գտնում տառապող Մեսիայի մտածումն իսկ։ Այնուամենայնիվ, Աստուծո իշխանությունը այդպես է գործում, և թեև եւս Աստուծո Որդին էմ, այդ ճանապարհով պիտի քայլեմ, որ պատրաստված է Տիրոջ Տառապող Ծառայի համար։ Այլ ճամփա չկա, և դու էլ պետք է պատրաստ լինես կիսելու իմ ճակատագիրը» (Մարկ. Ը 34)։

Վեց օր հետո տեղի է ունենում մի այլ եղելություն (Մարկ. Թ 2—8), որ մոտիկից առնչվում է Պետրոսի խոստովանությանը, քայց այնքան խորհրդավոր, որ մինչև այսօր չգիտենք ինչպե՞ս սկսենք այդ քաջատրեյ։ Մինչ լեռան գագաթին աղոթում էր⁸, ճերքնական ճառագայթումով պայծառակերպվում է։ Աներևույթ աշխարհից երևում են Մովսեսն ու Եղիան, որոնք գրոցում են իր հետ «Երուսաղեմում կատարվելիք Եւֆի և Փրկչի ԹՅԱՆ խորհրդի մասին», ասում է Ղուկասը։ Եվ այլապես աշակերտները լսում են մի աստվածային ձայն, նույն ձայնը, որ լսվեց Հիսուսի Մկրտության պահին, — որ նրանց վստահեցնում է. «Դա է իմ Ընտրյալ Որդին, Նրան լսեցեք» (երկու Մեսիական տիտղոսներ)։

Ուրեմն մեր չորրորդ ուսումնասիրությունը եզրակացնում է. «Վերջին ճակատամարտը Աստուծո Արքայության և չարիքի թագավորության միջև պետք է տեղի ունենա Երուսաղեմում. և այնտեղ մահաճալու է Աստուծո Մեսիան»։

⁷ Մատթ. Բ, «Աստվածաբանություն Նոր Կտակարանի», էջ 108։

⁸ Այս դուկալյան մանրամասնությունները լուսաբանում են Մարկոսի նկարագրությունը։

Է

Իսկ այժմ անցնենք Երուսաղեմի վերջին շարափա դեպքերին և Վերջին Ընթրիքին։ Հիսուս մուտք է գործել Սուրբ Քաղաք «համեստ փառքով»։ Նա մաքրել է տաճարը, նաև կանխատեսել Նրա կործանումը։ Բեթանիայի մի տան մեջ անհայտ անունով մի կին, կոտրելով անուշաբույր արժեքավոր յուղ պարունակող սրվակը՝ օծել է Նրան իր մահվան համար։

Այժմ հինգշաբթի գիշեր է. Վերնատան մեծ սենյակի անդորրության մեջ Հիսուս հանդիպում է տասներկու առաքյալներին, միասեղ մի վերջին ընթրիքի համար. (Մրկ. ԺԴ 22—25, Ա Կորնթ. ԺԱ 23 և հաջ.)։

Հասկանալու համար կատարվելիքը, վերհիշենք որոշ հանգամանքներ։ Եթե հավաքման առիթը ընթրիքն է, ապա նախորդող մի այլ ընթրիք Հիսուսին ծառայել է որպես Աստուծո արքայության ամանության պատկեր (Բազմությունների կերակրելը, Ղուկ. ԺԴ 16—24)։ Ավելին, այս մասնավոր ընթրիքը Հրեական Չատկի նախօրյակին է տեղի ունենում, կամ հենց Չատկի օրը։ Ահա Չատկի հիշատակությունն է Աստուծո Մեծ գործի, որով առաջին Ելքը (ազատումը) կարելի դարձրեց և Իսրայելին՝ համարեց Աստուծո Ընտրյալ Ժողովուրդը՝ Սինա լեռան վրա արյունով կնքված մի ուխտով։ Բայց Հիսուս, հայտարարելով, որ հրեաները այլևս Աստուծո ժողովուրդը չեն, բացիվ և գործով խոտացել էր մի Նոր Իսրայելի ստեղծումը։ Բայց այդ չկայացած, Մարդու Որդին պիտի մեռներ իբրև Աստուծո Ծառա՝ «շատերի փրկության համար» (Մարկ. Ժ 45) և իր Չարչարանքը պիտի ամանեցներ մի «Գավաթի», որից պետք է խմեր, մի Գավաթ, որից և իր աշակերտներն էլ խմելու էին (Մարկ. Ժ 38)։

Այժմ տեսնեք, թե ի՞նչ է անում Հիսուս. նախ վերցնում է մի հաց, կտրում և տալիս իր աշակերտներին՝ ասելով. «Այս իմ Մարմինն է, (որ ձեզ համար է)»։ Ապա նրանց է տալիս կարմիր գինիով Գավաթը ու ասում. «Այս Գավաթը Նոր Ուխտի իմ Արյունն է», և հրավիրում է, որ ուտեն ու խմեն։ Այս ի՞նչ է նշանակում։

Հիսուս հրամցնելով հացն ու գինին, աշակերտներին տալիս է Աստուծո արքայության մի երաշխիք, որը շուտով գալու է «Զորությանը»՝ իր զոհաբերվելով։ Կտրված հացը և թափված գինին ներկայացնե-

⁹ Այստեղ Իսրայել պետք է հասկանալ ժողովուրդ ստումով։

յով որպես Իր Մարմինն ու Արյունը, Նա ոչ միայն պնդում է, որ Իր անձի մեջ մարմնավորում է այդ թագավորությունը, այլև վսեմ խորհրդանշանով պատկերում է Իր կյանքի այն գոհաբերությունը, որ կատարելու է «շատերի համար»: Մեր այսպիսի մեկնաբանությամբ Իր՝ Խաչյալ-Քրիստոսի գործողյանը մասնակից է դարձնում աշակերտներին՝ նրանց մատուցելով Հացն ու Գինին:

Նոր Ուխտը (Երեմ. ԼԱ 31 և հաջ.), որ պետք է վավերացվի Ծառայի մահվամբ (Եսայի ԽԲ 6, ԽԺ 8, 53), խորհրդանշական կերպով բացվել է և իրապես մի քանի ժամից պետք է կնքվի արյամբ: Այսպես՝ Մեսիա Ծառայի աշխատանքը, որ սկսվեց Հորդանանում ջրով մկրտությամբ, Գողգոթայում՝ արյան մկրտությամբ հասնելու է իր վախճանին, այն մկրտության, որի բարիքներին շատերը մասնակից պիտի լինեն:

Ուստի հիմնվելով պատահարն իր էության մեջ՝ կատարված մարգարեական մի նշան է, որով Հիսուս ասում է. «Ես խոստանում եմ ձեզ Աստուծո՝ Արքայությունից մի բաժին, որը գալու է շուտով գործությամբ՝ Մեսիա Ծառայի մահվամբ»:

2

Մի վերջին ակնարկ անենք Հիսուսի վրա: Նա մատնված և ձերբակալված՝ կանգնել է քահանայապետի առջև: «Դու Մեսիա՞ն ես», հարցնում է Կաիափան. «Ես եմ», պատասխանում է Հիսուս, «և պիտի տեսնեք Մարդու Որդուն՝ Զորության Աջ կողմում նստած և երկնքի ամպերի վրայով եկած» (Մարկ. ԺԴ 61 և հաջ.):

Այս Իր Առաքելության նկատմամբ Հիսուսի անհաղթահարելի հավատքի վերջին խոստովանությունն է, և Նա արտահայտվում է Դանիել մարգարեի խոսքերով. «Ահա եկավ ամպերի վրայով Մարդու Որդուն՝ գալով ամենահին օրերից, կանգնեց Նրա առջև, ու իրեն տրվեց իշխանություն, փառք և թագավորություն» (Դանիել Է 13—14):

Այսպես, ի հեռուկա Իր դատի ակնհայտ կորստի, Հիսուս կանխատեսում է Իր հաղթանակը: Իր մարգարեությունը դեպի երկիր մի երկրորդ գալուստ չէ, այլ արդարացում և Գահակալություն: Նա պիտի ընկունվի ամենաբարձր տեղը, որ երկնքում կա, և նրանք պիտի տեսնեն Իր այս բարձրագույն և հաղթանակը (Սաղ. ԾԺ 1):

Ուրեմն այս վերջին ուսումնասիրության մեջ Հիսուս ասում է. «Մեսիա Ծառայի հաղթանակն ապահովված է»:

Մեսիա Ծառան արդարացա՞վ: Տիրոջ հաճությունը Իր ձեռքի մեջ պտղաբերե՞ց: Եվ Նա «Երկարացրե՞ց Նրա օրերը»:

Մենք Հարության մասին հետո պիտի խոսենք: Մինչ այդ տեսնենք, թե Հիսուսի պատմությունն ինչպե՞ս է ներկայանում այս ուսումնասիրությունների շարքից հետո:

Մենք փորձեցինք ամբողջացնել պարզ ուրվագիծը, որով սկսեցինք շեշտը դնելով «խոր իմաստով լի թելադրանքների և պատահարների վրա», և դրանք բացատրեցինք խորապես աստվածաբանական մեկնությամբ: Որպես արդյունք մենք հանգեցինք երկու շատ կարևոր եզրակացության:

1. Մենք չենք կարող ներկայացնել Հիսուսի պատմությունը՝ առանց աստվածաբանության և հատկապես վախճանաբանության դիմելու: Առանց աստվածաբանության՝ պատմությունն անըմբռնելի է: Եվ աստվածաբանության մեծ մասի բանալին գտնվում է Հին Կտակարանում, հատկապես Եսայի մարգարեի՝ Տիրոջ Ծառայի Երգերում և Դանիելի Է գլխում:

2. Երկրորդ եզրակացությունը պակաս կարևոր չէ: Մեր ուսումնասիրությունները երկու հարցեր պարզեցին.

ա) Հիսուս հավատում էր, որ Աստուծո Արքայությունը ներկա է Իր Անձի և Գործունեության մեջ, ներկա՝ որպես «խորհուրդ» (Մարկ. Դ 11), և իրապես՝ գործուն կերպով ներկա:

բ) Նույն հատակությամբ տեսավ Իր Մեսիական առաքելությունը Հորդանանից մինչև Գողգոթա, որպես Տիրոջ Ծառայի մարգարեությունների իրականացում:

Նշված Ա և Բ կետերը համատեղելու արդյունքը մի անլուծելի առեղծված է առաջացնում, մի պարադոքս, որը, ինչպես օխտենք, ծանր շփոթության մատնեց աշակերտներին և, հիրավի, հատակ դարձավ միայն Տիրոջ Հարությունից հետո: Կրկին ու կրկին Հիսուս փորձեց նրանց այդ ճշմարտությանը իրազեկ դարձնել, հատկապես Երուսաղեմ տանող ճանապարհի վրա (ինչպես վկայում է Մարկոսը Ժ 42—45 համարներում): Այն, ինչ Նա փորձում էր ումբռնել տալ նրանց, Մեսիական գաղտնիքն էր, գաղտնիքը՝ ոչ թե Ո՞վ է Մեսիան (այդ նրանք կոսեցին էին), այլ՝ թե Ի՞նչ անոթ է անի և տառապի:

Բայց ո՞րն է Գաղտնիքը, Խորհուրդը: Բանն այն է, որ աստվածաբանական լեզվով բանաձևված՝ «Իրականացված Վախճանաբանության» իմաստը և Հիսուսի Մեսիական Առաքելության իմաստը նույնանում են: Ավելի պարզ ասած՝ Հիսուսի Գործունեությունը, որպես Մեսիա-Ծառա, Հոր-

դամանից Գողգոթա, **նույն ինքն Աստուծո Արքայությունն է**, Աստուծո Գործունեությունը՝ Իր Արքայական Զորությամբ. Աստված այցելում է Իր Ժողովրդին և փրկում նրան:

Արքայությունը երկրային մի կայսրություն չէ, որ կարելի լիներ հիմնել քաղաքական ուժով, այլ մի Թագավորություն, որ Աստված է ղեկավարում Փրկագործությամբ՝ Քրիստոսի Առաքելության միջոցով: Առաքելության վրա մի հավելյալ բան չէ այն, այլ նույն ինքը Առաքելությունը:

Հիսուսի՝ Ծառա Մարդու Որդու Զարչարանքը և Զոհաբերությունը ոչ թե միայն հաղթանակի նախաբանն է, այլ նույն ինքը հաղթանակը, մի հաղթանակ, որ Տիրոջ Հարությամբ պարզ և հաշտնի պիտի դառնա: Ս. Հովհաննես ավետարանիչը շուրջ կես դար հետո հստակորեն տեսավ, որ Հիսուսի «Փառք»-ը կայանում է **Խաչի** մեջ: Բայց առաջին ավետարանիչներն էլ անտեղյակ չէին այս իրողությանը և իրենց քարոզներում ասացին, որ Հիսուսի Առա-

քելությամբ, Մահվամբ և Հարությամբ Աստուծո Արքայությունը եկած էր¹⁰:

Անգլերենից թարգմանեցին՝

**Ստեփանոս արեղա Զաքարյան
Աթանաս քահանա Մովսիսյան**

¹⁰ Առաքյալները հետևյալը հռչակեցին.

ա) Մարգարեությունները կատարվել են.

բ) Քրիստոսի Իրողությամբ Նոր Դարաշրջան սկսվեց.

գ) Ուրեմն՝ ապաշխարեցեք և հավատացեք:

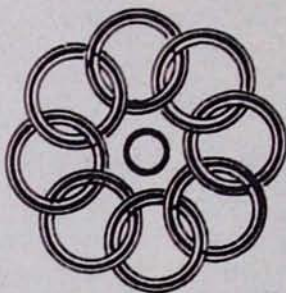
Հիսուս հռչակել էր.

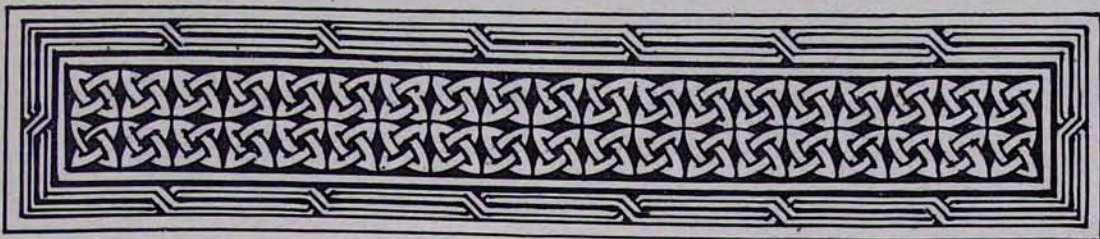
ա) Ժամանակը հասել է.

բ) Աստուծո Արքայությունը եկել է.

գ) Ուստի ապաշխարեցեք և հավատացեք:

Երկու հայտարարությունների մեջ էլ վերոհիշյալ Ա. և Գ. կետերը նույնանում են: Իսկ երկրորդը. Մեսիա Հիսուսի գործունեության, Մահվան և Հարության հռչակումը եկավ փոխարինելու Աստուծո Թագավորության հռչակմանը: Հազիվ թե որևէ այլ բացատրություն ավելի հստակ ցույց տա մեր եզրակացության ճշմարտացիությունը:

ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

«ԱՆԵՂ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ» ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄԸ XVII—XVIII ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅ ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

XVII—XVIII դդ. հայ կերպարվեստի զարգացման բնորոշ առանձնահատկություններից է նրա աշխարհագրական մեծ տարածքը, որն ընդգրկում է ոչ միայն բուն Հայաստանը, այլև բազմաթիվ գաղթավայրեր Ռուսաստանում, Լիբանանում, Եգիպտոսում, Լեհաստանում, Սիրիայում, Պարսկաստանում, Փոքր Ասիայում: XVII դարից սկսած հայ կերպարվեստը զարգանում է միջնադարյան արվեստի ալանդների վրա խառնված, սակայն, ժամանակի հասարակական-քաղաքական հախուռն դեպքերը, մարդկանց ապրելակերպի ու մտածողության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները, Եվրոպայի ու արևելյան մի շարք երկրների մշակույթի հետ ունեցած փոխազդեցությունները որոշակի բեկում են առաջացնում հայ կերպարվեստի դարավոր ալանդական զարգացման մեջ:

XVII—XVIII դդ. հայ գեղանկարչությունը մուտք է գործում բնակելի տները, լայն տեղ գրավում մարդկանց կենցաղում: Նրա թեմատիկայում ներմուծվում են աշխարհիկ պոեմներ, որոնցով պայմանավորվում է նաև առանձին ժանրերի սկզբնավորումը. կենցաղային ու պատմական պատկերներ, դիմանկար, մատյուրմորտ, բնանկար: Սկզբնական շրջանում նկարը չի կտրվում պատի հարթությունից, բայց իր մեջ արդեն կրում է հաստոցային գեղանկարչությանը բնորոշ առանձնահատկություններ: Նկարիչները (իրենց անվանում են Պատկերաբան, ի տարբերություն միջնադարյան Ծաղկողի ու Մանրանկարիչի) զբաղվում են և՛ մանրանկարչությամբ, և՛ հաստոցային նկարչությամբ, և՛ որմնանկարչությամբ: Նրանք օգտվում են եվրոպական փորագրական թերթերից և հայկական առաջին տպագիր

գրքերի նկարազարդումներից: Դա բնական է իրենը որոնող ու իր տեղը գտնող ժամանակի հայկական գեղանկարչության համար: Նոր մեկնաբանում են ստանում նաև կանոնիկ դարձած թեմաները: Այսպես օրինակ. XVII դ. մանրանկարչության մեջ առաջին պլան են մղվում Հովհաննու Հայտնությունից թելադրված, մարդկության և աշխարհի ավարտը մարմնավորող Հակաքրիստոսի (Նեոխ) հետ կապված որոշակի տեսարաններ («Վիշապը և կինը», «Երկու գազանները», «Կարմիր գավազանի վրա նստած կինը», «Նոր երկնացին Երուսաղեմը» և այլն): Սրանց համար հիմք են հանդիսանում գերմանացի նշանավոր նկարիչ Ալբրեխտ Դյուրերի «Ապոկալիպսիսի» նկարազարդումները: Լավագույն օրինակներից են Ղազար Բաբերդցու նկարազարդած Աստվածաշունչը (Լվով, 1619 թ., Մատենադարան, ձեռ. № 351), Նոր Զուղայում ստեղծված երեք Աստվածաշնչերը (1649 թ., Մատենադարան, ձեռ. № 189, 1660 թ., ձեռ. № 201, 1660 թ., ձեռ. № 204): Ապոկալիպսիսն այնքան կայուն տեղ է գրավում ժամանակի հայկական արվեստում, որ Ոսկան Երևանցին, Ամստերդամում առաջին անգամ տպագրելով հայերեն Աստվածաշունչը (1666 թ.), գրքի վերջում նույնպես տեղադրում է Ալբրեխտ Դյուրերի վերոհիշյալ փորագրությունները¹: XVII—

¹ Ալբրեխտ Դյուրերի (1471—1528) «Ապոկալիպսիսը» ստեղծվել է 1498 թ. փայտի փորագրության տեխնիկայով: Դեռևս XVI դ. նրա տպագրված ալբոմը բերվել է Սպահան: Gray B., Persian Painting, London, 1930, p. 83.

XVIII դդ. հայ գեղանկարչության մեջ առանձնակի տեղ է սկսում զբաղել հաս Ամեղ Դատաստանի թեման: Դա ներկայացնում է տեսարաններ Հովհաննու Հագտնությունից, որն ըստ Ֆ. Էնգելսի «ողջ Նոր Կտակարանի ամենապարզ ու ամենահստակ գիրքն է»²:

Ըստ ավանդության, Հայտնության գիրքը, Հոռմաքիներից հալածված Հովհաննես Աստվածաբանը գրեց Պատմոս կղզում: Գիրքն ավատում էր աշխարհի մոտալուտ վախճանը, երկրի վրա «հակաբրիտոսի թագավորության» հաստատումը:

Ամեղ Դատաստանի թեման սկզբնավորվեց հին Էգիպտոսի արվեստում (Օսիրիսի դատաստանը) և լայն տարածում ստացավ հատկապես XII—XVI դդ. ևրդական և ուսական գեղանկարչության մեջ: Լավագույններից են. Յրա Անջելիկոյի (1400—1455) բեռնիցան օրհնակը, որն ունի դրախտի պայծառ տեսարան, Վան Դեր Վելդենի (1399/1400—1464) Բոննի թանգարանի նկարը, որում առկա է կենցաղային մանրամասների շեշտադրում, Բոննար Վան Օդկի (մոտ 1488—1541) Անտվերպենի թանգարանի 1525 թ. ստեղծագործությունը՝ բնությունից կատարված կենսահաստատ հատվածներով, Լուկա Վան Լեյդենցու (մոտ 1489—1533) աշխատանքը (1525—1527, Լեյդեն, «Դև Լակեմիտա» քաղաքային թանգարան) մեջտեղում պատկերված շքեղ բնանկարով, Յրանա Ֆլորիսի (1516 կամ 1520—1570) պայմանականությամբ օժտված նկարը (1525 թ., Վինհեն, Գեղարվեստ-պատմական թանգարան) և, վերջապես Միքելանջելոյի (1475—1564) աշխարհաբնույթի որմնանկարը Վատիկանի Միքստինյան մատուռի պատին (1536—1541), որտեղ ժամանակի մարդասիրական գաղափարները ստացել են իրենց ամենաբարձր հնչեղությունը: Ռուսական արվեստում հայտնի են Նովգորոդի Ներեդիցայի արևմտյան պատի «Ամեղ Դատաստանը» (1199 թ.), Արկածիի Ավետան ևկեղեցու որմնանկարը (1189 թ.) և այլն:

Թեման գեղարվեստական որոշակի կերպարավորում է ստացել հաս միջնադարյան հայ արվեստում. Տաթևի (X դ.), Աղթամարի (X դ.) եկեղեցիներում և մանրանկարչական արվեստում:

«Ամեղ Դատաստանի» սրբանկարչական, դասական դարձած կոմպոզիցիայում հիմնական տեղը զբաղում է Քառակերպ աթոռը՝ ձեռքերը տարածած Քրիստոսի հետ միասին (երբեմն, մանրանկարներում, Քրիստոսը հանդես է գալիս երկնային կառքի մեջ նստած: Քառակերպ կամ Չորեր-

կերպան աթոռը (Գարեգին արքեպիսկ. Հովսեփյանն անվանում է հաս Ամենակալ), թևադրված է ինչպես Էգեկիկի տեսիլից (գլուխ Ա), նույնպես և Հովհաննու Հայտնությունից, որտեղ կարդում ենք. «Եւ ամա մի աթոռ այնտեղ, երկնքում. Եւ աթոռի վրայ նստել էր մեկը՝ լապպա և սարդիոն քարերի տեսքով: Եւ քահանաներ աթոռի շուրջ՝ զմբուխտի տեսքով. Եւ այդ աթոռի շուրջ՝ քսանչորս աթոռներ, իսկ աթոռների վրայ նստել էին քսանչորս երեցներ՝ սպիտակ զգեստներ հագած և իրենց գլուխների վրայ՝ ոսկե պսակներ, և այդ աթոռից ելնում էին փայլատակումներ, ձայներ և որոտներ. Եւ աթոռի առաջ կային յոթորորուստ կրակի եփեր շաֆեր, որ Աստուծոյ եփեր Հոգիներն են... Եւ առաջին կենդանին նման էր առնի: Եւ երբորդ կենդանին ուներ մարդու դեմք, իսկ չորորդ կենդանին նման էր թռչող արծնի: Եւ չորս կենդանիները, որոնցից ամեն մեկը շուրջանակի ուներ վեց թև և ներսից լի էր աչքերով...» (գլուխ Դ): Մանրանկարչական արվեստում պահպանվել է Քառակերպ աթոռի այս նկարագրության ուսու պատկերը և սրա ցածրում տեղավորվում էին Դատաստանի օրվա որոշ արարողություններ: Ամեղ Դատաստանի տեսիլը հայկական մանրանկարչության մեջ որոշակի դասական կառուցվածք էր ստացել, քանի որ, ժամանակի բնթագրում վերականգնացվում և արդիական հնչեղություն էր ստանում՝ պատմական խոշոր իրարաբնություններից թեղադրված: Պատահական չէ, որ Գրիգոր Տաթևացու (1346—1409) «Գալստյան բարոդում» կոնկրետանում են Դատաստանի հետ կապված որոշակի երևույթներ:

Գրիգոր Տաթևացին այն միտքն է հայտնում, որ կգա Նա և կտանի արդարներից, իսկ չարերը՝ մատնիչները և մյուս մեղավորները՝ կտանջվեն դժոխքի մթության մեջ: Որտեղ կլինի Դատաստանը: Արևելքի և Արևմուտքի մեջտեղում՝ Հովսեփաթո. ձորում, որը Միթենյաց լեռան («Ողորմության») մոտ է, այնտեղ, որտեղ Սողոմոն թագավորը կառուցեց իր ճշմարտոր տաճարը և որտեղ խաչվեց Քրիստոսը: Չորի անունը՝ Հովսեփաթ, ճշմարտում է Դատաստան, Արդարություն: Օրվա ո՞ր ժամին տեղի կունենա Դատաստանը. գիշերը: Ըստ Տաթևացու պատկերագրության Քրիստոսը կունենա Հավատի և Գործի թևեր, որոնք բարձրացված կլինեն արծվի նման: Մեղավորները կլինեն ձախից (Արևմուտքում), երկրից ցած, իրենց մեղքերից ծանրացած: Այստեղ կլինեն մեծ դեղեր, իսկ հրանց շուրջը՝ քարի հրեշտակները, որոնք դեղերին դժողք են հրում: Քրիստոսին աթոռակից են առաքյալներն ու մարգարեները: Դատավորությունը երկու մասից է բաղկացած. քննություն, ապա՝ հատուցում: Առանց Դատաստանի են դատվում կոռապաշտները: Դատաստանով են դատվում հրանք, ովքեր վերցրին, բայց

² Փ. Էնգելս, Книга Откровения. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения. II изд., т. 21, стр. 7—13.

³ Լավագույններից հիշենք 1262 թ. Ավետարանի (մանրանկարիչ Թորոս Ռուպին: ԱՄՆ, Բալթիմոր, Բոլթերի հավաքածու, ձև. № 539), 1268 թ. Ավետարանի (մանրանկարիչ Թորոս Ռուպին, Մատենադարան, ձև. № 10675), Վասպուրականի բազմաթիվ ձևագրերի մանրանկարները (Մատենադարան, ձև. № 389, 5523, 4845 և այլն):

⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք Բարոդութեան, որ կոչի Ամստան հատոր: Կ. Պոլիս, 1741, էջ 629:

⁵ Նույն տեղում, էջ 737:

չպահեցին: Առանց Դատաստանի փրկվում են առաքյալները, մարտիրոսները, մարգարեներն ու կույսերը: Դատաստանով փրկվում են արդար հավատացյալները, ինչպես նաև նրանք, որոնք ապաշխարել են, զոջացել ու խոտովանել: Տեսարանում զգալի դեր է հատկացվում կշեռքին, որով չափվելու է մարդկանց կատարածը: Հարությունը կլինի ակնթարթային⁶:

XVII—XVIII դդ. հայ կերպարվեստում մեծ համարում է ստանում Ահեղ Դատաստանի պլոմեն: Դրա գեղարվեստական կերպավորման համար կարևոր նշանակություն են ունենում ժամանակի պատմական իրադարձությունները: Գեղարվեստական առումով նրանք զուգակցում են սրբանկարչական որոշակի գեղագիտական մտածողություններ և հասկացումներ: Գեղարվեստական ոճական առանձնահատկություններ: Նկատելի է ստեղծագործական ազատություն, որը թելադրված է Ահեղ Դատաստանի թեմայի ոչ կանոնիկ բնույթից:

Ահեղ Դատաստանի մախատիպը սկզբնավորվեց Արևելքում՝ Բյուզանդական արվեստում: Այստեղ, ինչպես նաև քրիստոնեական այլ երկրների մշակույթում (Իտալիա, Կապադոկիա, Հայաստան, Կրաստան, Ռուսաստան և այլուր) այն ձևավորվեց X դ., ժամանակի ընթացքում ձեռք բերեց կանոնիկ դառնալու իրավունք: Մինչև XIV դ. կրկնվում էր ավանդական մեկնաբանումը, իսկ XVI—XVII դդ. հասավ պլոմենային մեկնաբանության ամենահեղուակ ու ամենապարզ արտահայտչականության⁷:

Մինչև XVII դ. ստեղծված աշխատանքներում դատավորը նստած է ամպերի վրա, իսկ Քրիստոսի լուսապսակը «ստեղծվում էր» հրեշտակներից: Նկարի վերին մասում հրեշտակները բռնած ունեին արևի և լուսնի պատկերումներով ժապավեններ: Ամենավերևում պատկերվում էր Հայր Աստվածը, որը 1667 թ. եկեղեցական համաժողովի որոշմամբ հանվեց «Ահեղ Դատաստանի» պլոմենից⁸: Այս հանգամանքի վրա ուշադրություն է դարձրել Էնգելը: Նա նշում է, որ Ահեղ Դատաստանի տեսարանում չկա Սուրբ Երրորդությունը, գահին բազմած է Աստված, այլ ոչ թե Քրիստոսը, իսկ մնացածը «արև-միտյան, հուճա-հոռմեական խառնուրդ է»⁹:

«Ահեղ Դատաստանի» գեղանկարչական հնագույն օրինակների հետ որոշակի աղբյուրություններ ունի Հալեպի (Սիրիա) Քառասուն մանկանց եկեղեցում պահպանվող նույնանուն նկարը (կտավ, յուղաներկ,

300×150): Նկարն ունի հալերեն և արաբերեն արձանագրություններ: Դրանցից պարզ է դառնում, որ այն 1708 թ. նկարել է «համեստ քահանա Նեյմեթուլլահ-մուսավիրը, որդի Հուրիե Եասուֆ ալ-մուսավիրի և սրա (Նեյմեթուլլահի—Մ. Ղ.) որդի Անանիան»:

Մեծ է նկարիչների այս ընտանիքի դերը ինչպես հայ, նույնպես և մեքիթ արվեստում:

Մեքիթների եկեղեցիները նկարազարդվել սկսեցին պատրիարք Մակարիոսի Ռուսաստան կատարած ճանապարհորդություններից հետո (1652—1659, 1664—1671): Մեքիթ արվեստի հիմնադիր նկարիչներից է Յուսուֆ (Հովսեփ) ալ-մուսավիր ալ-Հալաբին (XVII դ. II կես), որն Անտոնիոսի Երդին էր, ճշանավոր Պերմա պատրիարքի աշակերտը: Յուսուֆը ծնվել է Հալեպում, ստեղծագործել ծննդավայրում: Նա սրբանկարիչ էր, մանրանկարիչ և որմնանկարիչ: Գիտեր մի շարք լեզուներ: Հայերենից արաբերեն է թարգմանել պատմական և կրոնական գրքեր, իսկ արաբերենից հալերեն՝ Դուրանը: Հավանաբար մահացել է 1667 թ.: Նրա նկարներից պահպանվել են Սիրիայի և Լիբանանի մեքիթի եկեղեցիներում: Նրա նկարազարդած հարուստ մանրանկարներով ձեռագիրը պահպանվում է ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի Լենինգրադի բաժանմունքի ձեռագրային բաժնում¹⁰, Յուսուֆը նկարչական մի ամբողջ ընտանիքի հիմնադիր հանդիսացավ: Որդիներից տաղանդավոր էր հատկապես Նեյմեթուլլահը, որը մեծ համարում ուներ արաբական երկրներում: Նրա 1694—1717 թթ. կատարած ստեղծագործությունները պահպանվել են Բալեմանդի վանքում (Լիբանան) և Հալեպի Քառասուն մանկանց եկեղեցում:

Մուսավիրների երրորդ սերնդի՝ Անանիայի (XVIII դ.) նկարներով ավարտվում է մեքիթ արվեստի ծաղկման շրջանը: Զորորդ սերնդի ներկայացուցիչը՝ Ջիրգիզը (Կերգես, Հովսեփ, XVIII դ.) ամբողջովին հեռանում է բյուզանդական նկարչության սկզբունքներից (որը կազմում էր մեքիթ արվեստի առանձնահատկություններից) և հակվում էրեպի իտալական արվեստը¹¹:

Ահա, այս մուսավիրների երկրորդ սերնդի՝ Նեյմեթուլլահի և նրա որդու կողմից է ստեղծվել Հալեպի Քառասուն մանկանց եկեղեցու «Ահեղ Դատաստան» նկարը: Նկարն ունի հետևյալ արձանագրությունները. հալերեն՝ «Յիշատակ է դատաստանու

⁶ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց: Կ. Պոլիս, 1729, էջ 734—737:

⁷ Հիշենք եվրոպական նկարչության դասական օրինակները:

⁸ Н. В. Покровский, Сийский иконописный подлинник. Вып. I—IV. В книге «Памятники древней письменности», CVI, СПб, 1895, стр. 39—40.

⁹ Ф. Энгельс, К истории первоначального христианства. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, II изд., т. 22, стр. 489, 492.

¹⁰ Ձեռագիր № С—358: Այդ մասին տես՝ А. И. Михайлова, Лицевая арабская рукопись перевода греческого хронографа XVII в. «Палестинский сборник», вып. 15, М.—Л., 1966, стр. 201—207.

¹¹ Մեքիթ արվեստի մասին տես՝ Icones melkites. Beyrouth [1969], Մանյա Ղազարյան, Հայ կերպարվեստը XVII—XVIII դարերում: Գեղանկարչություն: Նրևան, 1974, էջ 125—134:

պատկերս սուրբ քառասունից համօրէիս քանանայից և ժողովրդոց. շինեցաւ աշխատութեամբ ի մօժմութեան Կարապետի որդի Մանտեսի Գրիգորին ձեռամբ. Աստուած լուսաւորէ զհոգին ամէն. թիմ հայոց ՌԺԾԷ (1708)»։ Ցածի սև երկզի վրա արարերևն գրված է. «Եւ էր շինող աշխատող շինութեան դատաստանի այս սուրբ պատկերին մօժի մղոսի Գրիգորի որդի մանտեսի Կարապետի օժանդակութեամբ հայոց քրիստոնէայ բոլոր քանանակերու. Քառասուն մանուկ Մեծառեալ եկեղեցւոյ համար ի քաղաքն աստուածաբան Հալեպ. Եւ կլնողրէ ամէն ամուսնում. որոնք կնային ծնողաց հոգւոյն ողորմիա աւել և իրեն համար Աստուծամէ թողութիւն խնդրել և այդ թիւին քրիստոնէական 1708:

Նկարեց իր անցաւոր փտտկիք ձեռքով համեստ քանանայ Նեյմեթլլաֆ-մուսավիր, որդի հուրիկ Նասուֆ ալ մուսավիրի և սրա որդի Անահիւ. և կիւնդրկ բոլոր նրանցից որ նրան կը նայեն. իրենց համար թողութիւն խնդրել. և եղաւ ի թիւն հօրն մերոյ Աղամա նորա վերայ լինէ ամենալաւ ողջոյն և խաղաղութիւն 7216»¹²:

Հալեպի Քառասուն մանկանց եկեղեցու «Անեղ Դատաստան» նկարն ունի թեմայի պլուստային մեկնաբանության դասական կառուցվածք։ Տեսարանները դասավորված են հորիզոնական շարքերով, սկիզբ են առնում վերին մասի սլաքաձև հատվածից և ավարտվում դժոխքի տեսարանով։ Կլուծիկ այսօրինակ քաջահայտունը հնարավոր է դարձնում եռանկյունաձև կոմպոզիցիայի որոշակի կազմակերպում, քանի որ, հենց այդ սլաքաձև հատվածում տեղադրվում է բյուզանդական արվեստից թելադրված կանոնական Դեխտուր (Ամենակալը, Աստվածամայրն ու Հովհաննես Մկրտիչը)։ Կտավի գեղանկարչական տարածքի կազմակերպումը թելադրված է սրբապատկերային առանձին հատվածներին։ Նկարի կառուցվածքում կարևոր տեղ է գրավում երկմասանի համաչափությունը. առանցքը սկիզբ է առնում նկարի վերին սլաքաձև ելուստի գագաթից, ընդգրկում Քրիստոսի ֆիգուրը, անցնում կենտրոնում տեղադրված կերպարների ու իրերի վրայով (խաչ, կշեռք, ծնկաշոր Աղամա ու Նվան, կրակե սրով հրեշտակը, գերեզմաններից հարություն առածները) և վերջանում հորիզոնական տարածք գրավող դժոխքի վերին մասում։ Նկարիչները կտավի միջին մասի մի կողմում տեղադրում են գազանների, իսկ մյուս կողմից՝ ձկների կողմից կույ տվածներին ետ քերելը։ Ակետող հրեշտակի կարմիր թիկնոցն իր շուրջն է համախմբում Պատրոս առաքյալի առաջնորդությամբ անմեղների հանգիստ ու վեհաքաղ երթը դեպի դրախտ, իսկ մյուս կողմում՝ մեղավորների սաստա-

նայի գլխավորությամբ դժոխք իջնելու ողբերգական տեսարանը։

Սպիտակ գառնուկների տեսքով անմեղների կերպարներ տեսնում ենք Երուսաղեմի Ա. Հակոբյանց վանքի «Անեղ Դատաստանում», որտեղ պատկերված է միայն սյուժեի վերին մասը՝ ալլաբանական մեկնաբանման ձգտմամբ։ Նկարի նեղիմակը՝ տիրացու Հովհաննեսը, որը վանքի համար կատարել է զանազան թեմաներով մեծածավալ կտավներ (1721—1724), հեռու է սրբանկարչական կանոններից, ունի նկարի կառուցման ազատ մտածողություն, եվրոպական նկարչաձև, որով և պետք է բացատրել մեկնաբանումների ազատությունը։ Օրինակ, կտավի վերին մասում պատկերում է Անեղ Դատաստանի մի հատված, իսկ նույն կտավի ցածրում տեղադրում Քրիստոսը հիմար և իմաստուն կույսերով շրջապատված։ «Անեղ Դատաստան» կենտրոնում տեղադրում է բազկաթոռ, որի վրա նստած է ձեռքերը տարածած Քրիստոսը։ Բազկաթոռի աջից իջնում է մի ժապավեն՝ «եկայք օրհնեալք», իսկ ձախից՝ «երթայք լինէն անիծ» մակարություններով։ Պատկերի տակ գրված է. «Յիշատակ է սուրբ պատկերքս Բաղիշեցի մանտեսի Արքանանին և ծնողաց իւրոց և նորա քուերն Եղիսային, թիւն ՌԺԶԲ [1723] յիշեցէք ի Քրիստոս»¹³:

Հալեպի «Անեղ Դատաստանում» Նեյմեթլլաֆը (որը նկարի ստեղծման հիմնական նկարիչն է) ավանդապահ է։ Տեսարանի առանձին դետալների գեղանկարչական շեշտադրումները (զգեստների ու թիկնոցների գունային տաք տոների հաջորդականությունը), մի փոքր արևելյան երանգ ունեցող կերպարները, որոնք դիմանկարչական բնույթի են (օր. հոգիներին չարչարողների կամ Քրիստոսին խաչողների խումբը), գառներին նստած չորս թագավորների ավանդական պատկերման խախտումը (տեղադրված են ամպերից ստեղծված շրջանակների մեջ, կենսահաստատ արտահայտչականությամբ օժտված) մեկ նպատակ ունեն. պարզ ու մատչելի գեղարվեստա-արտահայտչական կերպարներով դիտողին հաղորդակից դարձնել կատարվող դեպքերի էությանը։ Աշխարհի սիմվոլիկ կերպարը տեղադրված է կենցաղային պատկերման շրջանակներում։ Հատուկ իմաստավորում են ստացել Չարի և Բարու պայքարի կերպավորումը. դրախտն ու դժոխքը, սատանաներն ու հոգիներին նրանցից աաշտպանող հրեշտակները, մեղավորներն ու անմեղները և այլն։ Դժոխք գնացողների միանման մարմինները, դրախտ մտնողների հանդիսավոր խումբը, դրախտն իր նուրբ հանգստությամբ և դժոխքը՝ Հուդային ծնկներից պահող թևավոր դևի կենտրոնական կերպարով, նույն այդ գաղափար-

¹² Առաջին անգամ այս նկարի վրա ուշադրություն է դարձրել Ա. արքեպ. Սյուրմեյանը իր «Պատմություն Հալեպի հայոց» գրքում (Հալեպ, 1940)։ Նկարով հետաքրքրվել է նաև դոկտոր Ի. Մեյսերը։

¹³ Տիրացու Հովհաննեսի նկարներից առաջինն անդրադարձել է Գաբրիել Հովսեփյանը։ Տես՝ Տիրացու Հովհաննես, նկարիչ ԺԷ դարում։ «Գեղարվեստ», 1917, № 6։ Նույնը՝ «Հասկ», հայագիտական տարեգիրք, Անթիպիա, 1957, Գ տարի։

ները հաստատող հակադրություններ են: Ուշագրավ է, որ մեղավորները (մերկամարմին) միատարր գծանկար ունեն, կատարված են շատ ավելի գրաֆիկական մտածողությամբ, իսկ առաքյալները, հրեշտակները, սրբերն ու պատմական անձինք, անմեղները ունեն մրբազեղ շարժումներ, դիպուկ արտահայտչականություն:

Արևելյան շքեղության գողտրիկ գեղանկարչական հատված է դրախտը. նոճիներով, նոսր պտուղներով և բազմազուն ծաղիկներով «լցված» այդ փորքիկ տարածությունը դաջե շքեղ վարագույր է հիշեցնում, որտեղ դեղին ֆոնին մրբորեն զուգորդվում են կարմրի և կանաչի տաք հատվածները: Աստվածամոր կողքին կանգնած հրեշտակները, խաչափայտը ձեռքին ողջամիտ ավագակը, Գաբիեն բազմած Աբրահամը, Իսահակն ու Հակոբը («Աբրահամի գիրկը»), Աբրահամի գրկի «արդար հոգին» և ծերունիների ծնկների մանկական տեսքով արդար հոգիներն իրենց հանդիսավորությամբ ու միփրական ձերքին հանգստությամբ առանձնանում են ընդհանուր կոմպոզիցիայից: Առանձնահատուկ մի կողմ էս. դեմքերի զուտ բյուզանդական զուսպ գեղանկարը զուգակցվում է դեկորի արևելյան գունազեղությամբ: Դա արտահայտվել է մկարի ողջ գունաչին կառուցվածքում: Դեմքերի զուսպ, միագույն սրբանկարչական պատկերումներ և, միաժամանակ՝ Աստվածամոր կարմիր թիկնոցի արևելյան շքեղությունը, առաքյալների, հրեշտակների ու արդարների թիկնոցների հաջորդական դիմում դասավորված կանաչ, կարմիր, վարդագույն, շագանակագույն և դեղին հատվածներ: Կտավի ողջ տարածքի ընդհանուր տաք կարմիր կողորհող հատուկ անհամապատասխան և տեսողական արտահայտիչ տպավորություն են հաղորդում մկարին: Նկարիչներ Նեյմեթուլլահին ու Ամանիան «Ահեղ Դատաստան» մկարը ստեղծելիս ինչ-որ մի տեղ հենվում են նաև հայկական մանրանկարչական արվեստի ավանդներին (մեղքերը շալակով տանող սատանաները, յուրաքանչյուր հատվածի վերևում տեղադրված արաբերեն և հայերեն բացատրականները և այլն): Հատուկ ուշադրության է արժանի դժոխքի պատկերումը: Կրակե բոցերի մեջ համաչափորեն դասավորված հոգիների վերևում տեղադրված են մեղքերի անվանումները, որոնք ունեն մեղքերի զուտ կենցաղային և արդիականացված հասկացություններ. «վաչ այնոցիկ որք ծուլանան եւ ոչ զան յեկեղեցին յաւորն կիրակէի», «կանայք որք դեղեն գերեսս իրեանց», «Արբեցողք եւ շուայտք եւ որովանապաշտք են», «նախանձոտք ատեցողք ոխակալք եւ նեմգաւարք», «Հայրնիչք դիշոցնատուք», «Հայարտք մեծամիտք», «Այոս վկայողք կաշառիտք», «Գողք» և այլն:

Նկարիչներն այս աշխատանքում կրկնում են նախկինում Նեյմեթուլլահի ստեղծած «Ահեղ Դատաստան» առանձին հատվածներն ու կերպարները (1694 թ., կտավ, յուղաներկ, 380×245, Բաղեմանդի հունա-օրթոդոքս եկեղեցի, Լիբանան): Այս աշխատանքը կանոնիկ է, իսկ հայկական եկեղեցու

օրինակում արվեստագետները հետանում են սրբապատկերային կանոններից և ձգտում դեմքերի մոդելավորման, կերպարների շարժումների բնական դրվածքի, զգեստի ծալքերի բնական արտահայտչականության:

Նույն ոճի «Ահեղ Դատաստան» որմնանկարչական աշխատանք է պահպանվել Ամանուրի (Վրաց. ՍՍՀ) Աստվածամոր մեծ եկեղեցում (ըստ պահպանված հայկական արձանագրության ՌԺԻԷ = 1678 թ. կառուցված, հայ շինարարների բազմաթիվ անվանատներով): Երկնագույն ֆոնի վրա հատկապես շեշտվում են տաք կարմիր հատվածները, ֆիգուրների անհամագիտ դիրքը: Նկարն իր ոճական առանձնահատկությամբ կապվում է XVIII դ. սկզբի գեղանկարչական մտածողությանը և զգացվում է պրոֆեսիոնալ մկարչի ձեռք: Հավանական պետք է համարել ժամանակի անվանի մկարչի՝ Նադաշ Հովնաթանի (1661—1722) մասնակցությունը նրա ստեղծմանը, եթե մկատի ունենանք, որ XVIII դ. սկզբին նա վրաց արքունիքի մկարիչն էր, արվեստանոց ուներ Թիֆլիսում և հռչակված էր որպես եզակի տաղանդավոր արվեստագետ:

Սրբանկարչությունից հետանալը և գեղարվեստական մտածողության որոշակի ազատությունը բնորոշ է XVII—XVIII դդ. հայ մկարիչների գործունեությանը: Այդ առումով, ուշագրավ է 1666 թ. Նոր Զուղայից Մոսկվա մեկնած շնորհալի արվեստագետ Բոգդան Սալթանովի (?—1708) «Ահեղ Դատաստան» մկարը, որը նա կատարել է ժամանակի նշանավոր ռուս մկարիչ Իվան Բեզմինի հետ (?—1698?):

Մի կողմ թողնելով այս մկարի սրբանկարչական շեղումները, հատկապես անհրաժեշտ է նշել կոմպոզիցիայի կուռ, տրամաբանական կառուցումը, փոքր չափերի մեջ մոնումենտալության հասնելը, առանձին մասերի սերտ կապը ընդհանուրի հետ:

«Ահեղ Դատաստան» մկարը (կտավ, յուղաներկ, 70×94, Մոսկվա, Կրեմլ, Խաչելության եկեղեցի) բաժանվում է երեք մասի: Վերևում, կամարակապ եռագույն ծիածանի ֆոնի վրա Դեիսուսի պատկերումն է. Քրիստոսը, Մարիամն ու Հովհաննես Մկրտիչը, շրջապատված քերովքներով: Քրիստոսը նստած է ծիածանին, իսկ ոտքերը դրված աշխարհը մարմնավորող երկնագույն գնդի վրա: Բաց կապույտ նուրբ կերպասի ֆոնի վրա հատկապես հընչել են Քրիստոսի արծաթագույն թիկնոցը, Մարիամի կարմիր և Հովհաննես Մկրտչի կանաչ զգեստները: Երկրագունդը հենվում է քերովքի գլխին, իսկ քերովքից սկզբնավորվում է յոթեանի խաչը: Սրա երկու կողմերից Ահեղ Դատաստանի մասին են գոծում երկնագույն և սպիտակ թևերը դեպի վեր տարածած հրեշտակները:

Կոմպոզիցիայի երկրորդ՝ միջին մասում, խաչի շուրջը, ամպերի վրա «նստած են» առաքյալները և գրքերը ձեռքներին նայում են դեպի վեր: Բաց շագանակագույն ֆոնի վրա նրանք հաջորդաբար պատկերված են կանաչ, կարմիր ու մուգ շագանակագույն տարազներով: Գունային այսպիսի դիրքը հնարավոր

բություն է տալիս դիտողին հազաքը կենտրոնացնել առարկայների մեջտեղում դրված կարմիր ծածկոցով բարձրությամբ, որի վրա հենված է խաչը: Քրիստոսի գալուստն ավետող հրեշտակներն իրենց փոքր չափերով ձուլվում են ամպերի քուլաներին ու միաժամանակ սահմանագատում են երկնայինների մեղավորների դասից: Նկարի վերին երկու մասերի կոմպոզիցիոն առանցք են հանդիսանում Քրիստոսի, նրա ոտքերի տակ գտնվող քերականի ֆիգուրները, խաչը, խաչի հենարանը, հրովարտականքով հրեշտակները: Այս ամենը եզրափակվում է կոմպոզիցիայի երրորդ մասի միմյուց կազմող հրեշտակի երկարաձիգ ֆիգուրով: Նա կանգնած է բաց կապտագույն հարթության վրա, ձեռքի հեղակն ուղղված դեպի հրեշտակներից դուրս եկող կրակի ալիքների մեջ այրվող մեղավորները: Ուշագրավ են հրեշտակների թեթև ժպիտով լուսավորված դեմքերը, նկարի կառուցվածքի կոտ և տրամաբանական հենքը: Բ. Սալթանովի և Ի. Բեզմինի «Ամեն Դատաստան» նկարը ստեղծվել է մի տեխնիկայով, որը Բոգդան Սալթանովը Նոր Զուղայից ներմուծեց Մոսկվա և հայտնի է «կերպասյա նկարչություն» անվան տակ: Դեմքերը և ձեռքերի բաց մասերը նկարվում էր յուղաներկով կամ տեմպերայով, իսկ ճարմնի մյուս մասերը ծածկվում ծաղկանկար ասեղնագործ կերպասով, նկարչության մի տեսակ, որը լայն տարածում ուներ Պարսկաստանում, XVII դարում:

Այս նկարում, ինչպես տեսանք, Քրիստոսը նշատած է ծիսականի վրա և ոտքերը հենել է աշխարհը մարմնավորող երկնագույն գնդին:

Ուսումնասիրության նյութ դարձնելով այս աշխատանքը, ուսա պատմաբան Լ. Ռետկովսկայան այն համեմատում է Մոսկվայի Պետական պատմության թանգարանում պահպանվող «Բոլոր վեշտացյաների Աստվածամայրը» նկարի հետ և հանգում այն եզրակացության, որ այս սրբապատկերը ևս պետք է որ Բոգդան Սալթանովի ու Իվան Բեզմինի աշխատանքը լինի, քանի որ, բացի գեղանկարչական ու կերպարային մտածողության ընդհանրություններից, այդ են վկայում որոշակի երկվայթների գիտական մեկնաբանումներ: Օրինակ՝ երկինքը, որի վրա նստած է Քրիստոսը, բաղկացած է մի քանի կոսմիկական ոլորտներից և կամարանի իջնում է երկրի վրա: Նրանց վրա պատկերված են երկնային յոթ լուսատուները և կենդանակերպ ճշմանները: Նշանակում է, ժամանակի գիտության կողմից թեւադրված էր, իսկ պալատի ու եկեղեցու կողմից օրինականացված աշխարհի կառուցման պատկերակ պատկերը: Այս բոլորից հեղինակը հանգում է հետևյալ եզրակացության. երկրի կլոր գունդ լինելու գաղափարը գոյություն ուներ ուսական իրականության մեջ դեռևս XVII դ. երկրորդ կեսում, որն իր գեղարվեստական արտացոլումն է տալիս Բ. Սալթանովի և Ի. Բեզմինի աշխատանքում¹⁴:

Այստեղ արդեն անհրաժեշտ է անդրադառնալ այն երկու նկարներին, որոնք պահպանվել են Նոր Զուղայի եկեղեցիներում:

«Ամեն Դատաստանի» մեկ տարբերակը տեղափոխված է Ամենափրկիչ վանքի Հովսեփ Հարսմաթացու եկեղեցու հյուսիսային դռան վերևում: Նկարը կատարվել է եկեղեցու կառուցման ավարտից հետո՝ 1655—1669 թթ. միջև ընկած ժամանակաշրջանում: Մի քանի սրբապատկերային հատվածներից զատ, այնտեղ դժվար է որևէ ընդհանրություն տեսնել կանոնական նկարների հետ: Այստեղ Ասրկալիսիայի որոշ տեսարաններ շաղկապվել են՝ դժոխքի արևմտա-կրոնական նկարչության մեջ տեղ գտած պատկերումներին: Ամենուհի, հրեշտակներն ու առաքյալները պատկերված են տեղական տարազներով: Աստվածամայրը կանգնած վերջված շքեղ զգեստավորմամբ հմայիչ կին է: Նկարում զգալի տեղ են գրավում գրքերը (սրանց մեջ գրանցված են հարության կանչվողները), դատաստակը (բացատիկ հատված է.), անմուկները բռնած ունեն մոմեր: Նշանակալից են մարմինների անատմիական գրաչես կառուցվածքները, տարածության մեջ նրանց կրճատումների և շարժումների վարպետ վերարտադրումները: Բոլոր ֆիգուրները սրված են ազատ շրջվածությամբ: Նկարի կոլորիտում կարևոր տեղ են գրավում դեղնա-կարմրագույն, կանաչա-կապտագույն և շագանակագույն երանգները, որոնք որոշակի թեթևություն են հաղորդում նկարի վերին մասին և դրամատիկ հագեցվածություն՝ դժոխքի տեսարանին: Նկարից այնպիսի տպավորություն է ստացվում, որ հիմնական կոմպոզիցիան գծագրվել ու նկարվել է տեղացի հայ նկարչի կողմից՝ նույն թեմայի եվրոպական վորագրության օգնությամբ, համալրվել է տեղական մտածողությունից թեւադրված առանձին համասաններով և ավարտվել եկվոր (հավանաբար խոսպացի) նկարչի կողմից: Նկարը կարող է թեւադրված լինել խոսպացի ճշմանվոր նկարիչ Հանգիրալ Կարաչիի (1580—1609) բնօրինակից (թերևս նրա նկարի փորագրված թերթով), քանի որ, ավանդաբար, Նոր Զուղայում այս նկարի ստեղծումը կապում են ժամանակի տեսակետից շատ ավելի վաղ ապրած նկարչի անվան հետ:

Ամենափրկիչ վանքի «Ամեն Դատաստանում» ուշագրավ է երկու մանրամասն. եկեղեցին իր ծախքով նկարագարող տված խոջա Ավետիքի կտիւտորական պատկերումը (մահացել է 1669 թ.)՝ ծեփաշոր նստած ամպերի վրա, խաչի միմյուց գրքկած: Սա նորություն էր հայ կերպարվեստում: Երկրորդ մանրամասնը՝ Քրիստոսի ոտքերի տակ տեղադրված բաց-կապտագույն երկրագունդն է, այն երկրագնդի պատկերումը, որը տալիս տարի հետո Նոր Զուղայից Մոսկվա գնացած Բոգդան Սալթանովը կտեղադրի իր նույնանուն աշխատանքում: Նույնատիպ երկրագնդի պատկերում տեսնում ենք Նոր Զուղայի Ս. Միքայել եկեղեցու հյուսիսային դռան վերևում տեղադրված «Ամեն Դատաստանում», որտեղ նկարիչները, կրկնելով Ամենափրկիչ

¹⁴ Л. А. Ретковская, Вселенная в искусстве древней Руси. М., 1966.

վանքի նկարի կոմպոզիցիան, թեման մեկնաբանում են շատ ազատ, հանում են որոշ հատվածներ (դրախտը, կշեղքը, մեղքերի պարկերը տանող սատանաներին և այլն):

Ծատ ավելի եվրոպականացած երանգ ունի Կ. Պոլսի Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցու հյուսիսային պատին տեղադրված «Ահեղ Դատաստանը» (կտավ, յուղաներկ, 350×274, 1758 թ.), որի յուղաներկի շերտը փչացել է, առանձին հատվածներում՝ թափվել, բայց հնչել կարմրա-սպիկազույն ընդհանուր կոլորիտում առանձնակի հնչողություն ունեն դեղնագույն մերկ մարմինները¹⁵:

Ահեղ Դատաստանի թեման իր գեղարվեստական արտահայտությունն է ստացել արվեստի մյուս տեսակներում ևս (քանդակագործություն, գրաֆիկա և այլն):

Հայ արվեստում մեզ հայտնի է կիրառական արվեստի մեկ օրինակ՝ վերջերս մեր կողմից հայտնաբերված Մաքրավանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցու բեմի վարագույրը: Այն պատրաստվել է XIX դ. I կեսում, նկարիչ-վարպետ Պողոս Տեր-Մուսեսովի կողմից: Վարագույրը նկարագրված է դաջի տեխնիկայով: Կենտրոնում՝ Գիզակալիի հրեշտակի երկարաձիգ ֆիգուրն է, առաջվանը նստած են երկկարգ, կաթողիկոսները անձնավորված են, ամենոներն ու կույսերը առանձին կարգեր են կազմում և հորիզոնական շարքերով տեղադրված են վարագույրի երկնագույն ֆոնի վրա: Քրիստոսի գահն առանց սիմվոլների է, իսկ Հովհաննես Մկրտչի ավանդակն տեղում պատկերված է խաչը: Բացա-

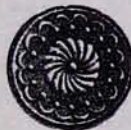
կալում են դրախտը, սատանաները, հարություն առնող ճեղքայվածքները և այլն: Զախի ցածի անկյունում, փոքր քառակույտի տարածության սև ֆոնի վրա տեղադրված մարմինները սիմվոլացնում են դժոխքը: Արևելյան տիպաժները, կենտրոնական հրեշտակի «ժամանակակից» կենցաղային բնույթի սարազը, վարագույրը դաջող վարպետի ունակ ընկալումների վկայություններն են: Կարմրադեղնա-եղուն, կանաչ, դեղին զգեստների հաջորդականությունը կապտագույն ֆոնի վրա վարագույրին տալիս են հատուկ գունազդեցություն և շքեղ արտահայտչականություն: Ահեղ Դատաստանի տեսարանի շուրջը, շրջանակների մեջ տեղադրված են Քրիստոսի կյանքի 24 դրվագների պատկերումներ:

XVII—XVIII դդ. հայ ժողովրդի համար ծանր դարեր էին: Անընդհատ զաղթերը, բուն Հայաստանի անկալում քաղաքական փնակը, ժողովրդի տնտեսական դրությունը իրենց արտացոլումն էին գտնում նաև մշակույթի տարբեր բնագավառներում: Ահեղ Դատաստանի թեմային անդրադառնալով հատկապես այս ժամանակաշրջանում, նրա ներմուծումը Կ. Պոլսի, Նոր Զուղայի, Հալեպի, Երուսաղեմի, Զմյուռնիայի եկեղեցիների ձևավորման մեջ մարմնավորում է Անտիքրիստոսից ազատվելու գաղափարը (Հիշենք, որ Ահեղ Դատաստանի թեման սկզբնավորվեց որպես Հոռմեական Կայսրության տիրակալությունից ազատագրվելու հույսի արտահայտություն և պարբերաբար Անտիքրիստոսի կերպարը մարմնավորում էր Ներոնին, Հոռմի Պապին և այլոց):

Հայ կերպարվեստը XVII—XVIII դդ. հասարակական կյանքում ակտիվ նշանակություն ուներ: Այցելելով Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքը և տեսնելով Հովսեփ Հարեմաթացու եկեղեցու նկարագրման աշխատանքները, շահ Սուլեյմանը հարց է տալիս նկարչական աշխատանքների դեկորատիվ, անվանի դավաճաբան, արհեստավոր Հովհաննես Մրքուզին (?—1715). «ընդէր ի տեղիս աղօթից պատկեր նկարօք, յորում չէ պատկան»: Նկարիչը պատասխանում է. «...հարկավոր է պատկեր և կերպարան, որով կարող լինիցիմք հասանել իմացման»¹⁶: Նոր իմաստավորում ստացած Ահեղ Դատաստանի պատկերները ևս ծառայում էին այդ իմացման գործին. ժողովրդի ծանր օրերին ոչ թե սարսափ հարուցող, այլ՝ հուսադրող, հուսադրող տիրողների դեմ ծավալված ազգային-ազատագրական պայքարում:

¹⁶ Խաչատուր արեղա Զուղայեցի, Պատմություն պարսից: Վաղարշապատ, 1905, էջ 153:

¹⁵ Ահեղ Դատաստանի պատկերները եղել են հայկական մի շարք եկեղեցիներում. Էվերիկի Ս. Թորոս, Մշո Ս. Կարապետի վանքում և այլուր: Տես՝ Մեղզոն-Ասատուր, Երկդարյան պատմություն Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցու Պալատ: Կ. Պոլիս, 1931: Նույնատիպ պատկեր պահպանվում էր Զմյուռնիայի մոտ գտնվող Էոտեմիչի Ս. Հովսիսիմի եկեղեցում: Լավագույն օրինակներից էր Զմյուռնիայի Ս. Ստեփանոս եկեղեցու Ահեղ Դատաստանը (կտավ, յուղաներկ, 512×288, 1750-ական թթ.), որն այրվեց 1922 թ. մեծ հրդեհում: Պահպանվել է նկարի մանրամասն նկարագրությունը, որտեղ կա հետաքրքիր դիտողություն: Այստեղ պատկերված է եղել Աքրահամից ջուր ուզող դժոխքում տանջվողը, որը բացակայում է մեզ ծանոթ օրինակներում: Նկարի հեղինակն էր նկարիչ Պողոսը: Հակոբ Քոստան, Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Վիեննա, 1899, հատոր Ա:

ՄԵՍՐՈՊԱՎԱՆԻ, ԸՐԶՈՒԻ, ՈՂՈՀԻԻ ԵՎ ՆՈՐԱԿԵՐՏԻ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Գողթն գավառի (այժմ Նախիջևանի ԻՍՍՀ Օր-
ուրադի շրջան) ամենամեծ ձորի՝ Գիլան ձորի
կամ Բատաձորի ամենավերին մասերում, Զանգե-
զուրի լեռնաշղթայի բարձրադիր լեռների փեշերում
տեղադրված այս գյուղերը գավառի վաղեմի բնա-
կատեղիներից են: Իրենց տեղադրվածությամբ
բնակատեղիները և նրանց ճարտարապետական
հուշարձանները գտնվելով բանուկ ճանապարհներից
մեծու, լեռնային գոտիներում, հնուց ի վեր դուրս
են մնացել ուսումնասիրողների տեսողաշտից: Գրա-
կանության մեջ (Հ. Ղ. Ալիշան, Ե. Լալայան)^{*} քիչ
քան շատ հայտնի է միայն Մեսրոպավանը և նրա
վանքը:

Հռոմեական ցեղայացվող հուշարձանները, ինչ-
պես նաև չմոտարակված արձանագրությունները
(10) օգնում են այդ վաղեմի բնակատեղիների անց-
յալի ուսումնասիրման գործում և լրացնում են
Գողթնի 17—18-րդ դարերի ճարտարապետական
համալիրների ամբողջությունը:

* * *

Ա. Բատաձորի հարավ-արևելյան ձորակներից մե-
կում, գեղեցկատես լեռների փեշին տեղադրված է
Գողթնի հին գյուղերից մեկը՝ Մեսրոպավանը (այ-
ժմ՝ Նախիվազ): Պատմական աղբյուրներում և
ավանդաբար այս գյուղը անվանվել է ճան Մա-
սրեան, Մարվանիս, Նասիրվազ: Ըստ ավանդության
գյուղի անվանակոչումը կապված է Մ. Մաշ-
տոցի անվան հետ, որը երկար տարիներ բնակվել
է այդտեղ: Ըստ իս այս ավանդությունը հավաստի

պետք է համարել Կորյունի հաղորդած այն տեղե-
կություններով, որ Մ. Մաշտոցը հաճախակի է բնա-
կություն հաստատել Գողթն գավառում և տրտմական
հոգսերով պաշարվել, խորհել հայկական գրերի
տեղեման շուրջը¹: Մեսրոպավանը շրջապատող
Նավասար կամ Տապանասար (Գլամիդյան), Կըռ-
նակոչ, «Գալիս եմ, Գալիս եմ» և այլ լեռները
իրենց սլառական անցյալով կապված են հայ ժո-
ղովրդի ավանդությունների հետ: Հայ ժողովրդի ա-
վանդությունների մեջ հայտնի լեռ է հատկապես
Նավասարը: Ըստ ավանդության Նոյ ճահապետի
տապանը համատարած ջրհեղեղի ժամանակ դիպել
է այս լեռան գագաթին և վնասվել է մի քանի
տախտակներ: Սարն ասել է տապանին: Երբ ի
Մասիս, նա բարձր է քան գիս: Դրանից հետո այդ
տարի անունը մնացել է որպես Տապանասար, Նա-
վասար²: Վերջին տարիներում Տապանասարը գի-
տության առջև բացել է նոր գաղտնիքներ՝ նրա
վրա հայտնաբերվել են ժայռապատկերների մի
շարք գոտիներ, որոնք հար և նման են Սյունիքի,
Գեղամա լեռների ժայռապատկերներին: Հետաքր-
քիր է ճան այն հանգամանքը, որ Տապանասարի
հարավ-արևելյան լանջի մոտ գտնվող Կոնակոչ լե-
ռան ստորոտում գտնվում է բնական և հետաքր-
քիր մի անձավ, որը մինչև այժմ էլ կոչվում է
Մաշտոցի անձավ: Ըստ ավանդության, Մեսրոպա-
վանում մինչև քրիստոնեական վանքի կառուցումը,

¹ Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Եր., 1969, էջ 97: Մ.
Արեղյան, Մ. Մաշտոցը և հայ գրի և գրականու-
թյան սկիզբը («Սովետական գրականություն»), Եր.,
1941, № 1, էջ 48:

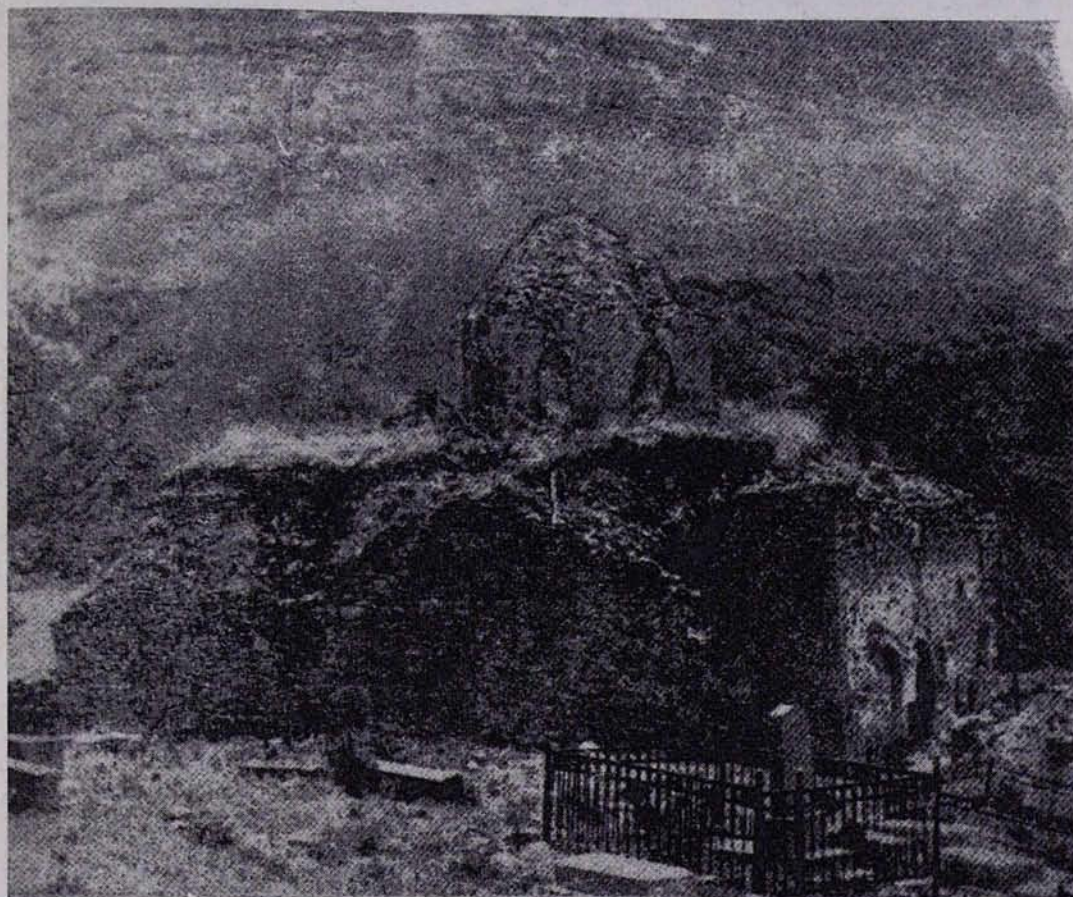
² Ա. Ղանալանյան, Ավանդաբարում, Եր., 1969,
էջ 12:

* Հ. Ղ. Ալիշան, Միասական, Վենետիկ, 1893: Ե.
Լալայան, Գողթն (ստանձնատիպ «Ազգագրական
հանդեսից»), Թիֆլիս, 1906:

այդ անձավում Մ. Մաշտոցը իր աշակերտների հետ բնակվել է 17 տարի³:

Մեսրոպավանը և նրա շրջակայքը հնուց հայտնի է եղել մի շարք հուշարձաններով՝ որոնց թվում նշանավոր է ս. Գրիգոր վանքը, որը հետագայում

գործել է Մեսրոպավանի ծխական դպրոցը: Այժմ այս վանքի միակ կիսականգուն հուշարձանը նրա եկեղեցին (նկ. 1) է: 1980-ական թվականների երկրաշարժից քանդվել է եկեղեցու գմբեթը, գավիթ-սրահը, որից հետո այն մասնավելով անուշադրու-

Նկ. 1. Մեսրոպավանի Ս. Գրիգոր կամ Ս. Մեսրոպ Մաշտոց վանքը

վերանվանակոչվել է Մ. Մաշտոցի անվամբ: Այս վանքը, որը գտնվում է գյուղի արևմտյան կողմում, Այանգեազ փոքրիկ վտակի աջ կողմում գտնվող մի հարթ տարածության վրա, այժմ կիսակործան վիճակում է: Ըստ ավանդության այս վանքի սկզբնական շինությունը կատարել է Գողթնի Ծաբիթ իշխանը, 458 թ.:

Մեսրոպավանի Մ. Մաշտոց եկեղեցու հիմնման և վերանորոգումների մասին գրավոր աղբյուրներում տեղեկություններ չեն պահպանվել: Դատելով վիճագիր արձանագրությունների տվյալներից, պետք է ենթադրել, որ այս եկեղեցին վերանորոգվել է հիմնականում 15-րդ և 17-րդ դարերում: Այն գյուղի բնակիչների ջանքերով վերանորոգվել է նաև 19-րդ դարի վերջերին: Այս եկեղեցուն կից՝ մինչև 1915 թ.,

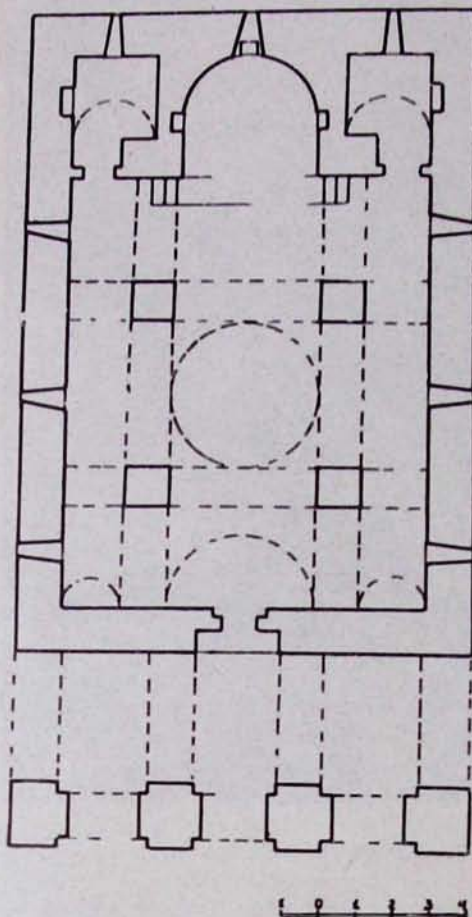
թյան ավելի է խաղաղվել: Մ. Մաշտոց վանքի եկեղեցին արևելք-արևմուտք ձգված, ուղղանկյուն հատակագծով (նկ. 2) քառամույթ գմբեթակիր հուշարձան է, որը կազմված է խորանից, զույգ ավանդատներից և աղոթասրահից: Եկեղեցու չորս մույթերի վրա վեր է խոյանում ութ լուսամուտներով մեծ գմբեթը, որի արևելյան մասում տեղադրված է եղել նաև փոքրիկ զանգակատուն: Մ. Փափազյանը, որը մի քանի տուփով նկարագրել է այս եկեղեցին, սխալմամբ նշել է որ այն «առանց կաթուղիկ է, նման Պիստու եկեղեցույն...»⁴:

Մ. Մաշտոց եկեղեցու ներքնամասը սփռված է, որի վրա նկատվում են որմնանկարների բեկորներ: Ըստ Ե. Լալայանի տվյալների, եկեղեցու. «սեղանը

³ Ա. Ղանադանյան, Ուլ. աշխ., էջ 37:

⁴ Մ. Փափազյան, Գողթան գավառ (լուսանկարչական ալբոմ), Վաղարշապատ, 1891, № 296:

զարդարում է Ոսկան Ոսկանյանի նուիրած բաժանված գեղեցիկ պատկերներով⁵։ Եկեղեցին արտաքինից անշուր է թվում, կառուցված է սրբատաշ և կիսամշակ բազալտաման քարերից։ Միակ մուտքը գտնվում է արևմտյան ճակատում, որը բացվել է զավիթ-սրանի մեջ։ Լուսամուտները մեղ բացվածքներ ունեն։

Նկ. 2. Ս. Մարոպ Մաշտոց եկեղեցու հատակագիծը

Եկեղեցու արևմտյան ճակատին կցված է եղել մի զավիթ-սրանը, որը ըստ իր հորինվածքի կառուցված է եղել չորս մույթերի օրինակով։

Մ. Մաշտոց վանքը ունեցել է մեկ մի շարք արձանագրություններ, որոնց մի մասը ժամանակին հրատարակել է Է. Լալայանը։ Այժմ այդ արձանագրությունների մեծ մասը տեղում չկա։ Եկեղեցու մեջ ընկած մի խաչքարի խաչի շուրջը և նրա տակ՝ ինը տող.

- 1 Խ(ա)չս
- 2 [կան]կնկ
- 3 [1]իշ(ա)տ(ա)կ
- 4 Թադոսին [և մար]

⁵ Ե. Լալայան, Գողթն, էջ 87։

5 Գուհար[ից և հար]

6 Ազիզբե[կից]

7 Ամիրջանի Սիր

8 ունիկին

9 թվ [ՋԹ] (1469)⁶

Եկեղեցու պղնձ ձևավոր և ութ թեանի մեծ խաչի վրա՝

1 1903 թ. ՅՈՒ(Ի)ՆԻ(Ս)

2 Յ(Ի)ՍԱՍԱ(Կ) է ԳՈՒԼԿԱՐԹ Յ.

Այս պղնձաձուլ խաչի ներքևում՝ շրջանաձև սկավառակի վրա Գ, Մ, Ծ և Խրկու այլ անընթեռնելի տառեր։

Եկեղեցու մոտ, ծառից կախված պահպանվում է նրա գեղեցկատես զանգը (ճկ. 3)։ Այս զանգը*, որի իր վրա կրում է արձանագրություն և պատկերաձևակերպ, ձուլվել է 1894 թ.։ Արձանագրությունը գրված է ռուսերեն՝ հին ռուսական կիրիլյան այբուբենի գեղագիր տառերով, զանգի ներքին մասում.

1894 ГОДА ОТЛИТЬ ЕВ. ДЕ НАСЛЕДНИНЫ НИКОЛАЮ АЛЕКСЕЕВИЧУ ГОРОДЕ СЛОБОДСКОМЪ ЕЮТСКОЙ ГУБЕРНИИ.

Մ. Մաշտոց վանքի հյուսիսային կողմում գտնվում է Մարոպավանի գերեզմանատունը, որը ունի մեկ մի շարք հին տապանաքարեր։ Գերեզմանատանը աչքի է ընկնում մեկ խոյաքանդակ-տապանաքարերը, որոնցից մեկը ունի թվակիր արձանագրություն (ճկ. 4)։

1 ԱՅՍ ՏԱՊԱ(Ն) է

2 ԹԱԹՈՒՍԻ ՈՐԳԻ

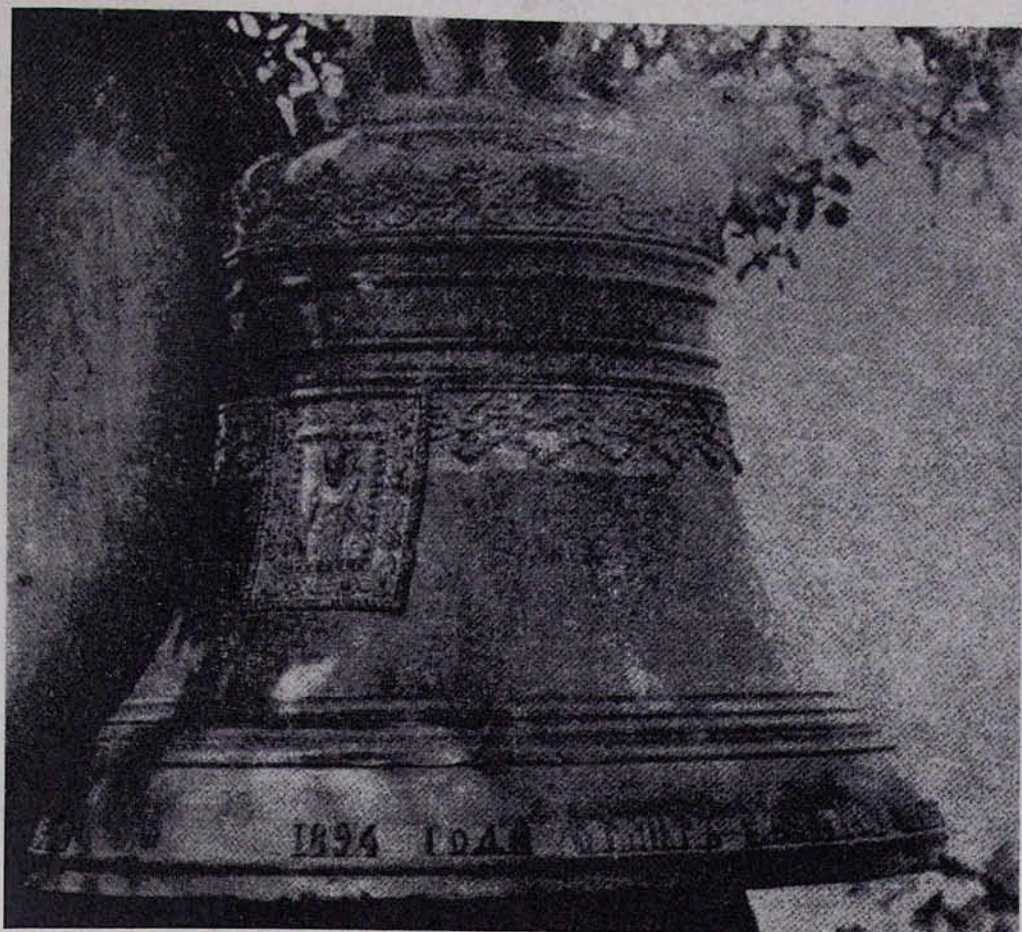
3 ՈՂԱՆԶԱՆԻՆ ԹՎ ՌՄԼ(1681)

• •

Բ. Մարոպավանից 5—6 կմ դեպի հարավ-արևմուտք, Ղազարի սար կոչվող բնակավայրում, բավականին խորը ձորի դարավանդներից մեկի վրա տեսանելի են Գողթնի հին գյուղերից մեկի՝ Ծրջուի, Սրջուի կամ Սարճուի (Սարջու) ավերակ հետքերը։ Ծրջուն, որ կարող էր բնակվել 50—80 տուն բնակչություն, փաստորեն 19-րդ դարի երկրորդ կեսերից լքված և անմարդաբնակ էր, որի ավերակ շինությունները տարիներ շարունակ հարևան Տևի, Թիվի գյուղի անասնապահների համար ծառայում է որպես ամառանոց։ Պետք է ենթադրել, որ Ռուսաստանի Խերսոնի մարզի Գրիգորյուլ քաղաքի

⁶ Այս արձանագրությունը 1—3 տողերի բացակայությամբ և որոշ տարբերությունով տե՛ս Ե. Լալայանի մոտ (ճկ. աշխ., էջ 87)։

* Մարոպավանի զանգը հար և նման է պատմական Ատրպատականի մահաճի Արտազ զավառի հուշակավոր ս. Թադևի վանքի զանգերից մեկին, որը ամենացն հավանականությամբ ձուլվել է նույն ձուլարանում, 1886 թ. (զանգի լուսանկարը տե՛ս Լ. Գ. Սինատևան, Լրանի հայկական վանքերը, Թեհրան, 1971, էջ 89)։

Նկ. 3. Մեսրոպականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցու զանգը

Ֆայկական եկեղեցիների՝ ա. Աստվածածնի և Պողոս-Պետրոսի, մերձակայքում եղած տապանաքարերից երկուսի վիմագրերում նշված սրբաբանի, սրբվացիները Շրջուից տեղափոխվածներ են կամ էլ վաճառականական դասի ներկայացուցիչներ.

1. «Այս է տապան Բանգատեան արևելցի և ի քաղաքեն Նախնականի և ի գիղեն Սրբվացի մահաւաի Պերխուդարի կողակից Կեստամանին, որ Բանգեաւ թվ ՌՇԺԹ (1870)»:

2. «Այս է տապան Բանգատեան արևելցի և քաղաքեն Նախնականի և գիղեն Սրբաբանի Պապաջանի որդի մահաւաի Գիֆըդեն ... թռէ (տրէ) ամսին, որ Բանգեաւ է թվին ՌՇԳ (1714)»:

⁷ Хр. Кучук—Иоаннесова, Армянская надпись вы г. Григориополь Херсонской губернии, Древности восточная. (Труды восточной комиссии Императорского Московского Археологического общества), том второй, выпуск 1, Москва, 1896, стр. 126.

Շրջուն Գողթնի գյուղերի թվում Ռիշատակվում է Ագուլիսի ա. Թովմա վանքի տաճարի արևմտյան մուտքի բարավորի 17-րդ դարում քանդակված արձանագրությունում. «Եւ Շրջու ընդ Մասրեւան»⁸: Շրջուի այժմյան ավերակներում կիսախարխուլ վիճակում կանգուն է նրա եկեղեցին (նկ. 5), որը կառուցված է վաղեմի գյուղի Ռյուսիս-արևելյան լեռնալանջի փեշին: Այս եկեղեցին, որը ըստ իր հատակագծի (նկ. 6) եռանակ բազիլիկա է, կառուցված է սրբատաշ քաղալից և տեղական քարերից, ունի չորս մույթեր և մեկ մուտք՝ արևմտյան ճակատում: Եկեղեցու խորանը հնգանիստ կազմություն ունի, որը իր երկու կողմերում ունի ավանդատներ: Խորանի, ավանդատների և շինության այլ մասերում թողնված են հատուկ թարգմտոցներ: Եկեղեցու ավանդատները և խորանը լուսավորվում են արևելյան որմի մեկական նեղ լու-

⁸ Հ. Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 326: Ե. Լալայան, Գողթն, էջ 69:

Նկ. 4. Խոլաձև տապանաքար Մեսրոպավանի գերեզմանատանը

աամուտներով, իսկ աղոթարանը՝ հարավային որմի համանման երեք և արևմտյան ճակատի մեկ մեծ և երկու նեղ լուսամուտներով: Եկեղեցին թեքադիր չապրում տեղադրված լինելու հանգամանքով հյուսիսային որմում լուսամուտներ չունի:

Ծրջուի եկեղեցու արևմտյան ճակատին կցված է նրա գավիթ-սրահը, որը գրավում է եկեղեցու ընդլայնական ամբողջ ճակատը: Այժմ այդ գավիթ-սրահը կիսակամգուն է, որը կառուցված է չորս մույթերի հորինվածքով: Գավթի հյուսիսային և հարավային ճակատները ևս կամարակապ բացվածքներով բաց են: Արևմտյան ճակատի չորս մույթերի կամարները մատած են եկեղեցու արևմտյան որմի սրմույցների վրա:

Ծրջուի եկեղեցու շրջակայքում տեսանելի են մի քանի շինությունների ավերակ հետքեր, որոնք ժամանակին առնված են եղել պարսպի մեջ: Ինչպես Ծրջու գյուղի, այնպես էլ նրա եկեղեցու հիմքման, անվան և վերանորոգումների մասին տեղեկություններ հասցնի չեն: Ե. Լալայանի ուսումնասիրության ժամանակ եկեղեցու բնի շարվածքում տեղադրված է եղել մի խաչքար այս արձանագրությամբ.

«Յիշատակ է խաչս մանուսի Աւետիսի որդոյ
ուստա
Յուսէփին թվին ՌՄԻԹ» (1680):⁹

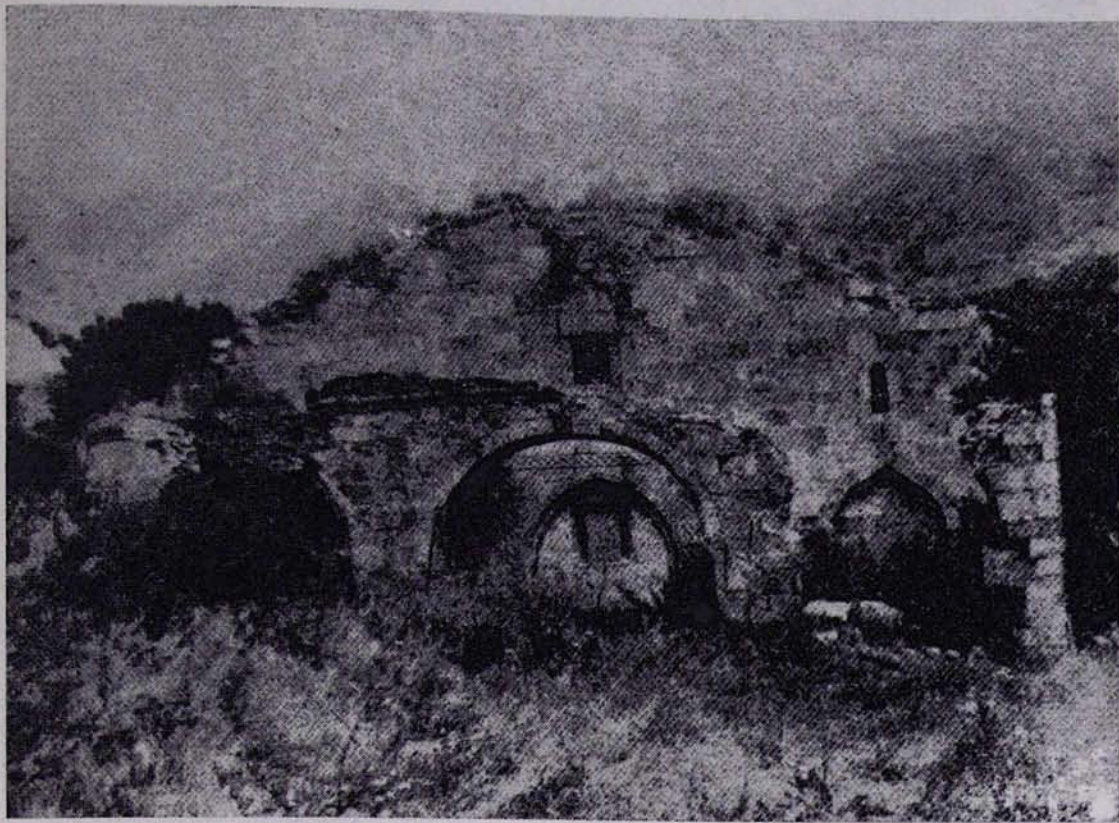
Կարելի է ենթադրել, որ Ծրջուի եռանավ բազիլիկայի այժմյան կանգուն շինությունը վերանորոգվել է 1680 թ., ուստա Յուսեփի կողմից: 1780 թ. Մարգար գրչի ձեռագրերից մեկի հիշատակարանում ճշված է Ագուլիսի ս. Թովմա վանքի միաբանական դասի անդամների անունները, որոնց թվում նաև «Ալեքսանդր վարդապետն Ծրջուացի»-ն¹⁰, որը ըստ երևույթին Ծրջուի եկեղեցու առաջնորդն է եղել:

*
*
*

Գ. Մեսրոպավանից 4—5 կմ դեպի հյուսիս-արևմուտք, Բառաձորի ապառաժոտ լեզվակներից մեկի վրա, Թավաքայի անվանվող լեռան փեշին փոխված

⁹ Ե. Լալայան, Գողթն, էջ 92:

¹⁰ Լ. Ոսկեան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, Բառա, Վիեննա, 1942, էջ 715:

Նկ. 5. Ծրջուի եկեղեցու արևմտյան ճակատը

Է Գողթնի հին հայկական գյուղերից մեկը՝ Ողոհին, Աղահեցիկը, որը այժմյան Օրդուբադի շրջանի Ալահին գյուղն է։ Ողոհին, որը գտնվում է Գողթնի ճշմարտորդ ավաններից մեկի՝ Բիստի, մոտ, նրանից 2,5 կմ դեպի հյուսիս-արևելք, հնուց ի վեր միջին մեծության բնակատեղի է եղել։ 1827 թ. այդտեղ բնակություն են հաստատել պարսկահայերը, որոնք գաղթել են Մածանքարից, Ղարադաղից և Սալմաստից։

Ստ. Օրբելյանի պատմության մեջ Երմեյակ գավառի գյուղերի թվում, Բիստի և նրա հարևան բնակատեղիների շարքում հանդիպում ենք Ողոհի, Ոզոհի անվանը¹¹, որը ըստ մեր տեղադրության, այժմյան Ալահին գյուղն է։ Ողոհին այնուհետև Աղահեցիկ անվանակոչմամբ տեղ է գտել նաև Ագուլիսի և Թովմա վանքի եկեղեցու արևմտյան մուտքի բարավորին 17-րդ դարում քանդակված արձանագրությունում¹²։ Պատմական Ողոհի-Աղահեցիկ-Ողո-

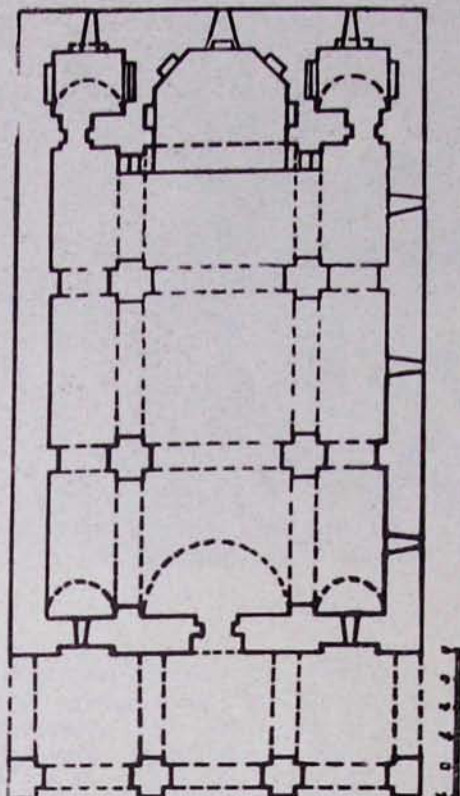
հեցիկ գյուղի շրջակայքի և գերեզմանատան ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդտեղ մարդիկ բնակություն են հաստատել վաղ միջնադարից։ Գյուղի արևմտյան մասում գտնվող գերեզմանատանը կան 14—15-րդ դարերի մի քանի խաչքարեր, տապանաքարեր։ Ողոհին ճշմարտորդ է հատկապես իր կամուրջով, ս. Ստեփանոս եկեղեցիով և ս. Խաչ վանքով։ Վերջինս այժմ ավերակ է և վեր է ածվել մատուռի։ Այդ վանքատեղի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այժմյան մատուռի տեղում մինչև 19-րդ դարի վերջերը եղել է եկեղեցի։ Այս վանքը ըստ ս. Ստեփանոս եկեղեցում պահպանվող արձանագրության, 17-րդ դարում ունեցել է մեծ կալվածատիրության։

Ողոհիի ս. Ստեփանոս եկեղեցին, որը գտնվում է գյուղի կենտրոնում, կառուցված է տեղական գորշ և սրբատաշ քարերից։ Ունի գմբեթավոր քառամույթ բազիլիկայի հորինվածք, որի միակ մուտքը գտնվում է արևմտյան ճակատում։ 1930-ական թվականների երկրաշարժից ավերվել է եկեղեցու զբմբեթը, հարավային ավանդատան, աղոթասրահի ծածկի մի մասը և որմերում ունի վտանգավոր ճեղքեր։ Այս եկեղեցին ինչպես արտաքինից, այնպես էլ ներսից անշուք ու հասարակ է։

¹¹ «Ստեփանոսի Միմեաց եպիսկոպոսի Պատմությունն տանն Սիսական», Մոսկվա, 1861, էջ 378։ Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 844։

¹² Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 326։ Ե. Լալայան, Գողթն, էջ 69։

Ա. Ստեփանոս եկեղեցու հիմնման ու նորոգումների մասին գրավոր տեղեկություններ չեն պահպանվել: Ըստ եկեղեցու որմնաշինության տեղադրված և ներսում գտնվող արձանագրությունների տարեթվերի մատնանշմամբ, այն վերանորոգվել է 17-րդ դարի կեսերին: Հետագայում շինությունը, ըստ մուտքի կամարից վերև, ամմիջապես լուսամուտի տակ տեղադրված մի փոքրիկ խաչքարի արձանագրության վերանորոգվել է՝

Նկ. 6. Ծրջուի եկեղեցու հատակագիծը

- 1 ՀԱՍԱՐԱԿ(ՈՒ)Թ(ԵԱՄ)Բ
- 2 ՆՈՐՈՔԷՑԻՄԲ
- 3 Ս(ՈՒ)ՐԲ ԵԿԷՂԷՑԻՍ
- 4 Ի 1906 ԹԻՎ

Եկեղեցու հյուսիսային ալանդատան մուտքից վերև տեղադրված մի գեղարանդակ փոքրիկ խաչքարի խաչից ներքև, հարթեցված մասում 5 տող:

- 1 Խաչ(ս) յի(շա)տակ է տ(Է)ր
- 2 Մ(և)սրոքին և ի[ր]
- 3 Կողակիցին Գու
- 4 ին թվ Ռ
- 5 Ը (1651) ի[Գ]

Եկեղեցու հարավային ալանդատան մուտքից վերև տեղադրված փոքրիկ խաչքարի վրա երկու տող՝

- 1 Խ(ա)չս յի
- 2 շա(տա)կ է [թվ] ՌԸ (1651)
- Եկեղեցու մեջ բնկած և կոտրված խաչքարի խաչի քանդակից ներքը չորս տող.
- 1 Թ(վ) Ռ: (1558)
- 2 [խ]աչս յիշա
- 3 տ(ա)կ տ(Է)ր Մ(ար)տ(ի)րո
- 4 պին

Մեկ այլ կոտրված խաչքարի ներքևի մասում 5 տող, որի տողերի սկիզբները բացթողման է.

- 1 [խԱՉՍ ՅԻ]ԵԱՍԱԿ
- 2 [Է...ՐՈՍԻՆ]
- 3 ...ՏԱՆ
- 4 ... [թվ] Ռ.Կ.Է (1618)
- 5 ...Խ..

Ինչպես վերևում նշեցինք, այս եկեղեցում գտնվում է ս. Խաչ վանքի կալվածատիրական արձանագրությունը: Վերջինս կազմված է 14 տողից և քանդակված է մոտ 0,45 մ լայնություն և 0,70 մ բարձրություն ունեցող մի հարթեցված քարի վրա՝

- 1 ԱՅՍ Է Ս(ՈՒ)Ր Խ(Ա)ՉԻՍ ԱՄԻՆՅԱԶ
- 2 ԵՆ ԱՆՀՄԱՆ ԼԲ ԵՆ ԿՈՂՄԻ
- 3 Յ ԿՈՂՄ ԿՈՂ ՎԵՐԵՑԻՆ
- 4 ԿՈՂՄ ԶԵՆՍՈՒՈՎ ՄԱՆԱԲԱՐ
- 5 ՄՐԿԻ ԱՆԲԸ ԶՈՐԻ ԱՇԱՐԷ
- 6 ՎՄՈՒՎ ԿՈՂՄԻՑ ԿԵՌԻՐ
- 7 ՎԵՐԵՆ Ս(ՈՒ)Ր Խ(Ա)ՉԻ ԱՂԻ ԶՈՐԸ [Վ]
- 8 ԵՐԵՆ ԿԵՂԻ Ղ... ՅՈՒՍԻՍ
- 9 ՄԻՆ ԿՈՂՄ(Ի)Ց ՂԱՎԱՄԱ
- 10 ԲՈՒՆ ԶՈՐԸ ՎԵՐԵ ՂԱՐՍ
- 11 ԲԱՂՈՒ ՄԱՆԱԲԱՐԻ
- 12 ԿԱ(ՄՈՒ)ՐՁԻ ԱՂԵՒԻՆ ՄԱ
- 13 ՆԱԲԱՐԸ ԻՆՈ(Ի)Մ Է ԿՈՒՂՈՒ
- 14 Մ ԿՈՒՂՈՒՄ ԿԱՎԱԹԸ ԹՎ ՌԾԺԲ (1663)

Այս արձանագրության մեջ հիշատակվող տեղաբնակներից մի քանիսը այժմ էլ աղյակն անվանակոչվում են:

Ողոհիի հուշարձաններից ուշադրության է արժանի նաև նրա կամուրջը (Նկ. 7): Վերջինս, որը կանգուն է, կառուցված է Գիլանի վտակի վրա: Իր կազմությամբ երկկամար հորինվածք ունի, որի կառուցվածքը իրականացված է ճեղքված որձաքարերից և մասամբ էլ մաքուր տաշած բազալտ քարերից: Կամրջի երկու կամարները իրենց բացվածքներով ունեն տարբեր չափեր, որը բխում է սեռանքի թեղադրանքով: Չափակողմյան կամարը իր բացվածքով և թռիչքով զգալի չափով փոքր է աջակողմյան կամարից: Կամրջի թաղերի կամարները և ճակատները շարված են խճամքով, որի պատճառով այն լավ է պահպանվել և մինչև այժմ ծառայում է իր նպատակին:

Համանակա է ներառել, որ այն կառուցված է եղել 1663 թ. առաջ, քանի որ այս կամուրջը հիշատակված է ս. Խաչ վանքի 1663 թ. արձանագրության մեջ: Կամուրջը կառուցված լինելով լեռնալճի տարանցիկ երթուղիներից մեկի վրա, դարձել է շարունակ Գողթնի և Երնջակի գլխավոր բնակատեղիների մի մասը կապել է իրար: Այդ կամրջով է

Նկ. 7. Ողոմի-Աղաճեցիկի կամուրջը

անցել նաև Գողթնից Ղարաքաղ մեկնող ճանապարհներից մեկը, որի համար էլ ա. խաչի արձանագրության մեջ այն անվանվել է «Ղարաքաղու ճանաքարի կա(մու)րջ»։ Գիլան գետի վրա կառուցված ավելի քան վեց կամուրջների շարքում Ողոմի կամուրջը 17-րդ դարի հետաքրքիր ճարտարապետական հուշարձաններից մեկն է համդիսանում։

•
• •

Դ. Գողթնի հնամենի գյուղերից մեկը՝ Նորակերտը, որը այժմ անվանվում է Նիրգուդ, գտնվում է Բստամորի ամենավերին մասում, Զանգեզուրի լեռնաշղթայի բարձրադիր գոտիներից մեկում։ Այս գյուղը տեղադրված է բավականի խորը ձորի մեջ, շրջակա լեռներն ու բլուրները պատած են բազմազան բուսականությամբ, անտառներով ու պուրակներով։

Գյուղի հուշարձանների թվում հետաքրքրական է նրա եկեղեցին, վաղեմի քերդը և գերեզմանատունը, որոնք այս կամ այն չափով խոսում են բնակատեղիի 14—18-րդ դարերի կյանքի մասին։ Նորակերտի հարավային մասում, գյուղ մտնող ճանապարհի ձախ կողմում գտնվող գերեզմանատան ու շրջանի տապանաքարերի և խոյաքանդակների թվում կան նաև մի քանի 14—18-րդ դարերին

պատկանող տապանաքարեր։ Գյուղի հյուսիս-արևմտյան կողմում, անմիջապես գյուղի մոտ գտնվող մի քրգաձև լեռան վրա տեսանելի են քերդի պարիսպների և այլ շինությունների հետքեր։

Նորակերտի հուշարձաններից աչքի է ընկնում նրա եկեղեցին, որը այժմ կիսախարխուլ վիճակում է։ Այս եկեղեցու անվան, նրա կառուցման և վերանորոգումների մասին տեղեկություն հայտնի չէ։ Նիրգուդի եկեղեցին (նկ. 8), որը գտնվում է գյուղի կենտրոնում, հարթ տարածության վրա, երկար ծամանակ ամուշադրության մատնված լինելու պատճառով քանդվել է եկեղեցու ծածկի հարավային մասը, ավանդատների ծածկերը և այլ հատվածներ։ Նիրգուդի եկեղեցին նույնպես եռանավ բազիլիկա է, որի հորինվածքը բաղկացած է արևելյան կողմում գտնվող կիսաշրջանաձև խորանից, զույգ ավանդատներից և աղոթասրահից։ Աղոթասրահի չորս քառակուսի կտրվածքով մույթերով եկեղեցին բաժանվել է երեք մասի։ Ունի մեկ մուտք, որը գտնվում է արևմտյան ճակատում։

Նորակերտի եկեղեցու խորանը և ավանդատները լուսավորվում են արևելյան որմի մեկական մեղ պաքաձև լուսամուտներով, իսկ աղոթասրահը՝ հյուսիսային և հարավային որմերի նույնամասն երեքական լուսամուտներով և արևմտյան ճակատում, մուտքից վերև բացված մեկ լուսամուտով։ Այս ե-

Նկ. 8. Նորակերտի եկեղեցին

եկեղեցում առանձնակի նկատարարություն է ներկայացնում նրա խորանը, որի հատակը համահասկալի է աղոթարանի հատակին՝ մի հատկանիշ, որը բնորոշ է Հայաստանի վաղ միջնադարի եկեղեցիներին:

Նորակերտի եկեղեցու ինչպես ներքին տարածությունը, այնպես էլ արտաքին արտահայտությունը զուսպ է, առանց դեկորի: Դատելով եկեղեցու կառուցվածքից, կարելի է ենթադրել, որ այս հուշարձանի նախկին շինությունը կառուցված է եղել սովելի վաղ շրջանում, որը շրջակա բնակատեղիների հուշարձանների հետ վերանորոգվել է 17-րդ դարում: Նորակերտի եկեղեցու վերանորոգումից մեկի ժամանակ նրա հյուսիսային և հարավային ավանդատների մուտքերի ճակատներին որպես բարավորներ, տեղադրվել են մեկական քանդակա-

զարդ և վիմագրություն ունեցող խաչքարեր: Այդ խաչքարերը, որոնք ունեն մոտ 1,50 մ բարձրություն և 0,80 մ լայնություն, իրենց վրա կրում են հնաուն խաչերի քանդակներ: Ցավոք, եղծվել և աղավաղվել է արձանագրությունների առանձին տառերը:

Հյուսիսային ավանդատան մուտքի բարավորի խաչքարի քառանկյունի շրջանակի մեջ վերցված խաչի քանդակից վերև 5 տող՝

1 [թվ] չկթ (1320)

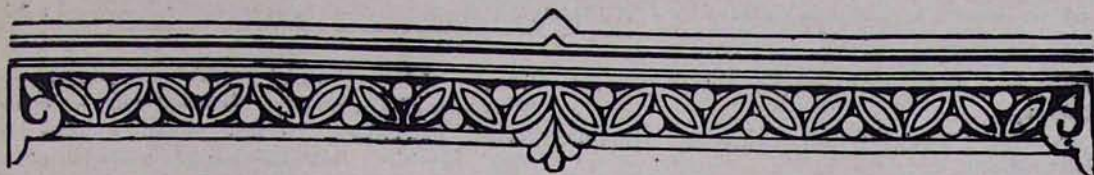
1 [կան]կ

3 (ն)եցաւ

4 ս(ուր)ք խ(ա)չս

5 Պարոն Լսին

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ա. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՄՏԱՅՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ*

№ 490
ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ
ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
(Պրակ 11)

Թերթերը՝ 38:—Պրակները՝ 1:—Մեծությունը՝ 33×24.7×0.5 սմ.:—Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դիմացկուն թուղթ:—Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:—Պահպանակներ՝ չունի:—Վիճակը՝ լավ:—Գրությունը՝ միապույն:—Դատարկ թղթեր՝ չունի:—Տողերը՝ 35—36:—Գծումները՝ գործարանային զծավոր թուղթ:—Գիրը՝ շեղագիր:—Զարդագրություն՝ չունի:—Գրիչը և պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմբեշյան (1870—1951):—Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:—Վայրը՝ Ստամբուլ:—Ծանոթություն՝ ձեռագիրը նվեր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որդի Եղվարդ Սիմբեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թ. 1ա.— 522. Մեր ժողովուրդին վիճակը (Միշլեյ Ծամտանճեան)։

Թ. 2ա.— 523. Զինը (Արտաշէս Յարութիւնեան)։

Թ. 2բ.— 524. Եռանդը (Արտաշէս Յարութիւնեան)։

525. Հրապ մութին (Եղիա Տէմիրճիպաշեան)։

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № № Ը—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1965 թվականի № № Ը—Ժ-ից, 1968 թվականի № Է-ից, 1970 թվականի № № Դ—Ե-ից, Ժ-ից, ԺԲ-ից, 1971 թվականի № № Ե—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1972 թվականի № № Ա—Բ-ից, Դ-ից, 1973 թվականի № № Ա—Գ-ից, Ը-ից, 1974 թվականի № № Գ-ից, Է—Ը-ից, 1975 թվականի № № Ա-ից, Գ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1976 թվականի № № Բ—Ե-ից, Է—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1977 թվականի № № Գ—Ժ-ից, 1978 թվականի № № Ա-ից, Դ-ից և 1979 թվականի № № Բ-ից, Դ-ից, Զ—Է-ից և ԺԲ-ից:

Թ. 3բ.— 526. Մանուշակին փունջը (Արտաշէս Յարութիւնեան)։

527. Պատրանք (Արտաշէս Յարութիւնեան)։

Թ. 4ա.— 528. Բար կտրած մարդիկը (Ասանդավէյ) (Ռուբէն Զարդարեան)։

Թ. 4բ.— 529. Կը բառէ՛... (Յովհաննէս Գազանճեան)։

Թ. 5ա.— 530. Փորձառութիւն և մասնագիտութիւն (Յովհան Գ. Փալազաշեան)։

Թ. 6ա.— 531. Մանրէները (Տքթ. Պօղոս Քօլօլեան)։

Թ. 7ա.— 532. Յուլը (Մելքոն Կիրճեան) Հրանդ.

Թ. 7բ.— 533. Ծերմակ պատկերներ (Արշակ Զօպանեան)։

Թ. 8բ.— 534. Պարահանդէսը (Արշակ Զօպանեան)։

Թ. 9ա.— 535. Գիւտ մը (Արսիհար Արսիհարեան) Հրազդան.

Թ. 10ա.— 536. Կեանքը ինչպէս որ է (Լևոն Բաշալեան)։

Թ. 11.— 537. Կրօնական զգացումը կնոջ մէջ Paul Montegazza)։

Թ. 12բ.— 538. Սուրբ Գրոց ընթերցմունք մեր եկեղեցիներում մէջ (Յովհան Գ. Փալազաշեան)։

Թ. 13ա.— 539. Մայր և զաւակ (Մելքիսեդէկ Եպիսկ. Մուրատեան)։

Թ. 14ա.— 540. Աշխատութիւնը (Ռ. Յ. Պերպերեան)։

Թ. 14բ.— 541. Փակեալ տնակը (Ռ. Յ. Պերպերեան)։

Թ. 15բ.— 542. Բունը (Մկրտիչ Աճէմեան)։

Թ. 16ա.— 543. Առեղծուած (Մկրտիչ Աճէմեան)։

544. Գաւազանը (Մաղաքիա Եպիսկ. Օրմանեան)։

Թ. 17ա.— 545. Փոքրիկ Յովհաննային (Victor Hugo)։

Թ. 17բ.— 546. Իմ մահը (Պետրոս Դուրեան)։

Թ. 18ա.— 547. Հին ժամանցներ (Յովհաննէս Գազանճեան)։

- թ. 18ր.— 548. Եղիա Տեմիրճիպաշեան (Գրիգոր Զօհրապ).
 Թ. 19ր.— 549. Բռնատրիմ արցունքը (Ռուբեն Զարդարեան).
 Թ. 20ր.— 550. Վոսփոր (Մկրտիչ Աճեմեան).
 Թ. 21ա.— 551. Աշխատութեան երգը (Եղիա Տեմիրճիպաշեան).
 Թ. 22ա.— 552. Ստամբուլ և աղիքներ (Տրդ. Պողոս Քոյունեան).
 Թ. 24ա.— 553. Գիտական գրականութիւն (Քաղաւաք).
 Թ. 25ր.— 554. Պարտականութեան գիտակցութիւնը (Լևոն Բաշալեան).
 Թ. 26ա.— 555. Գալլը և գառնուկը (Boisard).
 Թ. 26ր.— 556. Անդրեյուր (André Theuriet).
 Թ. 27ա.— 557. Միլտոն (Երվանդ Տէր Անդրեասեան).
 Թ. 27ր.— 558. Երկու կիներ (Հանգէս մը բարին Աստուծոյ մօտ) Ռուսական աւանդակէտ (Ivan Tourgueneff).
 Թ. 28ա.— 559. Բանաւարութիւն (Մատաթիա Գարազաշեան).
 Թ. 29ա.— 560. Մեծ մայրերը (Mme. Anals Ségalas).
 Թ. 29ր.— 561. Փուշը (Bressier).
 Թ. 30ա.— 562. Երկիրը՝ Աստղ երկինքի (Camille Flammarion).
 Թ. 31ա.— 563. Զատկական հաւկիթ (Կունճիկ սրեղալ).
 Թ. 32ա.— 564. Ցաւը (Եղիա Տեմիրճիպաշեան).
 Թ. 32ր.— 565. Լեզուներու ուսումը (Եղիա Տեմիրճիպաշեան).
 Թ. 34ա.— 566. Soppeton Խօրատաճեան (Տիգրան Արփիարեան).
 Թ. 35ա.— 567. Կաղանդ (Վահան վրդ. Տէր Միւսսեան).
 Թ. 36ա.— 568. Բժշկութեան մասին ... (Եղուարդ Գօլանճեան).
 Թ. 36ր.— 569. Մայիսի 1-ը (Տիգրան Քէլէկեան).
 Թ. 37ր.— 570. Վիշտը և իր ներգործութիւնը մեր գիտակցութեան վրայ (Արտաւազդ վրդ. Միրմեան).
 Թ. 38ա.— 571. Հալ գիրերը (Աղեքսանդր Փանոսեան):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, սպիտակ-կարմիր պիտակի վրայ).

Ոսկեմատեան տիեզերական գրականութեան

Պրակ 11.

Նիւթ 522—571:

№ 491

ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Պրակ 12)

Թերթերը՝ 38:— Պրակները՝ 1:— Մեծութիւնը՝ 33×24.7×0.5 սմ.:— Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դի-

մացկուն թուղթ:— Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ լավ:— Գրութիւնը՝ միասլուն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տողերը՝ 35—36:— Գծումները՝ գործարանային գծավոր թուղթ:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրութիւն՝ չունի:— Գրիչը և Պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմքեշյան (1870—1951):— Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:— Վայրը՝ Ստամբուլ:— Մանրութիւն՝ ձեռագիրը նվիր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որդի Եղվարդ Սիմքեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

- Թ. 1ա.— 572. Ներող հոգին (Նեվրիկ Մ. Սևսումեան).
 Թ. 1ր.— 573. Թոշունը (Եսփիմէ Ասետիսեան) Անայիս.
 Թ. 2ա.— 574. Եղիան միմակ (Ռուբեն Որբերեան).
 Թ. 3ա.— 575. Սիրտս (Զարուհի Գալմքեաթեան) Ետերպէ.
 Թ. 3ր.— 576. Պատկերներ (Զարուհի Գալմքեաթեան) Ետերպէ.
 Թ. 4ր.— 577. Կեանքի երգը (Միսաք Մեծաբեկ).
 578. Արշալույսը (Արշակ Զօպանեան).
 Թ. 5ա.— 579. Առանցք (Ռուբեն գրականութիւն) Carmen Sylva).
 Թ. 5ր.— 580. Ինչո՞ւ... ինչո՞ւ (Զապէլ Հ. Ասատուր) Սիպիլ.
 Թ. 6ա.— 581. Նախատօնակը (Մկրտիչ Աճեմեան).
 Թ. 6ր.— 582. Մեհաստանի կոյսը (Զապէլ Հ. Ասատուր) Սիպիլ.
 Թ. 7ա.— 583. Անատակը (Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան).
 Թ. 7ր.— 584. Վաղամտիկ կինը (Ռեթեա Յ. Պէրպէրեան).
 Թ. 8ա.— 585. Զմեռը (Լևոն Բաշալեան).
 Թ. 9ա.— 586. Արագիկներու բոյնը (Ասանդակէտ) (Մուշեղ Սերոբեան) Նախկին Եպիսկոպոս.
 Թ. 10ր.— 587. Փոթորիկը (Սրբուհի Տիսաք).
 Թ. 11ա.— 588. Երգը (Գրիգոր Զօհրապ).
 Թ. 12ա.— 589. Տնակս (Ռուբեն Որբերեան).
 Թ. 13ր.— 590. Նեցուկները (Արամ Անտոնեան).
 Թ. 14ա.— 591. Մե՞ղք մամակիս (Զարուհի Ալփիար).
 Թ. 15ա.— 592. Ծնունդի ծառը (Գերման գրականութիւն) (Frederic Ruper).
 Թ. 16ա. 593. «Լորէլլա»ի երգը (Գերման գրականութիւն) (Henrich Heine).
 594. Գիղիմ եկեղեցին (Գերման գրականութիւն) (Զեւեկ).
 Թ. 16ր.— 595. Թէ ինչպէս պէտք է ամուսնանալ (Իտալական գրականութիւն) (Paul Montegazze).
 Թ. 19ա.— 596. Արդար կնքամայրը (Ասանդակէտ) (André Theuriet).
 Թ. 22ր.— 597. Մօրս ... (Արշակ Զօպանեան).

- Թ. 23ա.— 598. Գթութեան խօսքեր (Արշակ 20-
պանեան).
Թ. 24ա.— 599. Տուն դարձը (Թլկատինցի).
Թ. 25ա.— 600. Մատթեոս Մամուրեան (Մելքի-
սեդեկ Եպս. Մուրատեան).
Թ. 26բ.— 601. Չորս կաղանդները (Տիրան Բե-
լեկեան).
Թ. 28ա.— 602. Մօր մը կտակը (Մելքոն Կիրճե-
եան).
Թ. 29ա.— 603. Տիվրիկցի Օհաննէս... (Լևոն Բա-
շալեան).
Թ. 30բ.— 604. Անջրպետը (Տիրան Բելեկեան).
Թ. 31բ.— 605. Աղջկանց խոտալը (Լևոն Բա-
շալեան).
Թ. 32բ.— 606. Կինները և իրենց... «Քօրսէ»-ն
(Յովհաննէս Ծաֆնազար).
Թ. 33բ.— 607. Անէծքը (Աւանդալեյ) (Արշակ
20պանեան).
Թ. 34բ.— 608. Մտքի քրիստոնէութիւնը (Կուն-
ծիկ արեղայ).
Թ. 35ա.— 609. Կին մը որ թողթ կը խաղայ...
(Յովհաննէս Ծաֆնազար).
Թ. 36բ.— 610. Աշնան պատկերներ (Արտաշէս
Յարութիւնեան) Կարօ.
Թ. 37բ.— 611. Իբօլիդ Թէն (Յովհաննէս Ծաֆ-
նազար).
Թ. 38ա.— 612. Հողմաղացն ու արեղան (Աղեք-
սանդր Փանոսեան):

ՀԻՇՍԱՍԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, սպիտակ-կարմիր պիտակի
վրա).

Ոսկեմատեան տիեզերական գրականութեան

Պրակ 12

Նիւթ 572—612:

№ 492

ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Պրակ 13)

Թերթերը՝ 32:— Պրակները՝ 1:— Մեծությունը՝
33×24.7×0.5 սմ.:— Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դի-
մացկուն թուղթ:— Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:
— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ լավ:— Գրու-
թյունը՝ միայնուն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տո-
ղերը՝ 35—36:— Գծումները՝ գործարանային գծա-
վոր թուղթ:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝
չունի:— Գրիչը և պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմքեշ-
յան (1870—1951):— Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:
— Վայրը՝ Ստամբուլ:— Ծանոթություն՝ ձեռագիրը
նվեր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որ-
դի Եղվարդ Սիմքեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թ. 1ա.— 613. Բարոյականի մշակումը (Մատ-
թեոս Մամուրեան).

Թ. 2ա.— 614. Երկու երգ (Արշակ 20պանեան).
Թ. 2բ.— 615. Ծանձնը (Տօթ. Պողոս Բօլօլ-
եան).

Թ. 4ա.— 616. Գլարա (Մտածին պատկերներ)
(Վարուժան).

Թ. 5ա.— 617. Լէյլա (Մտածին պատկերներ)
(Վարուժան).

Թ. 5բ.— 618. Հինը և նորը (Մատթեոս Մա-
մուրեան) Ծաֆնուր.

Թ. 7ա.— 619. Թարգմանութեանց պետքը մեր
գրականութեան մէջ (Մոսիսցի).

Թ. 8բ.— 620. Պիղատոսիւն երազը (Գեորգ Սիմ-
քեշեան).

Թ. 10բ.— 621. Տղնկիս (Mme. Léon Halévy).

Թ. 11բ.— 622. Մելամաղձութիւն (Alfred des
Essarts).

Թ. 12ա.— 623. Թիթեոններն ու պուկտը (Jean
Richepin).

Թ. 12բ.— 624. Բոյնը և օրրանը (Mme Francis-
que Ducros).

Թ. 13ա.— 625. Զմեռ գիշեր (Արտաշէս Յարու-
թիւնեան).

Թ. 14ա.— 626. Երազ մը (Մանկութեան յիշա-
տակ) (Նիլշէ Եպիսկ. Դուրեան).

Թ. 14բ.— 627. Արցունքներ ... (Զապէլ Հ. Ասա-
տուր).

628. Իղձեր (Նիլշէ Եպիսկ. Դուրեան).

Թ. 16ա.— 629. Առտուան աղօթքը (Զապէլ Հ.
Ասատուր).

Թ. 16բ.— 630. Վերջապա (Ռուբէն Զիլիկլիր-
եան).

Թ. 17ա.— 631. Հորիզոնը (Աղեքսանդր Փանոս-
եան).

Թ. 17բ.— 632. Պոսի դէմքեր (Վայրկենական)
Պատրիկ Կիւլպէնկեան (Յարութիւն Ալփիար) Բօ-
տաք.

Թ. 18ա.— 633. Քանի մը խրատներ հարսնցու
աղջիկներու (Երուանդ Թօյսեան).

Թ. 19ա.— 634. Ծառուղիներուն մէջ (Յովհան-
նէս Գազանեան).

Թ. 20ա.— 635. Եղիան ու Մրմրեանը (Զուգա-
կշիռ մը) (Յարութիւն Ալփիար) Բօտաք.

Թ. 21բ.— 636. Գայլը, մայրը և մանուկը (Antoine
de Ralf).

Թ. 22ա.— 637. Խոտհոնձքը (J. Autran).

Թ. 22բ.— 638. Նարինջը (Տօթ. Յ. Ալվազեան).

Թ. 23բ.— 639. Կաղանդի նուէրը (Զապէլ Հ. Ա-
սատուր) Սիպիլ.

Թ. 25ա.— 640. Հերպերթ Սթենսեր (Ռուբէն Որ-
բերեան).

Թ. 26ա.— 641. Մեռելը ... (Ժազ Սայապալեան)
Փալլակ.

Թ. 28ա.— 642. Թաշկինակը (Յարութիւն Ալ-
փիար).

Թ. 29ա.— 643. Մաղթանքները (Ռ. Յ. Պերպեր-
եան).

Թ. 30ա.— 644. Ակն ընդ ական (Յարութիւն Ալ-
փիար):

ՀԻՇՍԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, սպիտակ-կարմիր պիտակի վրա).

Ոսկեմատնան տիեզերական գրականության.

Պրակ 13

Նիս 613—644:

№ 493

ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Պրակ 14)

Թերթերը՝ 40:— Պրակները՝ 1:— Մեծությունը՝ 33×24.7×0.5 սմ.:— Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դիմացկուն թուղթ:— Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասույն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տողերը՝ 35—36:— Գծումները՝ գործարանային գծավոր թուղթ:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը և պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմբեշյան (1870—1951):— Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:— Վայրը՝ Ստամբուլ:— Ծանոթություն՝ ձեռագիրը (վեր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որդի Նդվարդ Սիմբեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թ. 1ա.— 645. Աղերս սո Աստուած (Գեորգ Սիմբեշյան).

Թ. 1բ.— 646. Երջանիկ մահը (Վահան Մալեզյան).

Թ. 2ա.— 647. Անձրը (Sully-Prudhomme).

648. Մոլեռանդության զոհը (Իրական պատմություն) (Մեսրոպ Նուպարեան).

Թ. 5ա.— 649. Լերան եղնիկին (Ռուբեն Զարդարեան).

Թ. 6բ.— 650. Լուրի՜ն ... (Վահան Մալեզյան).

651. Ներո՜ւ... (Վահան Մալեզյան).

Թ. 7ա.— 652. Մրմունջներ (Թովմաս Թերզյան).

Թ. 7բ.— 653. Գինին ու սերը (Թովմաս Թերզյան).

Թ. 8ա.— 654. Պատուելիին աղջիկը (Մելքոն Ասատուր).

Թ. 9ա.— 655. Մեր պարտքը՝ դարերուն (Մուշեղ Սերոբեան) (ճախկին եպիսկոպոս).

Թ. 10ա.— 656. Իրիկունը (Արտաշես Յարության) Կարօ.

Թ. 10բ.— 657. Տունը (Thomas Moor).

Թ. 11ա.— 658. Մին-Սուն և Տունգ-Նունգ (Չինական ասանդավեր).

Թ. 11բ.— 659. Գեղարուեստից պատմությունը մեր մեջ (Բարկեն վրդ. Կիլիսեան) (Այժմ աջակից Կարող. Կիլիկիոյ).

Թ. 13ա.— 660. Կրօնը և բարոյական (Արտաշես Յարության).

Թ. 14բ.— 661. Թոչնիկին ... (Արտաշես Յարության) Կարօ.

Թ. 15ա.— 662. Հծծիւններ (Արտաշես Յարության) Կարօ.

Թ. 15բ.— 663. Ըլլա՜ր... (Մկրտիչ Ա. Պարսամեան).

Թ. 16ա.— 664. Զուա՛րթ ըլլանը (Յարության Ալփիար).

Թ. 17ա.— 665. Գեղեցիկը (Վ.).

Թ. 18բ.— 666. Մեռոնը և իր օրհնությունը (Բարկեն վարդապետ).

Թ. 21բ.— 667. Հոգի՜ս (Վահան Մալեզյան).

Թ. 22ա.— 668. Գանտիլլիի Ս. Առաքելոց եկեղեցին (Սերովրե Ա. քն. Պուրմաեան).

Թ. 23բ.— 669. Մեր պարտքը (Նդիա Տեմիրճիպաշյան).

Թ. 24բ.— 670. Ս. Ստեփաննոս և Ռատոնը (Արամիամ Յ. Այվազյան).

Թ. 26ա.— 671. Արժանիք գնահատել (Արամիամ Յ. Այվազյան).

Թ. 27ա.— 672. Առ Յիսուս (Նդիա Տեմիրճիպաշյան).

Թ. 27բ.— 673. Խիղճ մտաց (Victor Hugo).

Թ. 28բ.— 674. Հեղկաստան (Ռ. Յ. Պերպերեան).

Թ. 31ա.— 675. Գանկարանություն (Միհրան Գ. Մազեան).

Թ. 33բ.— 676. Ընտանիքը (Ռեթեու Յ. Պերպերեան).

Թ. 35ա.— 677. Ի սգալի մահ Գրիգոր Օտեանի (Պողոս Պարմասեան).

678. Ծիրիմը և ճոճին (Սմբատ Բիրատ).

Թ. 36ա.— 679. Անտակ որդին (Սոֆի Սուրենյան) (Քարքերդ).

Թ. 36բ.— 680. Զի՛ւնը (Արտաշես Յարության).

Թ. 37ա.— 681. Փրկչին ծնունդը (Մելք. Նպիսկ. Մուրատեան).

Թ. 38ա.— 682. Թե՛ ինչո՛ւ չեմ հարստացեր (Միսաք Գօշունեան) Քասիմ.

Թ. 39բ.— 683. Զնոնբերցության ոգին (Մինաս Յ. Ծալեան).

Թ. 40բ.— 684. Հողին տակ (Հրանտ Տ. Նազարեան).

ՀԻՇՍԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, սպիտակ-կարմիր պիտակի վրա).

Ոսկեմատնան տիեզերական գրականության.

Պրակ 14

Նիս 645—684:

№ 494

ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Պրակ 15)

Թերթերը՝ 40:— Պրակները՝ 1:— Մեծությունը՝ 33×24.7×0.5 սմ.:— Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դի-

մացկուն թուղթ:— Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ լավ:— Գրություններ՝ միասյուն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տողերը՝ 35—36:— Գծումները՝ գործարանային գծավոր թուղթ:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը և պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմբեշյան (1870—1951):— Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:— Վայրը՝ Ստամբուլ:— Ծանոթություն՝ ձեռագիրը նվեր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որդի Եղվարդ Սիմբեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

- Թ. 1ա.— 685. Թե ինչո՞ւ կը փճանան մեր երիտասարդները (Միսաք Գօշունյան) Քասիմ.
Թ. 2ա.— 686. Ուսումը և բարոյական կրթությունը (Միհաս Զ. Ծալեան).
Թ. 3ա.— 687. Սրբանուէր շարականք (Միհրան Յւլիսանյան).
Թ. 4բ.— 688. Մամիլը (Victor Hugo).
Թ. 5բ.— 689. Աղօթքը (Արտաշէս Յարութիւնյան).
Թ. 6ա.— 690. Ուխտատուները (Կորիւն վրդ. Եսայեան).
Թ. 7ա.— 691. Ներդաշնակութիւն (Մկրտիչ Պարսամեան).
Թ. 7բ.— 692. Հրդեհը (Յարութիւն Ալփիար).
Թ. 8բ.— 693. Իրիկնավերջ (Միհրան Ուղուրլեան).
Թ. 9ա.— 694. Գիշերը (Կորիւն վրդ. Եսայեան).
Թ. 10բ.— 695. Եթէ ես ըլլայի (Յարութիւն Ալփիար).
Թ. 12ա.— 696. Յուսիսաքութիւնը (Գերմանական գրականութիւն) (Elisabeth Simsen).
Թ. 15ա.— 697. Անօգո՛ւտ գեղեցկութիւն (Եդուարդ Գօլանդեան).
Թ. 16ա.— 698. Գիշերուան ճամբորդը (Արտաշէս Յարութիւնյան).
Թ. 16բ.— 699. Սիրոյ հանգանակ (Թեոդիկ).
Թ. 17ա.— 700. Ասեղի մը ողիսականը (Յովհաննէս Յարութիւնյան) Թղկատիցի.
Թ. 18ա.— 701. Կեանքի տոսմ մը (Ենովք Արմէն).
Թ. 20բ.— 702. Ծերմակ պատիժը (Աւանդավէպ) (Գագիկ Օզանեան).
Թ. 21բ.— 703. Վայրկեան մը (Մերուման Պարսամեան).
Թ. 22ա.— 704. Պազշոտ երազ ... (Մերուման Պարսամեան).
705. Զմրան հովեր (Գաբրիէլ Խանճեան) Հալէպ.
Թ. 22բ.— 706. Զմեռուան օրեր (Գաբրիէլ Խանճեան).
Թ. 23ա.— 707. Կինը՝ ընտանեկան շրջանակին մէջ (Զարուհի Գալեմբեարեան).
Թ. 24բ.— 708. Իմաստութիւն (Տիրայր վրդ. Մարգարեան).
709. Ժամանակը (Ժագ Սայապալեան).

- Թ. 25ա.— 710. Գնչուհին (Յակոբ Տէր Յակոբեան).
Թ. 25բ.— 711. Մա՛յրը (Մերուման Պարսամեան).
Թ. 27ա.— 712. Խաչին փառքը (Մկրտիչ Աճեմեան).
Թ. 27բ.— 713. Պգտիկ աղջիկներ՝ մե՛ծ և մեծ աղջիկներ՝ պգտիկ ... (Հայկանոյշ Մառք).
Թ. 28բ.— 714. Աւետարանին անմիտը (Եղիշէ Եպս. Դուրեան).
Թ. 29բ.— 715. Անուրջիս մէջ (Զապէլ Հ. Ասատուր) Սիպիլ.
Թ. 30բ.— 716. Կեանքին երեք սանդուղները (Հրեական աւանդավէպ) (Ռուսական գրականութիւն) (V. Obolensky).
Թ. 32ա.— 717. Հրաշակա՛ւ... (Յարութիւն Գ. Մրմրեան).
Թ. 32բ.— 718. Հանելի խաղ մը (Միսաք Գօշունյան) Քասիմ.
Թ. 35ա.— 719. Մայրը (Մկարոպ Եպս. Նարոյեան) Հարմակ.
Թ. 37ա.— 720. Որդեկորոյս մայրը (Եր. Տէր Անդրէասեան).
Թ. 38ա.— 721. Գրականութիւնը (Տիրայր վրդ. Մարգարեան).
Թ. 39ա.— 722. Սիրոյ օրէնքը (Ժագ Սայապալեան) Փալլակ.
Թ. 39բ.— 723. Զանձրոյթ... (Յակոբ Տ. Յակոբեան).
Թ. 40ա.— 724. Զայները (Ներսէս վրդ. Դանիէլեան).
Թ. 40բ.— 725. Հէ՛ք վարդեր (Հրանտ Տ. Նազարեան):

ՀԻՇՈՍԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, սպիտակ-կարմիր պիտակի վրա).

Ոսկեմատեան տիեզերական գրականութեան.

Պրակ 15

Նիւթ 685—725:

№ 495

ՈՍԿԵՄԱՏԵԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Պրակ 16)

Թերթերը՝ 40:— Պրակները՝ 1:— Մեծությունը՝ 33×24.7×0.5 սմ.:— Նյութը՝ մի քիչ դեղնած դիմացկուն թուղթ:— Կազմը՝ բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակներ՝ չունի:— Վիճակը՝ լավ:— Գրություններ՝ միասյուն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տողերը՝ 35—36:— Գծումները՝ գործարանային գծավոր թուղթ:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը և պատվիրատուն՝ Գեորգ Սիմբեշյան (1870—1951):— Ժամանակը՝ 1930-ական թթ.:— Վայրը՝ Ստամբուլ:— Ծանոթություն՝ ձեռագիրը նվեր է ստացվել Ստամբուլից 1976 թ., գրողի որդի Եղվարդ Սիմբեշյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

- թ. 1ա.— 726. Հայ կնոջ համրային գործունեությունը (Արշակ Ա. Ալպոյանեան).
- թ. 3ա.— 727. Արտուրին Լըգր (Victore de Leprade).
- թ. 3բ.— 728. Ֆելիշիա Հըմընս (Տթթ. Յովսէփ Տ. Ստեփանեան).
- թ. 4բ.— 729. Ծիծեռնակին ծնունդը (Ասանդավէլ) (Արշակունի Թէոդիկ).
- թ. 5ա.— 730. Առակ (Աւետիք Իսահակեան).
- թ. 5բ.— 731. Անդաւտան (Դանիէլ Վարուժան).
- թ. 6ա.— 732. Նիսկարա (Միքայիլ Գ. Մօզեան).
- թ. 7ա.— 733. Ասագ Ուրբաթ (Մկրտիչ Աճեմեան).
734. Գողթան երգերը (Տիգրան Զիբեան) Զիբեանի.
- թ. 8բ.— 735. Երգերը՝ իրեն յուշարար (Յովհաննէս Յ. Ալիքսանեան).
- թ. 9բ.— 736. Երևոյթներ (Զապէլ Հ. Ասատուր) Միսիլ.
- թ. 10ա.— 737. Արևը անտառին մէջ (Թէոդիկ).
- թ. 11բ.— 738. Աշուն (Զապէլ Կ. Տօնեկեան) Միսիլ.
- թ. 12ա.— 739. Թշուառութեան պատկեր մը (Յակոբ Գորգէն).
- թ. 13ա.— 740. Աշնան հովեր (Կարապետ Ոսկեան).
- թ. 13բ.— 741. Պատմական հին Իսթանպուլը՝ աշխարհի նաւահանգիստ քաղաքներու թագուհին (Քաղուածք).
- թ. 14բ.— 742. Հպարտութիւն (Արտ. Յարությունեան).
743. Գին՝վ... (Թէոդիկ).
- թ. 16բ.— 744. Խորհրդի խորին (Նոյիա Տեմիր-ճիպաշեան).
- թ. 17ա.— 745. Ծերունիին Կաղանդը (Միքայիլ Ողորմեան).
- թ. 17բ.— 746. Ծաղիկ օրերը... (Անգլիական գրականութիւն) (Thomas Moor).
- թ. 18ա.— 747. Աշնան դաշտանկար (Maurice Rollinat).
- թ. 18բ.— 748. Տաղ առ գիշեր (Անգլիական գրականութիւն) (Longfellow).
- թ. 19ա.— 749. Ի վեր... ի վեր... (Longfellow).
- թ. 20ա.— 750. Վայելիքի ժամեր (Հրանտ Տ. Նազարեան).

751. Ինչո՞ւ սևամորթները գոռոզ մագեր կ'ունենան (Յարութիւն Ալփիար).

թ. 21ա.— 752. Խնկում (Հրանտ Տ. Նազարեան).

թ. 21բ.— 753. Երգ (Կերման գրականութիւն) (Heinrich Heine).

754. Կէս գիշերին... (Մերուժան Պարսամեան).

թ. 22ա.— 755. Ժամացոյցը... (Ռուսական գրականութիւն) (Maxime Gorky).

թ. 24բ.— 756. Ծոռ-մոգ (Յար. Ալփիար).

թ. 25ա.— 757. Լէման (Ռուսէն Զիլիկեան) Ի. Սևակ.

թ. 26ա.— 758. Լեռներուն մէջ (Գրիգոր Հ. Գալստեան).

թ. 27բ.— 759. Սև՝ աչքերը... (Պուլկար գրականութիւն) (N. Dantchev).

թ. 30ա.— 760. Թութակը (Սպանիական սաանդակ) (Քաղուածք).

թ. 32բ.— 761. Քու ստուերդ (Լեփիմ Աւետիսեան) Անգլիա.

թ. 33ա.— 762. Թղթիկը (Միսայր Մեծարեան).

թ. 33բ.— 763. Հայր Գևորգ Ալիշան (Մատթէոս Մամուրեան).

թ. 34բ.— 764. Մկրտիչ Սանասարեան (Մատթէոս Մամուրեան).

թ. 35ա.— 765. Պարտաճանաչութեան երջանկությունը (Անգլիական գրականութիւն) (Sir John Leboe).

թ. 36բ.— 766. Հինգ բան (Պարսիկ գրականութիւն) (Շէյխ Հալու Թալիպ Ֆէրիտէտտին Աթթար).

թ. 37ա.— 767. Մո՛մա... (Ա. պատկեր).

թ. 37բ.— Մանկի՜ղը... (Բ. պատկեր) (Յակոբ Ալոնեան) Ռոզմերի.

թ. 38ա.— 768. Կանանց պէրասիրութիւնը (Իտալական գրականութիւն) (Paolo Lombroso).

թ. 40ա.— 769. Լուսնային (Վախրաժ Թաթուլ).

770. Սիրոյ գիշեր... (Միքայիլ Ողորմեան) (Հարունակությունը հաջորդ պրակում է գտնվում):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի երեսին, ապիտակ-կարմիր պիտակի վրա).

Ոսկեմատուան տիեզերական գրականութեան.

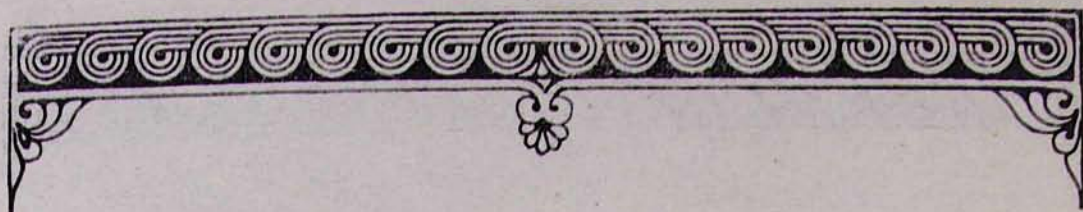
Պրակ 16

Նիսի 726—770:

(Շարունակելի)

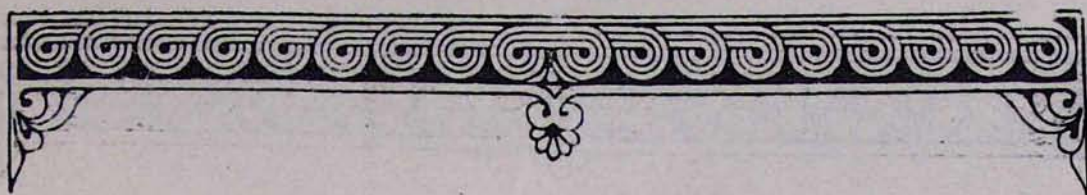
СОДЕРЖАНИЕ ЖУРНАЛА «ЭЧМИАДЗИН»
февраль—март 1980 г.

Энциклика Его Святейшества о порядке возведения в сан архимандрита и верховного архимандрита	3
Энциклика Его Святейшества о возведении предводителя Румынской и Болгарской объединенных епархий Епископа Тирайра Мартикяна в сан архиепископа	6
Коммюнике о проведении юбилея по случаю 25-летия интронизации Его Святейшества Католикоса Васкена Первого осенью 1981 года	8
РЕДАКЦИОННАЯ—О порядке вручения архимандритского и верховноархимандритского жезла	9
Праздник Свв. Вартанидов и годовщина тезоименитства Его Святейшества в Первопрестоле	12
Рукоположение во священники	14
Новости из жизни Первопрестола	16
Хронология архимандритов Армянской церкви (Текст подготовил к изданию—Геворг Унанян)	20
О возведении в сан архимандрита	32
Агиография святых, чтимых Армянской церковью	34
Заслуженный искусствовед (К 80-летию со дня рождения доктора Саркиса Меликсетяна)	40
О деятельности комиссии «Ливанские верующие женщины»	42
Новоявленное слово Инсикоса Иерусалимского (Текст подготовил к изданию—священник Езник Петросян. Перевел на современный армянский язык—Ерванд Мелконян)	44
ИОАНН ОДЗУНСКИЙ—Против Павликан (Перевел на современный армянский язык—Аршалуйс Газинян)	51
САВВА АГУРИДИС—Предисловие к «Нагорной проповеди» (Перевел с греческого—священник Езник Петросян)	58
Л. Г. ТЕР-ПЕТРОСЯН—Великий исследователь Армяно-Сирийских отношений	64
Г. АМАЛЯН—Об авторе и времени перевода «Маккавейской Книги»	70
ПРОФ. А. М. ГАНТЕР—Введение в богословие Нового Завета (Перевели с английского—неоромонах Степанос Чагальян и священник Атанас Мовсесян)	75
МАНЯ КАЗАРЯН—Комментарии «Страшного Суда» в армянской живописи XVII—XVIII вв.	83
АРГАМ АЙВАЗЯН—Архитектурные памятники Месропавана, Шрджу, Вогон и Норакерта	90
Список новых рукописей, поступающих в Св. Эчмиадзинское книгохранилище	99

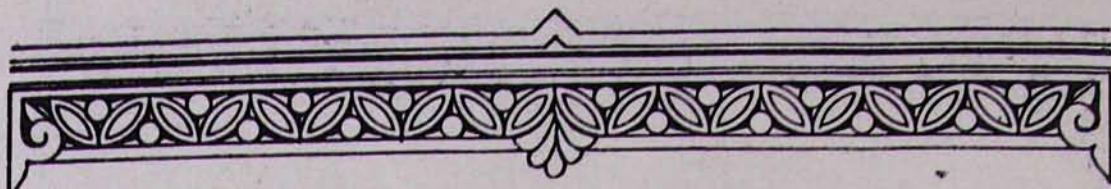
OFFICIAL JOURNAL OF HOLY ETCHMIADZIN
(№ 2-3, FEBRUARY-MARCH)

The Encyclical of His Holiness the Catholicos about the order of granting the degrees of "Particular Doctor of the Church," (Masnavor Vardapet) and "Supreme Doctor of the Church," (Dzayragoosyn Vardapet)	3
The Encyclical of His Holiness the Catholicos about granting the honour of "Arch Ishop," to Bishop Dirayr Mardikian, primate of the dioceses of Rumania and Bulgaria	6
Communique: The celebration of the 25th anniversary of the enthronement of His Holiness the Catholicos of All Armenians Vasken I will take place in the autumn of 1981	8
EDITORIAL: On the order of granting the pastoral staff of authority for Particular and Supreme Doctor of the Church	9
The commemoration of Saint Vartan's Day and of His Holiness the Catholicos Vasken the First's Name's Day	12
Ordination of priests	14
Brief ecclesiastical news from the Mother See	16
The rank of Armenian Vardapets (Edited by Kevork Hounanian)	20
Granting of the degree of Particular Doctor of the Church	32
Brief biographies of Saints commemorated by the Armenian Church	34
The Emeritus Art-Critic (On the occasion of the 80th anniversary of Dr. Sarkis Meliksetian)	40
The activities of the "Devout Ladies' Union" of Beirut	42
A new-found discourse by Hesychius of Jerusalem (Edited by Father Yeznig Bedrossian, translated into modern Armenian by Mr. Yervand Melkonian)	44
HOVHAN OTZNETSI—Against the Paulicians (Translated into modern Armenian by Arsha'louis Ghazinian)	51
SAVVA AGHOURIDIS—Introduction to the Sermon on the Mount (Translated from Greek by Father Yeznig Bedrossian)	58
L. H. TER-BEDROSSIAN—Eminent researcher of Armenian-Syrian relations .	64
HAIK AMALIAN—The problem of the authorship and period of the Armenian translation of the Books of Maccabees (con. and end)	70
PROF. A. M. HUNTER—Introducing New Testament Theology (Translated from English by Rev. Stepanos Tchakalian and Father Athanas Movsessian) .	75
MANYA GHAZARIAN—The depiction of the "Last Judgement," in the Armenian representative arts of the 17th-18th centuries	83
ARGAM AYZAZIAN—The architectural Monuments in Mesropavan, Sherdjou, Voghohi and Norakert	90
Index of new manuscripts received by the Holy See of Etchmiadzin	99

SOMMAIRE: №№ 2-3 FEVRIER-MARS 1980

Encyclique de Sa Sainteté concernant les modalités de la collation des degrés de docteur particulier (vardapet) et de docteur majeur (dsayragoun vardapet) en théologie	3
Par son Encyclique № . . . du . . . février 1980, Sa Sainteté a conféré le titre d'Archevêque à Mgr. Tiraïr Martikian, prélat des Arméniens de Roumanie et de Bulgarie	6
Communiqué du Saint-Siège concernant l'ajournement de la célébration du 25 ^e anniversaire de l'intronisation de Sa Sainteté Vasken I ^{er} en automne 1981 .	8
EDITORIAL: Les modalités d'investiture du pouvoir ecclésiastique par la crosse de docteur particulier et de docteur majeur en théologie	9
La commémoration de la Journée de St Vardan au Saint-Siège	12
Ordination de prêtres	14
INFORMATIONS DU SAINT-SIEGE	
Nouvelles nominations des serviteurs de l'Eglise	16
Brèves nouvelles de la vie du Saint-Siège	17
Le rang des vardapets arméniens (texte publié par Guévorg Hounanian)	20
Collation du degré de docteur particulier en théologie	32
Brèves biographies des saints commémorés par l'Eglise arménienne . .	34
Un critique d'art émérite (à l'occasion du 80 ^e anniversaire de la naissance du Dr. Sarkis Méltiksetian)	40
L'activité de l' "Union des dames pieuses" à Beyrouth	42
Un discours récemment découvert de Hesychius de Jérusalem (texte publié par le Rév. Père Yeznik Pétrossian et traduit en arménien moderne par Yervand Melkonian):	44
HOVHAN ODNÉTSI—Contre les Pauliciens (texte traduit en arménien moderne par Archalouys Ghazinian)	51
SAVVA AGHOURIDIS—Introduction au "Sermon de la montagne" (traduit du grec par le Rév. Père Yeznik Pétrossian)	58
L. H. TER-PÉTROSSIAN—L'éminent spécialiste des relations arméno-syriennes	64
HAİK AMALIAN—Le problème de l'auteur et de la période de la traduction arménienne du livre des Macchabées (suite et fin)	70
PROF. A. M. HUNTER—Introduction à la théologie du Nouveau Testament (traduit de l'anglais par les Rév. Pères Stépanos Tchakallian et Athanas Movsessian)	75
MANIA GHAZARIAN—L'interprétation du "Jugement dernier" dans la peinture arménienne des XVII ^e —XVIII ^e siècles	83
ARGAM AYVAZIAN—Les monuments d'architecture de Mesropavan, de Cherdjou, de Voghohi et de Norakert	90
Index des manuscrits récemment reçus par le Saint-Siège d'Etchmiadzine . .	99

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը մասնավոր վարդապետական և ծայրագույն վարդապետական աստիճանների տվյալների կարգի մասին	3
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Տ. Տիրայր եպիսկոպոս Մարտիկյանին արքայական պատիվ շնորհելու մասին	6
Հատորագրություն	8
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ—Մասնավոր և ծայրագույն վարդապետական գավազանի իշխանության տվյալների կարգը	9
Արքայ Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհապետ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում	12
Բանաձայական ձեռնարկություն	14
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՄԻՄ	
Հոգևոր պաշտոնների նոր նշանակումներ	16
Եկեղեցական քեմ. լուրեր	17
Կարգ վարդապետացն հայոց (Հրատարակությունը՝ Վերդ Հունանյանի)	20
Մասնավոր վարդապետական աստիճանի տվյալներ	32
Հայ Եկեղեցու տոնակի արքայի համատու լինադրությունները	34
Վատակավոր արվեստարան	40
Բեկորի «Կրոնական տիկնանց համախմբում» գործունեությունը	42
Հափրիս Երուսաղեմացու մի նորահայտ ճառը (Հրատարակությունը՝ Եզնիկ քեն. Պետրոսյանի, աշխարհաբար թարգմանությունը՝ Երվանդ Մելքոնյանի)	44
ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ—Ընդդեմ Պավլիկյանների (Աշխարհաբար թարգմանությունը՝ Արշալույս Ղազինյանի)	51
ՍԱՎԼԱ ԱՂՈՒՐԻԴԻՍ—Ներածություն և նոր քարտի (Հունարենից թարգմանությունը՝ Եզնիկ քեն. Պետրոսյանի)	58
Լ. Հ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Հայ-ասորական հարաբերությունների մեծագույն հետազոտողը	64
Հ. ԱՄԱՅԱՆ—Մակարայեցվոց գրքի հայերեն թարգմանության ժամանակի և հեղինակի մասին	70
ՊՐՈՖ. Ա. Մ. ՀԱՆԹԵՐ—Նոր Կտակարանի աստվածաբանության ներածություն (Անգլերենից թարգմանությունը՝ Ստեփանոս արք. Չազալյանի և Աթանաս քեն. Մովսիսյանի)	75
ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ—«Ահեղ դատաստան» մեկնաբանումը XVII—XVIII դարերի հայ կերպարվեստում	83
ԱՐԳԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ—Մարտավանի, Ծրջուի, Ողոհիի և Նորակերտի ճարտարապետական հուշարձանները	90
Յուզակ Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	99
Содержание журнала «Эчмиадзин», февраль-март 1980 г.	105
Official journal of Holy Etchmiadzin	106
Sommaire des № № 2—3—février-mars 1980	107

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ

«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie, URSS

Հանձնված է արտատրության 25.03.1980 թ.: Ստորագրված է տպագրության 16.05.1980 թ.:

Տպագրական 6,75 մամուլ+3 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 329

Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածնի տպարան, 1980 թ.

